سفر زندگيءَ جو

صابر سنڌيلو

محترم قمر شهباز صاحب کي

تحفو -

[illegible] 9/6/87

فتاح ملاڻ

ڊپٽي

حيدرآباد

معرفت ڊاڪٽر امام الله سنڌي

پوسٽ آفيس چانڊڪا - C/o Post master

ميڊيڪل ڪاليج

لاڙڪاڻو

donated from
Suleman A. Memon's
personal library

سفر زندگي جو

(عبدالڪريم گدائي جي صحافتي، ادبي، سماجي ۽ سياسي خدمتن جو جائزو)

غلام نبي صابر سڏايو

ڇپائيندڙ
عبدالڪريم گدائي فائونڊيشن (سگا) جيڪب آباد شاخ

(ليکڪ جا سڀ حق ۽ واسطا محفوظ)

ڪتاب:- سفر زندگي جو

ليکڪ:- غلام نبي صابر سنائيو

ڇاپو:- پهريون اپريل ۱۹۸۵ع

ڇپائيندڙ:- فتاح عابد ياران عبدالڪريم گدائي
فائونڊيشن (سگا) جيڪب آباد شاخ.

تعداد:- هڪ هزار

قيمت:- 12-00 روپيه

ڪور ڊزائين:- آزاد لاشاري (ممتاز پرنٽنگ پريس سکر)

ڇپيندڙ:- سنڌ سجاڳ پرنٽنگ پريس جيڪب آباد

ملڻ جو پتو:- سنڌ گريجوئيٽس آفيس، پراڻي
ميونسپالٽي لڳ عبدالڪريم گدائي
لئبريري جيڪب آباد.

هي ڪتاب سنڌ سجاڳ پرنٽنگ پريس پراڻي ميونسپالٽي
نزد فائر برگيڊ جيڪب آباد ۾ ڇپيو ۽ فتاح عابد سيڪريٽري
سگا جيڪب آباد شاخ طرفان پڌرو ڪيو.

پاران ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.
Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

ارپنا

ارپيانئو پنهنجي جيون ساٿي بي بي عابده نبي کي جنهن زندگي جي هر وات تي محبتن جا گل ڏنا ۽ منهنجي جيون جي ڪئنواس تي، پيار جا رنگ ڪاشف نبي، آصف نبي ۽ خالده نبي عرف ٻوبي جي روپ ۾ ڀري؛ اوچتو ئي اوچتو زندگي جي چڙهواتي تان، آچر ڏينهن ۱۵– جولاءِ ۱۹۸۴ تي زوري هٿ ڇڏائي، ابدي آرامگاهه ڏانهن هلي وئي.

گلابي گلن ۾ نه رونق رتي،
ڦٽي ڦوڪ تي موج جا هئي متي.
ٿيو ڇهڇٽو ڇٽ، مٿو ماڪ آ،
ٻڪين ۾ ٻه ورلاپ جو راڳ آ.

(هڪ شاعر)

غلام نبي صابر سڏايو

ترتيب

١- سيڪريٽري جي رپورٽ	فتاح عابد	
٢- حقيقتن جو اعتراف	ڊاڪٽر غلام سرور سولنگي	
٣- ٻـــ اکـــر	پروفيسر محمد علي سانگي	
٤- امـــر شاعـر	ڊاڪٽر سليمان شيخ	
٥- پنهنجي پاران	ليکڪ	
٦- مهاڳ	ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي	
٧- زندگي جو سفر		١
٨- صحافت، سماج ۽ صحافي		٧
٩- ضلعي صحافت جو تاريخي پس منظر		١٥
١٠- صحافت ۽ گدائي		٣٢
١١- گدائي هڪ اداريہ نويس		٤٢
١٢- گدائي هڪ فيچر نگار		٤٤
١٣- گدائي هڪ ڪالم نويس		٤٧
١٤- صحافت، ادب ۽ ثقافت		٤٩
١٥- گدائي هڪ عوامي شاعر ۽ انقلابي اديب		٥٤
١٦- آديسي اتي ويا		٨٣
١٧- پڇاڙي		٨٨
١٨- عالمن ۽ اديبن جا سنيها		٩١
١٩- سنڌ گريجوئيٽس ائسوسيئيشن جا عهديدار		٩٦
٢٠- مددي ڪتاب		٩٧
٢١- مصنف جا ڇپيل ڪتاب		٩٩
٢٢- پلنامو		١٠٠

جنرل سيڪريٽري جي رپورٽ

موجوده دور جي فنڪار جي فن ڪسي ڏسڻ لاءِ داخليت خارجيت، غم دوران ۽ غم جانان کان مٿي انساني شعور جي ارتقا کي حقيقت نگاري جي رمز ۾ ڄاڻبو ته فنڪار ۽ سندس فن جي فڪري گهرائي جو اندازو لڳائي سگهجي ٿو، ان ۾ پوءِ صحافـــي، اديب، شاعر يا لوڪ ادب سان واسطو رکندڙ لوڪ فنڪار ئي ڇو نه هجن. ان ڪري تخليقي ادب ۾ نئين سوچ، نئين ويچار ۽ تجربن جي آجيان ڪئي وڃي ٿي. اهڙي ئي هڪ فنڪار جيڪو عوامي حيثيت جـــو آهي تنهن جـي تخليقي عمل تـــي فاضل مصنف غلام نبي سڏائي جو ڪتاب قابل قدر تصوير ڪشي آهي. عبدالڪريم گدائي بحيثيت هڪ عوامي ۽ انقلابي حيثيت ۾ تـــه سڃاتو وڃي ٿـــو مگر هڪ صحافي ۽ سچي فنڪار جـي حيثيت ۾ گهٽ، انهن امڪانن جي پيش نظر گدائي صاحب جي انهيءَ پهلو کـي Project ڪرڻ لاءِ هي ڪتاب سنڌ گريجوئيٽس ڇپائي ٿي، اشرف علي کهاوڙ اڳين ڪنوينر، ڊاڪٽر واحد بخش لغاري اڳوڻي نائب صدر ۽ موجوده صدر سڳا ڊاڪٽر غلام سرور سولنگي، اڳوڻي سيڪريٽري غلام نبي سڏايو، مسٽر نبي بخش خاصخيلي، نظير شهزاد، داد محمد خادم بروهي ۽ مون خود ان باري ۾ حتمي فيصلو ۳ سال اڳ ۾ ڪيو هو ته انقلاب آفريـن شخصيت تي ڪتاب ڇپائجي مگر عملي ورڪ هينئر وڌايون ٿـا، ان جا ڪي سبب ضرور هوندا، جن جي ڄاڻ اسان تائين محدود آهي.

گدائي صاحب ۱۴ صدي هجري جي اڌ صدي جو مڪمل حقيقت پسند شاعر، اديب ۽ صحافي آهي جنهن حقيقت مان ساٿ ڏنو

۽ اخلاقي درس ڏيڻ سان گڏ هن جي شاعري ۾ جذبا وطن جي حب جو سلو دل ۾ پيدا ڪرڻ لاءِ "پاڻ" طور ڪتب آيا ۽ پيا ايندا، اهي سريلا گيت، نظم، غزل، بيت ۽ ڪافيون ڪنهن ۾ شيهو پيتيندڙ به آهن ته انسانيت جي آڙ ۾ زهر جو پيالو ڏيڻ وارن کي ننگو ڪرڻ تي مڃي به آهن.

عبدالڪريم گدائي سنڌ جو عظيم، مهان، بسي رداڻ ۽ بي باڪ شاعر، توڙي صحافي آهي جنهن جي شاعري ۾ ڪڙاڻ متاڻ، تلخ لهجو به آهي ۽ آئيندي جي اميد جو سوجهرو به آهي. انهن درد جي وادين ۾ فنڪار جو ذهن آزادي سان مشاهدو حاصل ڪري مبالغي بغير مدعا بيان ڪري احساس جي اپتار ڪري، ڏکن جي ڏيهه ۾، ذات جو ڏيئو ڪٺي، وادي وادي پنڪي ٿو.

وسامي وڃي شمع گر زندگي جي،
هزارن چراغن کي باري چٽدوسين، (گدائي)

گدائي صاحب تاريخ ۽ انقلاب جي ڌارائن سان گڏ چهل قدمي ڪندي اڳڪٿيون به ڪري ٿو ته انساني تاريخ جي معاشي عمل ۽ سماجي بناوت جو به اظهار ڪري ٿو. اڄ ... ذمواري جي احساس جو دور آهي، صورتحال جي ... سماج تائين حقيقت ۽ تصور سان ڳنڍيل آهي، اهوئي سبب آهي جو گدائي صاحب جي تخليقي عمل ۾ اظهار جي آزادي اول آهي ۽ پوءِ تهذيبي ثقافتي علامت پڻ:

اڄ پڻ ... واڙ ٿو ڪائي
پر ڏيهن سان پريت نڀائي
پنهنجن جا پرڪار اڄان پي سا گيا ڙي

مـــارن لـوئي لـڙون ليڙون
مير مـتـــن ۾ چوتــا چيڙون
پهنوارين جا پار، اڃا پيي سا ڳيا ڙي.
اڄ پيـــي پـائي لئہ پهــنواريون
ڪري هلن ٿيون ڪـونج قطارون
سرتين جا سينگار اڃان پيي سا ڳيا ڙي. (گدائي)

عوامي شاعر پنهنجي نقطء نظر جي تشريـح ڪهڙي نہ بهتر نموني ڪري احتجاج ۽ ظلم ڪـــي بہ Project ڪري وري ريتن ۽ رسمن کي بہ شاعري ۾ آندو آهي. جڏهن اظهار جي آزادي تي پابنديون ٿين ٿيون تڏهن بہ شاعر علامت نگاري جي آڙ ۾ اظهار ڪريٿو مثال طور:-

ڪيو نہ پـــڙڪ جـو آهي خلاف نظم چمن
ڪليء کي خون ڏسو، گل کـي تار تار ڏسو!
چمن ۾ شوخ نوائي جـو صلو دار و رسن،
خرد کـــي دنگ ڏسو، عـــدل شرمسار ڏسو.
(گدائي)

بهرحال امن، انقلاب ۽ عوامـــي سوچ هن شاعر ۾ پيڙه جي پٿر جي حيثيت رکي ٿي، ان گوندر گذاريو ڪاپـڙي ۽ قومي فرض ديانتداري! سان نڀائيندڙ فنڪار جي پيغام ماضي ۽ حال توڙي مستقبل جا فڪر ۽ ويچار آهن، جن لاء جيترو بہ فخر ڪجي ٿورو آهي.

ستم لاء صورت- فولاد بڻجو ـ وطن شيرين سندا فرهاد بڻجو
(گدائي)

هن ڪتاب ۾ اسين گدائي صاحب جي هر پهلو کـــي

ٻڌرو ڪري عوامي شخصيت سان انصاف ڪرڻ جي هلڪي ڪوشش ڪري رهيا آهيون. ان سلسلي ۾ ليکڪ جي نظر ۾ گدائي صاحب ڇا هئو اهو به عيان آهي، بهرحال هر ڪنهن جي اک جي نظاري جو فاصلو جدا جدا آهي، ان لاءِ ليکڪ جو فرض به محنت ۽ جس، لائق آهي.

هن ڪتاب جي تڪميل ۾ مددگارن، دوستن، سگا جي ميمبرن جو وڏو خلوص شامل آهي ۽ خلوص جي تعريف جا الفاظ هوندي به ڪونه هوندا آهن بهرحال انهن جو شڪريو ۽ سنڌ گريجوئيٽس ايسوسيئيشن جي موجوده تمام عهديدارن خاص طرح ڊاڪٽر غلام سرور سولنگي صدر، برادرم رفيق سرڪي خزانچي جو تعاون نه وسارڻ جوڳو آهي. اميد ته ڪتاب موضوع جي مڙني معيارن تي پورو لهندو.

ڪير ڏسو جاني يار گدائي،
تنهنجي سورن پورن کي،
ديس جو درد پري جو پنهنجي،
ونجهلي منجهه وڃايون ويٺا!

ڊاڪٽر عابد لاشاري

جنرل سيڪريٽري

سنڌ گريجوئيٽس ايسوسيئيشن جيڪب آباد

حقيقتن جو اعتراف

سنڌ گريجوئيٽس ايسوسيئيشن جنھن رفتار سان ھت عمل ۾ آئي، ان ئي رفتار سان مطمئن ڪندڙ سماجي ڪم ٻ ھليا پر پوءِ حالتون اھڙيون ٿيون ته سماجي ڪمن جـــي رفتار آڏو ھڪ بند ٻڌجي ويو. اھي مجبوريون صرف اسانوٽ ناھن پر پوري صوبي جي تنظيم تي اثر انداز ٿيون، پر ادب، اديب ۽ سماج ھڪ ئي لڙي ۾ پوئيل آھن.

ادبي ڪتاب ميدان ۾ آڻڻ سماجي ۽ ٻـولي جي ھڪ وڏي خدمت ڇئبي آھي، رھيل رفتار جي ازالي طور اسين سنڌ جي عوامي ۽ انقلابي شاعر ”عبدالڪريم گدائي جي خدمتن“ تي ھي ڪتاب ”سفر زندگيءَ جو“ پيش ڪري وري ٻه گوھ ڪٽي رھيا آھيون، ڇاڪاڻ ته آزاد شاعرائي تسلسل سان علامتي تحريڪ ۽ انقلابي تحريڪ لطيف جذبن ۾ ھم آھنگ تـــي عام احساس جي سڌي سنئين ترجماني ڪري ٿي، اھوئي سبب آھي جو ڏکويل سنسار جي انقلاب آفرين، نون جذبن واري عوامي شاعر ”عبدالڪريم گدائي“ جي صلاحيتن تي ھي ڪتاب ڪيڏي منزل ماڻي رھيا آھيون.

طبي ڪيمپون، ذھني ڇٽا پيٽي جا پروگرام، ڪوچنگ ڪلاسز، عبدالڪريم گدائي اسڪالرشپ ڏيڻ، اديبن ۽ شاعرن سان ورسيون ملھائڻ، ڳوٺ مندرائي ۾ ڪچي ررڊ ٺھرائڻ جا ڪم آزاد دور جي پيداوار ھئا، مونجھارن جي ماڳ تي اچي اسانجو ھي خاص پـــريو ڪم بـــ ذميواريءَ جو ڪم آھي، مونڪان اڳ سگا جي صدر فتاح عابد جي دور ۾ ھن ڪتاب کي ڇپائڻ جو پروگرام ھئو، جيڪو عمل ھيٺ نه اچي سگھيو

اها هڪ جدا صورتحال آهي پر ترقي پسند قافلي جي سرواڻ عوامي شاعر عبدالڪريم گدائي جي تخليقي عمل ۽ زندگي تي هي ڪتاب پيش ڪرڻ تي مونکي انتهائي خوشي ان ڪري به آهي جو منهنجي دور ۾ اها سعادت اسانکي نصيب ٿئي ٿي.

ادب، اديب ۽ ذميواري هڪ ٻئي کان آجا ناهن پر گڏيل آهن پر تاريخي انصاف به ڪٿي پڌرو ناهي، ۽ جي اونداه ۾ ڪٿي ڪنهن پرين جو ٻير لڀجي ٿو ته انهن ۾ عوامي شاعر عبدالڪريم گدائي به آهي. هن هر ڳالهه چٽي طور ۽ سنئي سڌي ڪئي آهي جيئن دنيا ۽ سماج ۾ پسيو اٿائين انهي جي عڪاسي ڪري پنهنجو فرض نڀاهيو اٿائين.

مسجد جي مينارن جي سامهون
ڏس عورت جي هي عريانيءَ،
ڪوئي ته الله لڳ سچ ٻي چئي
مذهب جي ٺيڪيدارن کي،
ڪي ماڻهو ڪاريهر ٻڌجي
ٿا ڏنگ هڻن نادارن کي.

خود غرضي جي دستوري نظام ۾ هزارين هيڻا مٿانهيون هونديون آهن، رسمن ۽ رواجن جا جهنگ ٿين ٿا جن ۾ انسان ڦاسي آدرش کان دور الاءِ جيڪٿي وڃي ڪري ٿو، پر پوءِ به ڪي ڪي ڪوميارل وحشتن جي دور ۾ به روشن مستقبل، ڳاڙهي سورج ۽ نئين صبح ڏانهن وڌندا رهن ٿا، انهن ۾ عوامي شاعر عبدالڪريم گدائي جو فڪر سرفهرست آهي:

نه هلندا هي ساٿيهه جا پاسبان،
ڪڇي ڪير آ جو اسانجي زبان،
سات هلندو رهي لاٽ ٻرندي رهي.

عبدالڪريم گدائي هاري ناري، شاگردن، سنڌي ٻولي ۽ ادب، ٽوڙي ون يونٽ ٽوڙ تحريڪ جو مهندار شاعر آهي جنهن پيار جي ريت نرالي ٻه ٻڌائي ته نقلي مهر و وفا جي ڇهرن کي به ظاهر ڪيو. ان ڪري، سنڌ جو هر شعور رکندڙ نوجوان، هاري، ٻار ۽ پوڙهو هن سان اوتري ئي عقيدت رکيٿو جيتري ڏرني سان ڪبي آهي. داغستاني عوامي شاعر ”حمزو رسول“ هجي يا پيلو نروادا ۽ عبدالڪريم گدائي انهن ٽن ۾ مرڪزيت اها آهي ته هنن عوام جي حالتن، احساس ۽ جذبن جي چٽي ۽ ايمانداري سان عڪاسي ڪري سونهن ۽ عظمت کي قائم دائم ڪيو آهي. گدائي صاحب ٻرائين تحريڪن ڪانگريس، خلافت تحريڪ، سنڌ جي بمبئي کان علحدگي، صوبائي آزادي، ون يونٽ جي قهر سازي، سنڌي ادبي سنگت جي تحريڪ، فنڪارن، شاگردن، هارين نارين، دانشورن ۽ نوجوانن سان عملي حصو وٺي قومي جاڳرتا آڻي آخري هڏڪي تائين خاوص پڙيو ڪم ڪيو آهي. اها عوامي شاعر جي تاريخي ۽ فني حقيقت آهي. ان فني حقيقت جو اعتراف هي ڪتاب ”سفر زندگي جو“ آهي.

اڄو ته صحتمند قدرن، جديد انقلابي ادب جي فني روايت پسند شاعر ۽ صحافي جي افڪار کي پڙهي سندس عظمت جي مينارن جي بلندي جاچيون ۽ ڪلام جي رهنمائي هيٺ، اڳتي ئي اڳتي وڌندا رهون، قافلن جي صورت ۾:

سمايو جڏهن درد ـ انسان دل ۾،
غم عشق جانان وساري ڇڏيوسين
وڏهي تيز طوفان ۽ موجن سان همدم
وڃي نيٺ ٻيڙو ڪناري ڇڏيوسين

سفر زندگي جو ڪٺن هو گدائي
بهر طور گذريو گذاري ڇڏيوسين

آخر ۾ ساٿين ۽ نقادن لاءِ همت ڏيکاريندڙ دوستن جو شڪريو ادا نه ڪرڻ انهن سان ۽ خود پاڻ سان به ناانصافي ٿيندي، جن هن ڪتاب جي تڪميل ۾ پال پلايا.

جيڪب آباد
15-1-1985

ڊاڪٽر غلام سرور سولنگي
صدر
سنڌ گريجوئيٽس ايسوسيئيشن
جيڪب آباد

پـهـ ا کـر

ڪنهن شاعر، اديب يا عالم جي ڪاوشن، خدمتن ۽ عملن جو تجزيو ڪرڻ ڏکي ڳالهه آهي ان جي بـاوجود به ڪن ڄاڻن انهي ڏس ۾ ڪي قدم کنيا آهـن، مـرزا قليچ بيگ، ڊڪٽر دائود پوٽي، رحيمداد مولائي شيدائي ۽ ٻين ڪيترن سنڌي اديبن ۽ عالمن ڏي قلم کنيو آهي. سڏائي صاحب انهي سلسلي جي ڪڙي ملائيندي مرحوم عبدالڪريم گـدائي جي خدمات جو مختصر لموني جائزو پيش ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي.

مان مرحوم گدائي صاحب کي ذاتي طور سڃاڻان، هن جي سماجهي طبيعت ۽ عملي جستجو قابل تعريف آهـي. هن جي سماجي، سياسي، ادبي ۽ صحافتي خدمات کي سنڌ جو درد رکندڙ ڪوبه ماڻهو وساري نٿو سگهي. هن جواني کان پيريءَ تائين انسان ذات لاءِ خصوصا سنڌي ماڻهن لاءِ پنهنجي قلمي ڪاوشن ذريعي پيغام پهچائيندو رهيو.

گدائي صاحب غريب هو، سڄي زندگي غربت ۾ بسر ڪري پويان پساه به انهي ابائي غريبائي اجهي ۾ پورا ڪيائين. هو چاهي ها ته زندگي جي ڪنهن موڙ تي اصولن جو سودو ڪري دولتمند بڻجي، سکي زندگي گذاري سگهي ها، پر هن غربت کي ترجيح ڏئي پنهنجي اصولن تي قائم رهيو. هن زندگي جي لازوال حقيقتن کي سڃاڻي، اصولن، ارادن، ۽ عملن جي پيچري تي هلي زندگي پوری ڪئي.

سچو انسان ڪوڙي دنيا جي ڦندن ۾ سولو نه ڦاسندو آهي، گدائي به ساڳي ئي رستي جـو راهي هو. سڏائي صاحب سندس راه ۽ اصولن کي ڪتاب ”سفر زندگي جو“ ۾ پنهنجي وس آهر بيان ڪيو آهي. اميد ته پڙهندڙ هن ڪتاب مان ڪجهه نه ڪجهه سبق پرائيندا.

پروفيسر محمد علي سانگي

پرنسپل گورنمينٽ ڊگری ڪاليج جيڪب آباد

امر شاعر

زندگيءَ جو هي مختصر سفر انسان هر حال ۾ گذاريو ڇڏي، ڪو کلندي ڪو روئندي هليو وڃي. ڪي خوش نصيب اهڙا به آهن جيڪي حياتيءَ کي سڦل بنايو ڇڏين جن جي حياتي ٻين لاءِ ڏياٽي بنجي اونداهين کي رستي جو ڏس ڏئي ٿي.

شاعر تاريخ جا اهي اهم ڪردار آهن جيڪي هر دور ۾ جيئرا ٿي رهيا آهن. سندن ڪوٺائن کي انسان صدين تائين هنيئن سان هنڊايو. لطيف سائين اٽڪل ٣ صديون اڳ جنم ورتو پر اڄ به ائين ٿو لڳي جيئن تازوئي اسان لاءِ ڪو نئون نياپو موڪليو اٿائين. سچ ته اهو آهي جيڪو به پنهنجي ماڻهوءَ ۽ معاشري لاءِ پنهنجي صلاحيتن کي وقف ڪري ٿو ته انساني تاريخ ۾ هميشه لاءِ محبت ماڻي ٿو.

مشڪل ۾ پڇن ساٿي، ڪم نا هي وريامن جو،
هي ظلم و ستم سهڻ، دستور ايامن جو،
ڪنڌن ۾ رهي همدم، گهر خور نه دامن جو،
ظلم جي مقابل ٿي، ڪنڌن سان وڃڻ ساٿي،
ڇو دور هلون ساٿي؟

هر ڏک، تڪليف، ڪشالي ۽ مصيبت کي همت سان منهن ڏيڻ پر پنهنجي مسڪن، ڳوٺ، واهڻ کي نه ڇڏڻ جو اٽوٽ ويساهه شاعر کي امر بنائي ڇڏي ٿو. هر ماڻهوءَ وٽ ساڳئي حساس، نازڪ سچي دل ڪونهي. بيحد ذهين ۽ حساس، نيڪ دل وقت کان گهڻو اڳ سوچ رکندڙ چند انسان هر دور ۾ پيدا ٿيندا آهن جيڪي حيات آفرين شاعري ۽ پيغام تخليق ڪندا آهن.

ڊاڪٽر ارنيسٽ ٽرمپ جي ورسي جي موقعي تي جناب جي الانا تقرير ڪندي چيو هو ته فنڪار هميشه ڏکن محرومين ۽ ٻاٽ اوندا هيءَ جي ماحول ۾ تخليق ٿيندا آهن. گدائي صاحب پڻ اهڙي ئي دور جو اهڃاڻ آهي جنهن دور ۾ ڪن هٿ ٺوڪين، ذاتي فائدن ماڻڻ جي بنياد تي جوڙيل ويساهن تي ملڪن کي ليڪن وسيلي ڪاٽيو ويو. لکين معصوم ماڻهو قربان ٿي ويا، گهر لٽيا، تهذيبون بدليون، ٻوليون ڦريون ۽ ڇا ڇا نه ٿيو. پوءِ انهن ويساهن کي انهن جي ٻانڊن ۽ مبلغن پڄي پور پور ڪري ڇڏيو. زبانون بند ٿيون، جوانن جيل سنواريا ۽ نياڻين ٻڪون ڪاٽيون.

هن سڄي ڀونچال ۾ معصوم اڻ-وجهه پر امن ماڻهوءَ جو ايمان، ويساهه، عزت، اجهو، ڏاڍ، ڏمر ۽ ڏوکي مان لتاڙيو ويو. اهو سڀ ڪجهه گدائي صاحب جي حساس ذهن تي نقش ٿيو. هڪ ايماندار شاعر ۽ صحافيءَ جي حيثيت ۾ هن انهن سڀني احساسن کي لفظن جو روپ ڏنو. پر سچ پڇو ته انهن لفظن ۾ سچ جي امرت ڌارا گدائي صاحب جي نظمن کي هڪ مست درياهه جو روپ ڏئي ڇڏيو آهي. اوهان جي اهل دل آهيو ۽ اوهان جو ضمير جاڳيل آهي ته هنن نظمن پڙهڻ سان اوهانکي پنهنجي جسم ۾ مقناطيسي لهر ڊوڙندي محسوس ٿيندي.

اهوئي سچ آهي ۽ اهائي اها امر حياتي آهي جيڪا هر انسان گهارڻ لاءِ ڪوشان آهي پر ”پنهنجو پنهنجو ڀاڳ“

مان سمجهان ٿو ته گدائي صاحب جي زندگيءَ جي تجربن تي مشتمل هن ڪتاب کي ڇاپڻ هڪ وڏي خدمت آهي. ڪيترا مون جهڙا پڙهڪندڙ، ذهني پريشانيءَ ۾ مبتلا

(س)

ماڻهو ان مان سنئون ڏکيا وٺي سگهندا جنهن وسيلي هن ڌرتيءَ
تي امن ۽ انصاف جو دور موٽي ايندو.

نيٺ گدائي پارڻ پرندا
انسانن جا وارا ورندا،
ڪنڌن مان ڏي قول ايرندا،
ظالم سڙندا، ڪرندا مرندا،
ماڻهو ٿيندا شاد - دنيا ۾ نيٺ ته ٿيندو داد.

ڪراچي
١٥-٣-١٩٨٥ع

ڊاڪٽر سليمان شيخ

پنهنجي پاران

سنہ ١٩٨٢ ۾ ايم-اي صحافت (فائنل) لاءِ مقالو لکڻ لاءِ موضوع منتخب ڪرڻو هو. مقالي لکڻ لاءِ جيڪب آباد ضلعي جون ڪيترين اهم شخصيتون منهنجي آڏو ڦرڻ لڳيون، جن مان مرحوم عبدالڪريم گدائي، مرحوم غالب لطيف، مرحوم نبي بخش لالا مٺا، مرحوم رشيد احمد لاشاري، محترم فيض بخشاپوري، محترم برڪت علي آزاد ۽ محترم شعبان بخت جا نالا خاص اهميت جا حامل هئا.

موضوع جي لحاظ کان منهنجي نگاهه جو مرڪز مرحوم عبدالڪريم گدائي جي شخصيت بڻي، ان جو خاص سبب گدائي مرحوم جي مقناطيسي شخصيت ۽ سنڌي ادب لاءِ سندس ڪاوشون هيون. هن سان منهنجون تمام گهڻيون رهاڻيون پڻ ٿيون هيون. مرحوم مونکي ٻه پنهنجي پٽ فتاح عابد جيان ڀائيندو هو. سندس صحبتن جي ڪري منهنجي ادبي ذوق ۾ ڪافي واڌارو ٿيو. مون گدائي صاحب جي ذهني پورهئي، پختن اصولن ۽ انسانيت سان محبت کي ڏسندي، سندس خدمتن تي لکڻ جو فيصلو ڪيو.

گدائي مرحوم جي سياسي، ادبي، سماجي ۽ صحافتي خدمتن تي هن وقت تائين ڪو جامع ڪتاب ڪونه لکيو ويو آهي، ان ڪمي کي پورو ڪندي، مون ان مقالي کي بنياد بڻائي، هي ڪتاب سندس زندگي جي مختلف پهلوئن کي سمجهڻ ۽ پرجهڻ لاءِ ادبي پارکن آڏو پيش ڪرڻ جي همت ڪريان ٿو. آءٌ هن ڪتاب لکڻ ۾ ڪيتري قدر ڪامياب ٿيو آهيان، ان جو فيصلو پڙهندڙ ئي ڪري سگهندا.

مـوـا گـــــ

عبدالڪريم گدائي مرحوم سنڌي زبان جو بـــا ڪمال شاعر هو. سندس شعر ۾ جدت به هئي ته انفراديت بہ، رواني به هئي ته اثر انگيزي بہ، خيال جي پختگي بہ هئي ته معاشي ۽ معاشرتي حالتن جي عڪاسي بہ. هن سنڌي شعري روايتن جو لحاظ بہ رکيو ته نون لاڙن کي بہ هٿان نہ ڇڏيو. مطلب تہ سندس شعر ۾ روايت ۽ جدت جو حسين امتزاج نظر اچي ٿو. ان ڪانسواءِ هو بلند پايہ نثر نويس بہ هو تہ صحافي بہ. سندس نثر نويسي جي خوبين ۽ خصوصيتن جو اظهار تاريخي، علمي ۽ ثقافتي مضمونن ۽ ڪتابن مان بہ ٿئي ٿو، تہ سندس اخبارنويسي مان بہ.

گدائي مرحوم جي شعر کـان سڀ کـان پهريائين آءٌ سندس انهن سنڌي بيتن ذريعي واقف ٿيس، جيڪي سہ ماهي مهراڻ جي سال ١٩٥٥ع جي چوٿين پرچي ۾ ڇپيا هئا. منهنجو پيارو دوست سيد خادم حسين شاہ مرحوم انهن [illegible] متاثر ٿيو جو اڪثر جهونگاريندو هو. هن بيتن ۾ سڀ بيت جون فني خوبيون بہ هيون تہ رواني ۽ اثر انگيزي بـہ هئي. وڏي ڳالهہ اها هئي تہ حالتن جـــي حقيقت پسندانہ نوع ۾، ٿورن لفظن ۾ ۽ سهڻي منفرد اسلوب بيان ذريعي عڪاسي ڪئي ويئي هئي. اهوئي سبب هو جو بيتن اسان کي بيحد متاثـــر ڪيو، ۽ براہ راست دل تي اثر ڪيو. انهن جو اثر ڪيتري قدر تہ ديرپا ثابت ٿيو جو اڃا تائين نہ وسريا آهن. انهن جون

جن دوستن ۽ عالمن منهنجي همت افزائي ۽ مدد ڪئي آهي، انهن ڪـي ياد نه ڪرڻ احسان فـــراموشي جي مترادف ليکيو ويندو. مان پنهنجي استاد محترم خان محمد پهنور، محترم پروفيسر محمد علي سانگي، محترم ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي، محترم ڊاڪٽر الهداد بوهيو، محترم ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجي، محترم ڊاڪٽر سليمان شيخ، محترم ڊاڪٽر نواز علي شوق، محترم ڊاڪٽر ميمڻ عبدالغفور سنڌي، محترم اي.اي ابڙو، محترم فتاح عابد، محترم ڊاڪٽر غلام سرور سولنگي، محترم برڪت علي آزاد، محترم داد محمد خادم بروهي، محترم اشرف ڪهاوڙ، نذير شهزاد، رفيق سرڪي، ڊاڪٽر واحد بخش لغاري ۽ الطاف گـوهر جو شڪرگـــذار آهيان جن مـونکي وقت بوقت ڪتاب کي بهتر بنائڻ لاءِ مشورو ڏنو آهي. پريس جي عملي جي تعاون کي به وساري نٿو سگهجي.

جيڪب آباد
۱۷-۳-۱۹۸۵

غلام نبي صابر سڏايو

ڀريون سڻون هن زينت آهن.

آزاديءَ انگور، ڏاڍا ڪڪيدا ڏيهه ۾.

آزاديءَ آئي، پر ماڳ نه موٽي مارئي.

آزاديءَ آندا سيها سورن جا.

ان ڪانپوءِ گدائي مرحوم جو شعر آهه ڏاڍي شوق ۽ ذوق سان پڙهندو هوس. مرحوم سان منهنجي پهرين ملاقات ۱۹۵۳ع ۾ سکر ۾ ٿي، آءٌ انهن ڏينهن ۾ اسلاميه ڪاليج ۾ سنڌي جو استاد هوس. اسان پهريون پيرو ڪاليج طرفان وڏي پيماني تي شاه لطيف جو ڏينهن ملهائي رهيا هئاسون. مونکي معلوم ٿيو، ته گدائي مرحوم سکر ۾ آيل آهي. موقعي جو فائدو وٺندي مون ڪيس جلسي ۾ شريڪ ٿي شعر پڙهڻ جي دعوت ڏني. گدائي مرحوم پيار ۽ پاٻوهه سان مليو، ۽ جلسي ۾ شريڪ ٿي شعر پڙهيائين. هو مونکي ڏاڍو نهٺو، نماڻو ۽ پرخلوص نظر آيو. مونکي سندس شاعرانه فڪر ۽ شخصيت ۾ هم آهنگي نظر آئي. مون محسوس ڪيو ته سندس شعر ۾ رواني ۽ اثرانگيزي انهي ڪري آهي جو سندس شخصيت تي تصنع جو تهه چڙهيل نه آهي ۽ نه غرض ۽ ڏيکاءُ سندس ويجهو وڃي سگهيا آهن. هو نه ڪنهن ازم جو پوئلڳ نظر آيو ۽ نه ڪنهن ڌارئي فڪر جو پابند هو. هن جي دل هڪ حساس مسلمان جي دل هئي، جنهن ۾ جيڪي جذبا، امنگ، ارمان، مايوسيون ۽ محروميون اتپن ٿيون ٿي، انهن کي هن سچائي سان شعر جو روپ ڏنو ٿي.

سکر ۾ حافظ خير محمد اوحدي مرحوم سان اڪثر

ملاقاتون ٿينديون رهنديون هيون، هو وڏو نقاد هو ۽ عروضي فن جو تمام وڏو ڄاڻو هو. هو پنهنجي زندگي جا واقعا به ڪڏهن ڪڏهن ٻڌائيندو هو. هن ڪجهه وقت جيڪب آباد ۾ گذاريو هو. ان دور جون يادون ٻڌائيندو هو ته گدائي مرحوم جو ذڪر به ڪندو هو. هو سندس شاعري کي به ساراهيندو هو ته سندس ذاتي خوبيون ۽ خصوصيتون به بيان ڪندو هو. ڪجهه وقت ڪانپوءِ مون جڏهن گدائي مرحوم جو ڪتاب ”خانگڙه کان جيڪب آباد تائين“ پڙهيو ته ان ۾ سونکي گدائي مرحوم ۽ حافظ اوحدي مرحوم جي تعلقات جو ذڪر نظر آيو. ان ۾ گدائي مرحوم، حافظ اوحدي مرحوم جي شاعري جي تعريف ڪئي آهي.

گدائي مرحوم بنيادي طرح عروضي شاعر هو، ۽ سندس شاعري جي شروعات به ان وقت ۾ ٿي، جڏهن سنڌ ۾ مشاعرن ۽ بزم مشاعرن جو قيام ترقي ڪري رهيو هو. ڪنڊ ڪڙڇ ۾ بزم مشاعرا قائم ٿي رهيا هئا ۽ شاعر طرحي مشاعرن ۾ حصو وٺي رهيا هئا. سنڌي ادبي بورڊ لاءِ ڪليات بشير مرتب ڪرڻ وقت، ان سلسلي جون ڪيتريون ڳالهيون سامهون آيون. جيڪب آباد ضلعي ۾ سڀ کان پهريائين ۱۹۲۲ع قادر بخش بشير مرحوم ۽ گدائي مرحوم جي ڪوشش سان ميرپور برڙي تعلقي ٺل ۾ بزم مشاعرو قائم ٿيو. گدائي مرحوم به انهن ڏينهن ۾ پنهنجي آبائي ڳوٺ ۾ رهائش پذير هو. ان بزم جي طرفان پندرهن روزه مشاعره منعقد ٿيندا هئا جنهن ۾ گدائي مرحوم ۽ ٻيا تر جا شاعر پنهنجو شعر پڙهندا هئا. ۱۳ مئي تي جيڪو مشاعرو ٿيو ان جي مصرع طرح هئي.

”محفل اخبار جي ڪيئن ٿوڪي الفت تي وٺي.“

گدائي مرحوم جيڪو شعر پڙهيو، ان مان نمونو هيٺ ڏجي ٿو.

یاد جانان ۾ گذارج يار راتيون ڏينهڙا،
انهي الفت مان سدائين ڪر پيو حاصل سرور.

ان ڪانپوء گدائي مرحوم ڏل، جيڪب آباد ۽ ٻين شهرن جي طرحي مشاعرن ۾ حصو وٺندو رهيو. جيڪب آباد جي مشاعرن جو ذڪر سندس ڪتاب ”خانگڙه کان جيڪب آباد تائين“ ۾ ملي ٿو. جيتوڻيڪ پهريائين روائتي رنگ ۾ لکندو رهيو پر سندس شعر فڪر توڙي فن جي لحاظ کان نرالو ۽ نواڻ وارو نظر ايندو هو. نه فقط ايترو پر اڳتي هلي، هن روايت ۾ جدت پيدا ڪئي ۽ نون لاڙن کي پنهنجي شعر ۾ سهڻي نموني سمايو ۽ سموهيو. عروضي شاعري سان گڏ هن گيت ۽ سنڌي بيت تي به طبع آزمائي ڪئي. سندس گيت ۽ نغما مشهور ۽ مقبول ٿيا ۽ مشهور ڳائڻن ڳايا.

اسان جي ناقدري سبب اسان جي ڪيترن ئي بلند پايه شاعرن ۽ اديبن جون خوبيون ۽ خصوصيتون نروار تي منظر عام تي اچي نه سگهيون آهن. اسان جي اديبن ۽ نقادن ماضي قريب جي ڪن ٻن ٽن شاعرن تي مضمامين لکيا آهن، نه ته ٿيو پلو. ڪنهن شاعر يا اديب تي ڪو قابل ذڪر ڪتاب نه لکيو ئي نه ويو آهي، ڏاڍي خوشي جي ڳالهه آهي جو اسانجي نوجوان اديب، شاعر ۽ سنڌي ادب جي استاد محترم غلام نبي صابر سدايو صاحب گدائي مرحوم جي زندگي، علمي ادبي، صحافتي ۽ ثقافتي خدمتن بابت هي مفصل ڪتاب لکيو آهي.

زبان بند هجي جو قلم ذڪر ڏوتا،
عزيزو پيٽ جو اهڙو نه ڪو غلام ٿئي.
اسانجي نند نياڻي چمن ڪيو ويران،
اسين اڃون ته بهارن جو انتظام ٿئي.

(سنڌ جو عوامي شاعر، اديب ۽ صحافي)
عبدالڪريم گدائي

سفر زندگيءَ جو

اگر بخت بگڙيو سنواري ڇڏيوسين
سڄو وقت کلندي گذاري ڇڏيوسين

نه واڌجي رکيوسين شراب- محبت
پياسو جي آيو پياري ڇڏيوسين

سمايو جڏهن درد- انسان دل ۾
غم- عشق جانان وساري ڇڏيوسين

وڙهي ڏيز طوفان ۽ موجن سان همدم
وڃي نيٺ ٻيڙو ڪناري ڇڏيوسين

مري دل جي مڪڙي ويئي ته ڇا غم
وطن جو ته گلشن سنواري ڇڏيوسين

سفر زندگي جو ڪٽن هو گدائي
ٻهر طور گذريو گذاري ڇڏيوسين

عبدالڪريم گدائي

جنھن ۾ سنڌس ادبي ۽ ثقافتي خوبين ۽ خصوصيتن کـي به نروار ڪيو اٿس، تہ سنڌس شاعري جـو بـہ جائزو پيش ڪيو اٿس. گدائي مرحوم جي ذات ۾ ڪيتريون ئي خوبيون هيون ۽ سنڌس ادبي ۽ صحافتي خدمتن جا بـہ مختلف پهلو آهن. سڏائي صاحب نهايت جامعيت سان هرهڪ پهلو پـوري طرح نمايان ڪري هن ڪتاب ۾ اسان جـي سامهون آنـدو آهي. هن سنڌس صحافتي خدمتن کـي نروار ڪرڻ لاءِ ان دور جي صحافت جو تاريخي پس منظر بہ ڏنو آهي. اهڙي طرح گـدائي مرحوم جون صحافتي خدمتون ۽ اخباري تحريرن جـو اسلوب بيان نروار ڪيو اٿس، جيڪو منفرد بہ آهي تہ ادبـي خوبين سان مزين بہ آهي.

گدائي مرحوم جي شاعرانہ خوبين تـي بـہ نهايت سهڻي نموني روشني وڌي اٿس، ۽ مثالن ذريعـي سنڌس منفـرد انداز بيان چٽو ڪري ٻيهاريو اٿس. مطلب تہ گـدائي مـرحوم جي زندگي، فن، فڪر ۽ مقصديت کي مختصر مگـر جامع نموني بيان ڪيو اٿس. اميد تہ هي ڪتاب سنڌي ادب ۾ واڌاري جو باعث بڻجندو ۽ ادبي حلقن ۾ مقبوليت حاصل ڪندو.

شڪارپور

٣-٣-١٩٨٥ع

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

ندگيءَ جو سفر.........

عبدالڪريم گدائي، لاشاري خاندان جو فرد هو. سندس وڏا
ب شورڻ ضلع ڪڇي بلوچستان جا هئا، جي پوءِ پنجاب جي
مي ليہ ۾ رهيا ۽ پوءِ هڪ فرد جي نقل مڪاني ڪرڻ سان
ندان جي واڌ سنڌ جي ضلعي جيڪب آباد ۾ ٿي. سندن اصلي
جو سرائڪي آهي، پر سندس گهر ۾ معياري سنڌي ڳالهائي
ي ٿي. هيٺين موجب سندن شجره نسب دستياب ٿيو آهي:

سندن والد بجار خان پٽ محمود خان پٽ نهال خان.

گدائي صاحب جا وڏا جيڪب آباد ضلعي جي ڳوٺ
ريم آباد تعلقي ٺل ۾ اچي رهيا. هو سال ۱۹۰۱ع ۾ ڳوٺ
رحسن خان کوسي ۾ پيدا ٿيو. گدائي صاحب جو والد ميرحسن
ن کوسي جو ڪمدار هو. سندس ولادت بعد پڻس ڳوٺ ڇڏي
ي ٺل شهر ۾ سڪونت اختيار ڪئي. جتي سنت ڏني کيس
ٺيارڪار جي آفيس ۾ پٽيوالي جي نوڪري ملي.

گدائي صاحب کي هڪ ڀاءُ ۽ ٻه ڀينر هيون، سندس وڏو
جندو خان ۱۹۳۴ع ۾ انتقال ڪيو. سندس ٻئي ڀينرون ٻه
ٿي چڪيون آهن. گدائي جي والد سنه ۱۹۴۴ع ۾ وفات
ئي ۽ والده پڻس کان ڏهه پنج سال اڳ فوت ٿي ويئي هئي.

جنهن دم خزان جي واءُ گهلي،
ٿيندو فنا هر گل کلي،
سڀ خاڪ ۾ ويندا ملي،

رهنــدي نـــه بابل جي نوا،
پوئترو نـــه قمري جــي صــدا!(١)

گدائي صاحب جي تعليم پرائڻ به هڪ حادثو هئي، ڇاڪاڻ جو جنهن ماحول ۾ گدائي صاحب نپنو، تنهن ۾ تعليم ڏانهن لاڙو تمام گهٽ هو. گدائي صاحب جو والد به اڻ پڙهيل هو.

گدائي کي ننڍي هوندي ڏاڏيءَ ڏيو پائيندي هئي. هن جي گهٽي لاڏ ڪوڏ سندس طبيعت ۾ آزادي جو عنصر پيدا ڪيو. هوءَ ڪڏهن به نه چاهيندي هئي ته ڪو ننڍڙي گدائي کي ڇينڀي. تنهن ڪري استاد جي مــار جي ڊپ کان نيس اسڪول به نه موڪليندي هئي. پاڻ گهر ۾ دستڪاري جو ڪم ڪندي هئي. سندي هٿ جون اڻيــل فــراسيون ڏهــيت عــمديون هيون. تنهن وقت سندس عمر اٽڪل ٥٠ (پنجاه) سال کان مٿي. هوءَ نهيل فراسيون کڻي جڏهن وڪڻن وينـدي تـــه ننڍڙي گدائي کي هنج تي کنيون ويندي.

هڪ ڏينهن ننڍڙو گدائي ماءُ سان نيرن تــي اٽڪي پيو ۽ ڇيت کڻي ماءُ کي وهائي ڪڍيائين، پـر اوچتو اها سندس ماءُ بدران پير ۾ وبئل ڏاڏيءَ جي مٿي ۾ لڳي، تنهن ڪري سزا طور مائس کيس اسڪول موڪلڻ جو فيصلو ڪيو ۽ ان فيصلي تي ڏاڏيءَ ڪو اعتراض ڪونه ڪيو. اهڙي ريت گدائي جي تعليم جــي شروعات ٿي- ان وقت اسڪول جــو هيــڊ ماستر شير محمد خان شڪارپوري هو. گدائي صاحب پڙهائي جو ذڪر پنهنجي پهرين شعر ۾ هينئن ريت ڪري ٿو.

تڪــڙو ويــم مڪتب انــدر،
جنهن ۾ رهيــو تــي ماستر.

---

(١) ”ساڻيهه جا سور“ -گدائي ص ٢٠
(٢) ”ساڻيهه جا سور“ -گدائي ص ١١

نل جي ورنيڪيولر اسڪول مان ٽي درجا سنڌي پاس ڪرڻ بعد جيڪب آباد جي اينگلو ورنيڪيولر اسڪول ۾ داخل ٿيو. ان اسڪول ۾ انگريزي تعليم فقط چوٿين درجي تائين هئي. گدائي مئٽرڪ تائين تعليم حاصل ڪئي. اقتصادي ۽ ٻين سماجي مجبورين ڪري اعليٰ تعليم حاصل ڪري ڪونه سگهيو. مذهبي تعليم ۾ قرآن مجيد پڙهيل هو.

تعليم ڇڏڻ بعد ڪيس ١٩١٨ع ۾ شڪارپور جي پوسٽ آفيس ۾ ڪلارڪي ملي، ان آفيس مان پهرئين عالمگير جنگ ڪري، ڪم جي سختي سبب، هڪ سال بعد استعيفا ڏئي گهوٽ هليو ويو.

ٻن سالن بعد پوليس کاتي ۾ سپاهي مقرر ٿيو. هن ساڳئي کاتي ۾ ڪلارڪي لاءِ ڏاڍي ڪوشش ڪئي، پر ڊپٽي سپرنٽينڊنٽ پوليس، ڪيس کاتي تي منشي مقرر ڪرڻ لاءِ بضد رهيو، ڪجهه طبيعت جي برخلاف ۽ ڪن اڻ سهائيندڙ ڳالهين ڪري، ڇهن مهينن بعد ان نوڪري تان استيعفا ڏيئي ڇڏيائين.

گدائي صاحب کي اسڪولي زماني کان ڊرامن جو شوق هو. ڊراما جي شوق جو پوراڻو ماسٽر امير علي جي ڊراما ڪمپني ۾ ٿيو. گدائي صاحب ان ڪمپني ۾ ڇهه مهينا نوڪري ڪئي. ان بعد نل ۾، ”نل ايميچوئر ڊراميٽڪ سوسائٽي“ جو بنياد وڌائين. ان منڊلي جي سهڪار سان ڪيترا هندي سنڌي ڊراما اسٽيج ٿيا، ان کان سواءِ ڪوئٽا، سکر، شڪارپور ۽ ٻين شهرن ۾ هن منڊلي جي اداڪارن پنهنجي فن جو ڪامياب مظاهرو پڻ ڪيو.

١٩٢٤ع کان ١٩٢٦ع دوران تر جي وڏي زميندار خانصاحب بهادر خان کوسي جي پٽن جو ٽيوٽر مقرر ٿيو.

۱۹۲۰ع ۾ وڏيرن جي نوڪري ڇڏي، ڪيرٿر ڪئنال ڊويزن انجنيئر جي آفيس ٺٽهدادڪوٽ ۾ ڪلارڪ ٿيو. جتي ۱۹۳۲ع تائين رهيو. ان وقت سندس نوڪري رتيديري ۾ هئي. سندس شخصيت جي سحرانگيزي جلد ئي اتان جي ماڻهن کي ڇڪي پاڻ ڏانهن آندو. قاضي عبدالحئي "قائل" جي قول مطابق:

"رت ڏيرو سندس صحبت جو شرف حاصل ٿيندو رهندو هو. آغا سائين جي صحبت ۽ قرب جو اثر ٻاڙي وارن ۽ شهر وارن تي ڪافي هو، ڇو ته هو ملنسار، قربدار ۽ غريبن جا يار هئا. شام جي وقت ٽولا اچي گڏ ٿيندا هئا ۽ گدائي جا شعر ساز ۽ سرود سان ڳائڻ ۽ ٻڌڻ لاءِ ازخود مشتاق هوندا هئا. آغا به هارمونيم سٺي وڄائيندا هئا ۽ پنهنجو شعر خاص انداز سان پڙهي رکندا هئا" (۱) ثابت ٿئي ٿو ته گدائي صاحب جهڙي ريت حليم طبع، خوش اخلاق، قربائتو ۽ وڏ وارو انسان هو.(۱)

سندس شاعري جي شروعات ۱۹۲۷ع کان ٿي. جنهن لاءِ نصرت ابڙو لکي ٿو:

"۱۹۲۴ع کان ۱۹۲۶ع تائين جيئن ته پاڻ هڪ وڏي زميندار جا ملازم هئا ۽ پنهنجي سامهون هارين نارين جا ڏک سور ۽ انهن جا مسئلا ڏٺائون، ساڳئي وقت سندن ملاقات هڪ عظيم اديب ۽ دانشور لطف الله بدوي مرحوم سان ٿي. انهن جي ادبي خدمتن کان متاثر ٿي سندس صحبت ۾ غزل ۽ ڪافيون چوڻ شروع ڪيائين"(۱)

گدائي مرحوم تي ان زميداري ظلمن ۽ بيگار ايترو ته اثر ڪيو جو سندس شاعري جو رخ به هارين نارين توڙي جهوپڙين

---

(۱) مضمون: هفتيوار نداءِ سنڌ ۲۷ جنوري ۱۹۷۹ع
(۲) مضمون: ماهنامه "بلوچي دنيا" ملتان آگسٽ ۱۹۸۰ع ص ۳۰

۾ رهندڙ مالوندن ڏانهن قري ويو، ”هو مجلاتن جو شاعر نه پر هو پکڙن ۽ پهنوارن جو باطل شڪن پارڻ ڀارينڌڙ شاعر هو. جنهن جي سموري زندگي جدوجهد جي علامت آهي. قومي شعور بخشيندڙ ۽ جاڳرتا آڻيندڙ شاعري اٿس. جنهن سان هردور ۾ ايندڙ نسل محبت ڪندو.“(٢)

گدائي واقعي جواني کان پيري تائين پنهنجي ڪلام توڙي عمل سان اهو ثابت ڪيو ته هو بي لوث خدمتگار آهي، هن جي زندگي جي هر گهڙي پنهنجن جي مسئلن کي حل ڪرڻ ۽ سندن حالت زار تي سوچيندي گذرندي هئي. ”آخر ۾ ته پيريءَ جي ضعيف سبب سندس هٿ به ٿوڙرو لرزڻ لڳا هئا. پر سندن اڪثر نه لرزيا. ادبي محفلن ۾ ڪلام پڙهڻ وقت سندس انداز، الفاظ ۽ امنگ، اسان سيني سان پٽ، ڪاهوڪلهي ۾ ملائي بيهندا هئا، ڪيس سڀ رفيق جوان همت شاعر چوندا هئا.“ (١)

صحافت ۾ ١٩٥١ع کان پير پاتائين ۽ ”صبح سنڌ“ کان ”عبرت“ تائين سندس پراعتماد ۽ صحافتي اصولن تي ٻڌل زندگي جو سفر جاري رهيو، ڪيس موت به سچي صحافي جي حيثيت سان نصيب ٿيو.

هن عظيم صحافي ۽ باشعور شاعر جي آسپاس سورن جو سامان هو. پنهنجن جا پور هئا، ايامن کان ٿيندڙ ڏاڍ ۽ ڌڪاءُ سيني ۾ سڌ ڪندا رهيا. ان ڪري ئي سندس تحرير توڙي تقرير، سوچ توڙي لوچ جوانن لاءِ جولاني، ترقيءَ ۽ رهبري ۽ رهنمائي آهي.

---

(١) مضمون: از اشرف کهاڙ روزانه سارنگ ٢٨ جنوري ١٩٨٣ع
(٢) مضمون: استاد بخاري، هفتيوار مهاڻ سنڌ دادو ٢٧ جنوري ١٩٧٩ع

”اها هڪ حقيقت آهي ته گدائي سنڌي ادب ۽ صحافت ۾ ٥٠ سال سچائي ۽ خلوص جي پليٽ فارم تان ترقي پسند سوچ جا ڪرڻا ڏنا.“(١)

آخر ٢٨ جنوري ١٩٧٨ع جي هڪ اونداهي ۽ خوفناڪ رات جو گدائي گذاري ويو، پر سندس ڪلام ۽ پيغام اڄ به امان لاءِ سچي گس جو ڏس ڏئي ٿو.

آ واٽ تي ڪاري پاٽ اگر، پر پنهنجي رت جو تيل ڏيئي،
هر موڙ مٿان آزاديءَ جي، هڪ مشعل ٻاري ويندا سين.“

☆

هڪڙن ساٿ سنباهيو، پهرين پار وڃن،
جهليان جهلي نه سگهان، رهيو ڪين رهن،
ٻرين شال ٻرڏيهه ۾، ڏکيو ڪين ڏسن،
تن وڙي ڏور هجن، ته به اوڏا پانيان ميرين.

---

(١) مضمون: از لطف علي بلوچ سلسلوار ڪتاب ”وندر ڀوڳڪار“
ڇپائيندڙ: ڊاڪٽر نواز علي شوق ڪافي پبليڪيشن
ڪراچي- ص ٣٠

صحافت، سماج ۽ صحافي

صحافت جون ڪيئي وصفون آهن ۽ انهن جي تشريح ۽
عريف پڻ ڪيترن نمونن ۾ ڪري سگهجي ٿي. هر دور ۾
سن جي وصف، ڪارج ۽ توڙي ادائگي ڦرندي آئي آهي، پر
قصد ۽ ذميداري جي لحاظ کان صحافت جو بنيادي ڪم آهي
اخبر رکڻ.

صحافت عربي ٻوليءَ جو لفظ آهي. پاڻ ئي ٿو ته هيءُ
فظ صحيفي مان ورتو ويو آهي، صحيفي جي لغوي معنيٰ
هي ڪتاب يا رسالو. جيئن ته "صحيفو" نمين يا رسولن تي
تل پاڪ ڪتاب کي چيو ويندو آهي ۽ جنهن ۾ انسانن جي
ڀلائي، رهبري، سچائي ۽ قرباني جو درس ڏنل هوندو آهي.
ن ڪري ئي هڪ صحافي ۾ انساني ڀلائي، حق ۽ سچ جو
مودو ڪرڻ ۽ انهن اصولن لاءِ پاڻ ارپڻ جو جزو اوس هجڻ
گهرجي. اصطلاحي مراد هي ورتي ويندي آهي، ته اهڙو ڇپيل
مواد جو وقت بوقت شايع ٿيندو رهي. مثلاً خبرون، خبرناما،
خط، مضمون، فيچر، سفرناما، ڪالم، تبصرا، انٽرويو، ڊائريون،
ڪارٽون ۽ تصويرون وغيره سڀ صحافتي مواد ۾ شامل آهن.
صحافت کي انگريزي ۾ Journalism چئبو آهي. جرنلزم جي
لغوي معنيٰ ٿيندي: روزانه حساب ڪتاب جي بندي يا کاتو.
صحافتي دور جي شروعات ۾ اهو اصلاح اخبار يا رسالي لاءِ
استعمال ٿيندو هو. جنرل جي ترتيب ڏيڻ وارن کي جرنلسٽ
چيو وڃي ٿو، ۽ سنڌي ۾ صحافي مروج آهي.

صحافت جي باقاعده شروعات لاءِ ڪو به مستند صحيح ثبوت ڪونهي. مليل مواد مان معلوم ٿئي ٿو ته هن فن جي شروعات چين کان ٿي. پهرئين اخبار جنهن جو نالو اسان کي دستياب ٿيو آهي؛ سا هئي؛ "تسنگ پيائو" (Tsing Pao). هي اخبار ڪاٺ جي ٺڪرن تي ڇاپي ويندي هئي. ڪن جو خيال آهي ته دنيا جي پهرين اخبار "ايڪٽا ڊيورنا" هئي، جا جوليس سيزر جي زماني ۾ روم مان رومن زبان ۾ ڇپبدي هئي.(١)

واقعو صحافت جو بنيادي جزو آهي، ڇاڪاڻ ته توڙي غير معمولي واقعن، حادثن جي خبرچار وقت سر ۽ ڏاڍو دلچسپي واري انداز ۾ پيش ڪرڻ ئي صحافت جي خوبي آهي.

سنڌ ۾ فن صحافت جي شروعات اڻويهين صدي عيسوي کان ڪجهه اڳ ۾ اچي ٿي. ان وقت ۾ دفتري ٻولي فارسي هئي. فارسي جي باقاعده پهرين اخبار "مراة الاخبار" هئي، جيڪا اڻويهين صديءَ ۾ باقاعده شروع ٿي هئي. جيڪا راجا رام موهن راءِ (١٨٣١-٤٠ع) ڪلڪتي مان جاري ڪئي.(٢) ان اخبار جو پهريون پرچو ٢٠ اپريل ١٨٢٢ع تي شايع ٿيو.

اڄ جي صحافت بين الاقوامي طور باقاعده سائنس جو درجو اختيار ڪري چڪي آهي. هن جا نتيجا ۽ اڳتي ڪٿيون حيرت ۾ وجهندڙ ٿين ٿيون. هن دور جي صحافت بين الاقوامي تقاضائن مطابق، جديد ٽيڪنڪ سان، اقتصادي سماجي سياسي ۽ ادبي مسئلن سان گڏ زندگي جي هر شعبي ۾ به مثبت ڪردار ادا ڪري رهي آهي.

لفظ "اخبار" خبر جو جمع آهي، خبر عربي لفظ آهي، جنهن جي معنيٰ آهي؛ "تازو ٿيل" ان لاءِ هڪ ماهر صحافي

---

(١) ڪتاب "سنڌي صحافت" از ڪريم بخش خالد (ص٧١)
(٢) ڪتاب "عملي صحافت" از شيخ عزيز (ص٢٨٧)

رحم علي هاشمي جو خيال آهي ته خبر کي انگريزي ۾ جيئن ته News چئبو آهي ۽ اهو لفظ New مان نهيو آهي؛ جنهن جي معني نئون يا تازو آهي.

اخبار کي "گزيٽ" به سڏيو ويندو آهي. اهو نالو متس هيئن پيو. "سورهين صدي عيسوي ۾ حڪومت، وينس ۾ عام دلچسپي جون خبرون هٿ سان لکي، مشهور ڪرائيندي هئي، جيڪو ماڻهو اهي پڙهڻ گهرندو هو، ان کي هڪ "گزيٽ" ڏيڻو پوندو هو، جو ان وقت ۾ رائج هڪ سڪو هو. اهڙيءَ ريت "گزيٽ" اخبار لاءِ مستعمل ٿيو."(١)

سنڌي زبان جي پهرين باقاعده اخبار ١٨٨٠ع ۾ جاري ٿي هئي؛ اخبار "معين الاسلام" هئي. جيڪا اڪليل واري مرزا محمد صادق ڪڍي ۽ اها ١٨٨٥ع تائين جاري رهي.(٢)

پهرين سنڌي اخبار جي سلسلي ۾ نئين تحقيق مطابق مسٽر خان محمد پهنور چيئرمين شعبه صحافت سنڌ يونيورسٽي هڪ ملاقات دوران ٻڌايو ته سنڌي جي پهرين اخبار "سنڌ سڌار" آهي؛ جا ١٨٦٦ع ڌاري سنڌ سرڪار جاري ڪئي، جا تعليم کاتي جي نگراني هيٺ نڪرندي هئي. هن جي ايڊيٽرز ۾ مرحوم صادق علي بيگ (مرزا قليچ بيگ جو وڏو ڀاءُ) ۽ ساڌو هيرانند جا نالا وٺي سگهجن ٿا. ١٨٨٤ع ۾ هي اخبار تعليم کاتي جي نگراني بجاءِ هڪ خانگي جماعت "سنڌ سڀا" جي حوالي ڪئي ويئي، اتي ساڌو هيرانند ان جو ايڊيٽر رهيو.

جيئن ته معاشرتي علم يا فن جي ڪابه حتمي تعريف ڪري نٿي سگهجي، ان ڪري "خبر" جي به ڪا يقيني وصف بيان

---

(١) ڪتاب "سنڌي صحافت" از ڊاڪٽر نوشين خالد (ص٧٣)

(٢) ڪتاب "علمي صحافت" از شيخ عزيز (ص٢٨٢)

ڪري نہ سگهي. مختلف ”علم ابلاغ“ جي ڄاڻن ان باري ۾ جدا جدا رايا پيش ڪيا آهن.

١. آڪسفورڊ لغت ۾ خبر جي هي تعريف ڪيل آهي: ’نئون اطلاع يا تازي واقعي جي رپورٽ.‘

٢. (Weloister) والبسٽر هن کي صرف تازي واقعي جي رپورٽ سڏيو آهي.

٤. ويلڪم ايسٽيڊ جي لفظن ۾، ”هر اها شئي خبر آهي جا غير معمولي يا انوکي هجي.“

٣. لارڊ نارٿ ڪلف جو چوڻ آهي، ”جيڪڏهن ڪتو ماڻهوءَ کي چڪ وجهي ته اها خبر ناهي، پر جي ماڻهو ڪتي کي چڪ وجهي ته اها خبر آهي.

٥. ڪتاب (News Writing) جي مصنف ايم-لائل اسپينسر (M. Lyle Spence) جو چوڻ آهي ته، ”خبر هڪ اهڙو صحيح واقعو يا خيال آهي، جو گهڻن ماڻهن جي دلچسپي جو باعث بڻجي. ٻن خبرن ۾ جا خبر سچي ۽ ماڻهن جي دلچسپي جو سبب بڻجي اها زياده بهتر خبر آهي.“

٦. مسڪين حجازي جي الفاظن ۾، ”خبر اهڙي واقعي جو جلدي، صحيح ۽ طرفداري کان سواءِ بيان آهي، جنهن ۾ پڙهندڙن جي دلچسپي يا اطلاع موجود هجي.“

٧. ڊاڪٽر عبدالسلام خورشيد خبر جي تعريف هي ڪئي آهي ”خبر جو تعلق اهڙن واقعن ۽ مشاهدن سان هوندو آهي، جا معمول کان هٽيل هجي.“

٨. نيويارڪ جي هڪ ايڊيٽر اسٽينلي واڪر لکيو آهي ته: (Woman Wampum and Wrong doing is news) يعني ”عورت، پئسو ۽ ڏوهه خبر آهي.“

٩. نيويارڪ ٽائيمس جي اڳوڻي نائيٽ ايڊيٽر نيل ميڪنيل پنهنجي ڪتاب "Wihtout Fear and Fovour" ۾ لکيو آهي، خبر انهن حقيقتن جي گڏ ڪرڻ ۽ ڇپڻ جو نالو آهي جيڪي تازه ۽ نيون هجن يا پڙهندڙن لاءِ اهميت رکندڙ هجن."

١٠. ڪن جو خيال آهي ته"News"مخفف آهي، North، East، West ۽ South جو يعني چئني طرفن جي واءُ سماءُ کي، خبر چئبو آهي.

١١. شيخ عزيز جي الفاظن ۾ خبر جي تشريح هي ڪيل آهي. "اها معلومات جيڪا نئين هجي، جنهن جي ڄاڻ اوهان کي اڳ نه هجي ۽ جا اوهان جي ذهني معلومات ۾ واڌ هجي."

خبرن جي مٿين سڀني تشريحن ۽ تعريفن مان هيٺيون چند ڳالهيون اخذ ٿي سگهن ٿيون، يعني اهڙي ڳالهه يا اهڙو واقعو جيڪو:

١. ماڻهن جي دلچسپي جو ڪارڻ بڻجي.
٢. صحيح هجي.
٣. ماڻهن لاءِ اهميت رکندڙ هجي.

مٿين تشريحن ۽ بحث کي سامهون رکندي اسين خبر جي هي تعريف ڪري سگهون ٿا.

"خبر ايمانداريءَ سان، واقعن يا حادثن کي هوبهو ۽ دلچسپي سان پيش ڪرڻ جو نالو آهي."

هندوستان ۾ پراڻي زماني کان خبرن گڏ ڪرڻ ۽ انهن کي حاڪم وقت آڏو پيش ڪرڻ جو دستور هو "مهراج" منو جي زماني ۾ خبرون مختلف هنڌن تان گڏ ڪري، گادي جي هنڌ ڏانهن موڪليون وينديون هيون. ايران ۾ اسلام کان اڳ ڪيترن اهم جاين تي بادشاهن طرفان گماشتا مقرر ڪيل هوندا هئا، جن کي اخبار نويس ۽ روزنامه نويس چئبو هو، جيڪي

وقت بوقت پنهنجي علائقي جون خبرون لکي موڪليندا هئا ۽ اهڙو ريڪارڊ پاڻ وٽ به محفوظ رکندا هئا.

مسلمان حڪمرانن جي دور ۾ صحافت، بادشاهن جي خدمت تي مامور هئي. جيڪي اخبارون مرتب ٿينديون هيون، اهي صرف حاڪم پڙهندا هئا. وڌ ۾ وڌ هيئن ٿيندو هو جو اهم اخبارون دربار ۾ پڙهي ٻڌائبيون هيون.

اڄوڪي دور جي صحافت، معنيٰ، افاديت توڙي ادائگي جي لحاظ کان پراڻيون حدون اورانگهي چڪي آهي. جيئن ته بنيادي طور صحافت جو ڪم آهي باخبر رکڻ. ٽيڪنيڪي دور جي ڪري پاڻ ان جي اهميت وڌيڪ پراثرائتي ٿي پئي آهي. اڄوڪي دور ۾ صحافت جا مقصد آهن: پڙهندڙن کي سيکارڻ راهه عامه کي هموار ڪرڻ، سماجي برائين تي نظر رکڻ ۽ عوامي حقن جي حفاظت ڪرڻ وغيره. انهي ڪري هن کي جمهوريت جو چوٿون ٿنڀو چوندا آهن. عظيم ايڊيٽر جوزف پلٽزر جو چوڻ آهي ته جيڪڏهن ڪنهن ملڪ ۾ جمهوريت ناهي ته اتان جي ايڊيٽرن کي ڦاهي چاڙهيو. ڪن جو چوڻ آهي ته رومن سلطنت تباهه نه ٿئي ها جيڪڏهن خبرن پهچائڻ جو ڪم موثر طريقي سان ٿيندو هجي ها ۽ هيئن به چوندا آهن: "It is a Parliament always in the Sessions" ان ڪري ظاهر ٿئي ٿو ته هڪ صحافي کي هڪ طرف ايمانداري ۽ جرئت سان پنهنجي راءِ جو اظهار ڪرڻ آهي ته ٻئي طرف حاڪم وقت تي به هو فرض عائد ٿئي ٿو ته هو صحافي کي پنهنجي راءِ جي آزادانه اظهار جي حق کان محروم نه ڪري بلڪ هڪ پارليامينٽ جيان ان جو تقدس برقرار رکي، ڇو ته اهو صحافين جي ڏي طبقو آهي، جو رات ڏينهن حڪومت توڙي عوام جي مسائل متعلق سوچ ويچار ڪري ٿو. تنهن ڪري انهن جي

راهه جو قدر ڪرڻ معاشري جي ڀلائي لاءِ تمام ضروري آهي. دنيا جا ڪيترا ملڪ صحافين جي راءِ کي قدر جي نگاهه سان ڏسندا آهن.

(Walter Lippman) والٽر لپمن آمريڪا جو صحافي ٿي گذريو آهي، جنهن جي تبصرن کي دنيا جا اڪثر سربراهه وڏي غور ۽ خوض سان پڙهندا هئا. مثلاً هندوستان جو پهريون وزيراعظم پنڊت جواهر لعل نهرو ۽ آمريڪا جو هر اهو صدر جيڪو سندس حياتي ۾ صدارتي عهدي تي فائز رهيو. اهي سربراهه لپمن جي تجزين مطابق ملڪي پاليسون ٺاهيندا هئا.

پنهنجي فرض جي پورائي لاءِ صحافين ڪيترائي دفعا جيل ۾ ڪاٽيا، عقوبتون به سٺيون ته پوليس ۽ ڏوهارين هٿان بي‌عزتي به ڪرائي.

اڄ جي صحافت جي ذميدارين ۾ هي ڳالهيون به اهم آهن، مسائلن جي رهبري ڪرڻ ۽ ڪنهن خاص مسئلي تي اڳڀ ڪٿي ڪرڻ.

انهن مقصدن کي حل ڪرڻ لاءِ صحافي کي نه صرف ذهين هجڻ گهرجي، بلڪه بيڪار روايات ۽ اقدار جي خلاف پڻ جدوجهد ڪرڻ گهرجي ۽ قوم ۽ معاشري لاءِ جن ڳالهين کي اهم سمجهي، انهن کي عوام تائين پهچائڻ جي ڪوشش ڪري.

هر معاشري ۾ غلط رجحان توڙي غلط ڪاريون ٿينديون رهن ٿيون. انهن غلط ڪارين کي معاشري جو هڪڙو طبقو لڪائڻ جي ڪوشش ۾ لڳل هوندو آهي. ان وقت هڪ صحافي جو ڪردار ظاهر ٿئي ٿو. هن کي نه صرف انهن معاملن کي کولي ظاهر ڪرڻو آهي، بلڪ انهن مائٽن کي ڪيفر ڪردار تائين پهچائڻ ۾ حڪومت جي پڻ مدد ڪرڻ گهرجي. دنيا ۾

ڪيتري اهڙا واقعا ٿيا آهن، جيڪي اخبار وارن کوٽي ظاهر ڪيا آهن. مثلاً واٽر گيٽ اسڪينڊل وغيره.

صحافت کي هڪ طرف بنيادي فرض جو پورائو ڪرڻو آهي ته ٻئي طرف وري اخبار کي جيئري رکڻ لاءِ ڪي طريقا به ڳولڻا آهن. ان ڪري هڪ صحافي کي مواد جي انتخاب، ترتيب ۽ پيشڪش لاءِ پنهنجي اخبار جي پاليسي کي به سامهون رکڻو آهي. انهي ڪري ٿي هڪ صحافي لاءِ خبرن ۾ حقيقت پسندي برقرار رکڻ مشڪل مسئلو بڻجي پوندو آهي. اصولن ته حقيقت پسندي هر خبر ۾ موجود هجڻ گهرجي. انهيءَ موقعي تي هوشيار صحافي اعتدال واري راه اختيار ڪندا آهن.

اڄوڪو دور تهذيبن جي ٽڪراءُ وارو دور آهي. تهذيبون هڪ ٻئي سان ملي، هڪ ٻئي تي اثرانداز ٿي رهيون آهن. انهيءَ ڪري ماڻهن جا ٻه به طبقا پيدا ٿي پيا آهن. هڪڙا قديم روايتن جا حامي ٿيا جدت پسند. تنهن ڪري هڪ سٺي ۽ ذهين صحافي جو هي به فرض هجڻ گهرجي ته هو اهڙو ماحول پيدا ڪري، جيئن ٻنهي طبقن ۾ هم آهنگي ۽ هم خيالي جي فضا برقرار رهي ۽ قدامت پسندي ۽ ترقي پسنديءَ جو ڪو جواز باقي نه رهي. اهڙي ريت هڪ سچار صحافي، مثالي معاشري جي تشڪيل ڪري سگهي ٿو.

☆

ضلعي صحافت جو تاريخي پس منظر (۱)

لکڻ جي فن بابت جيتوڻيڪ پوري يقين سان چئي نٿو سگهجي ته هن جي شروعات ڪيئن ۽ ڪڏهن کان ٿي، تاهم اهو قوي گمان آهي ته جڏهن انساني ضرورتون وڌيون، تڏهن انيڪ مسئلن کي سمجهڻ، صلح ۽ آشتي کي اپنائڻ ۽ پيغام رساني لاءِ ڪنهن تحرير جي طريقي جي ضرورت پيدا ٿي هوندي ۽ انهن حالتن جي پيش نظر، اتي ڪا نه ڪا تحريري صورت ايجاد ڪئي ويئي هوندي.

"يورپ ۽ آفريڪا جي ڪن غارن مان جانورن جون هٿ سان ٺهيل تصويرون دستياب ٿيون آهن، حقيقت ۾ اها تصوير سازي ئي، اوائلي تحرير جو نمونو آهي. اها ڳالهه وثوق سان چئي سگهجي ٿي ته جڏهن يورپي قومون لڏ پلاڻ ڪري آمريڪا ۾ سڪونت پذير ٿيون، تڏهن اتان جي اصلوڪن رهاڪن سان سندن جنگيون ٿيون ۽ صلح خاطر انهن مائهن جيڪي پٽا موڪليا، تن تي تصويرون ڪڍي پنهنجو مقصد ظاهر ڪيائون."(۲)

شروعاتي دور وارو انسان مختلف شين تي لکڻ جا تجربا ڪري چڪو آهي. انهي مقصد لاءِ پٿر ۽ مٽي جون تختيون، جانورن جون کلون ۽ وڻن جا پن استعمال ٿي چڪا آهن.

---

(۱) هن مضمون کي لکڻ لاءِ گدائي صاحب سي لکيل مونوگرام تان مدد ورتي ويئي آهي، جيڪو فتاح عابد فراهم ڪيو.

(۲) "عام انسان سنڌي زبان" علي نواز خاجن خان جتوئي ص ۱۹۸-۱۹۹

"ضرورت ايجاد جي ماءُ آهي" انهيءَ اصول پٽاندڙ انساني ذهن به لکڻ لاءِ نوان نوان تجربا ڪرڻ ۽ نوان طريقا ڳولڻ ۾ ڪوشان رهيو. آخرڪار "مصرين نيل نديءَ جي ڪنارن تي پئدا ٿيل هڪ ٻوٽي جي پنن مان ڪاغذ جهڙي ڪا شيءِ ٺاهي. ان کي "پئپيرس" چوندا هئا، انهيءَ ٻوٽي مان لکڻ جو سڀ سامان مهيا ڪيو ويندو هو."(١)

هاڻوڪي لکڻ جي ڪاغذ جي ايجاد، پهرئين صدي ۾ "چينين" ڪئي. گڏيل هندستان ۾ پهريون ڪاغذ جو ڪارخانو "ڊاڪٽر وليم ڪئري" اٽڪل سوا صدي اڳ، ڪلڪتي لڳ 'هوگلي' ندي تي قائم ڪيو. ان بعد ملڪ ۾ ٻيا به ڪارخانا قائم ڪيا ويا.

پهرين عالمگير لڙائي ڪانپوءِ ملڪ ۾ ڪاغذ جي ڏاڍي کوٽ پئدا ٿي هئي، ان ڪري اخبارن ۽ رسالن پنهنجا پنا گهٽائي ڇڏيا هئا. ڪن اخبارن ۾ ته بلڪل سادو پنو استعمال ٿيڻ لڳو.(٢)

جيئن ته ڪاغذ پهرئين صدي عيسوي ۾ ايجاد ٿي چڪو هو، ان ڪري ماڻهن پنهنجا خيالات انهن تي محفوظ ڪرڻ لڳا. پر ڪتابن ۽ رسالن جي وڏي پئماني تي نشر ۽ اشاعت ڪرڻ لاءِ ڪاتب پورا پئجي نه ٿي سگهيا. ان ڪري انساني ذهن ڇپائي لاءِ ڪو نئون طريقو ڳولڻ شروع ڪيو.

جيتوڻيڪ ٽائيپ ذريعي ڇپائي جي فن جو اصل موجد، "گوٽنبرگ" هو. پر ١٤٧١ع ۾ "وليم ڪيڪسٽن" ڪنهن

---

(١) مضمون الله رکيو ٻٽ (نئون نياپو مئگزين) سنڌ ۾ ڪاغذ جي صنعت ص (٥٦)

(٢) هوت چند "ردي ڪاغذ جو ڏڪار" اخبار ڪليم جون ١٩٣٣ع ص ١١-١٥

ڪاروبار جي سلسلي ۾ انگلستان کان "ڪولوز" ويو ۽ اتي ڇپائي جو فن سکيائين. "ڪيڪسٽن" پنهنجو ڇاپخانو "بروجز" ۾ قائم ڪيو. ٧٧-١٤٧٤ع ۾ پنهنجو پهريون ڪتاب:

"The Recayell of the Histories Troys"

ڇاپيو. هن انگلستان واپس پهچي، "ويسٽ منسٽر" ۾ هڪ ڇاپخانو قائم ڪيو، ۽ ١٣- ڊسمبر ١٤٧٦ع تي سڀ کان پهريون انگلش ڪتاب "Indulgence" ڇاپيو.(١)

لٿوگرافي جي ڇپائي جو طريقو سن ١٧٩٩ع ۾ "الواسو نفيلڊر" ايجاد ڪيو، ان بعد ١٨١٠ع ڌاري "ارل اسٽنهوپ" هڪ پريس ايجاد ڪئي، جيڪا هٿ سان هلائي ويندي هئي. ان ڪري ان ۾ گهٽو وقت زيان ٿيندو هو. ان سلسلي ۾ وڌيڪ ڪوشنا به جاري رهي.

١٨١٤ع ۾ "ڪونگ" هڪ ٻاڦ تي هلندڙ مشين ٺاهڻ ۾ ڪامياب ٿيو. ان ۾ وڌيڪ سڌارو ١٨٥٨ع ۾ آيو.(٢)

سنڌي ٽائيپ جي ڇاپي جو بنياد لنڊن ۾ ١٨٤٣ع ۾ پيو ۽ ان ۾ پهريون ڇپيل ڪتاب ٽرمپ صاحب جو ريڊنگ بوڪ هو، جو ١٨٥٨ع ۾ ڇپيو. ١٨٥٨ع کان پوءِ بمبئي ۾ محمد حسين ولد محمد سليم "ڇاپخانه محمدي" نالي ليٿو پريس قائم ڪئي، جنهن ذريعي ئي اوائلي سنڌي ڪتابن جو ڪم وڌيو. بمبئي ۾ پهو ڇاپخانو ١٨٨٩ع ڌاري مخدوم محمدصديق نورنگ پوٽا "مطبع حسيني" جي نالي سان قائم ڪيو. جنهن

---

(1) "Illustrated Minute Biographyies" By Samuel Nisenonson and William A. Dewitt.

ترجمو:- مولانا عبدالمجيد سالڪ ص ٩٩

(٢) مضمون: "سنڌي ڇپائي جي مختصر تاريخ" الله بخش عقيلي ص ١٧٧—(ماڪ پدا رابيل تان ورتل)

۾ قرآن شريف جو سنڌي تفسير "مفتاح رشدالله" مصنف قاضي فتح محمد نظامائي ڇپي پڌرو ڪيو.

هڪ اخبار "مطلع خورشيد" ٻن زبانن ۾ ١٨٦٠ع ڌاري سکر مان جاري ٿي. ان جو پهريون ايڊيٽر مرزا مخلص علي هو. ان بعد مرزا محمد شفيع مشتري بڻيو. هي اخبار ٻه ڪالمي هوندي هئي. هڪ طرف فارسي مضمون هوندا هئا ته ٻئي طرف انهن جو سنڌي ترجمو ڏنل هوندو هو. ان ۾ سنڌي رسم الخط فارسي تتبع تي ڏنل هوندي هئي ۽ اعرابَ لڳائو تي نه ڪرندي هئي. سنڌي اخبار جو اهو شروعاتي نمونو هو.

جيڪب آباد جي ڇاپخانن ۽ اخبارن جي تاريخ تي نظر وجهڻ سان معلوم ٿيندو ته ان صنعت کي هت رائج ٿئي ڪو گهڻو وقت ڪونه گذريو آهي. ١٩٢٤ع ڌاري هت ڪو به ڇاپ گهر ڪونه هو ۽ نڪا اخبار نڪرندي هئي. ان جو خاص سبب انگريز حاڪمن جي هڪ طرفي پاليسي هئي. هنن نه ٿي چاهيو ته ملڪ جي خبرچار ڪان بلوچ ۽ سنڌي واقف ٿين.

جيڪب آباد ضلعي جو سڀ کان پهريون ڇاپخانو "وشن پرنٽنگ پريس" آهي. جيڪا هڪ تعليم يافته هندو سيٺ وشنداس پنجابي ١٩٢٥ع ۾ قائم ڪئي. ان هڪ سنڌي اخبار "فرنٽيئر گزيٽ" ساڳي سال پنهنجي ادارت هيٺ جاري ڪئي.

فرنٽيئر گزيٽ خاص هندو پڙهيل طبقي ۾ ڏاڍي مقبول ٿي. آهستي آهستي سرڪاري خبرون به ان ۾ ڇپجڻ لڳيون. هي اخبار ١٩٤٢ع ۾ وشنداس جي پارٽ وڃڻ ڪري بند ٿي ويئي. ساڳئي پريس مان "سناتن ڌرم پرچارڪ" رسالو نڪرندو هو. جنهن جو ايڊيٽر ڀائي گوبندرام چگهه هو. وشن پرنٽنگ پريس بخاري روڊ تي گلو فقير جي مڪان جي ڀرسان هئي.

١٩٢٦ع ۾ فرنٽيئر گزيٽ کان پوءِ ٻيءَ اخبار الحنيف نڪتي. جا اڳ ۾ شڪارپور مان ۽ ٻن ٽن سالن کانپوءِ هتان نڪرڻ لڳي. جيڪبآباد ۾ الحنيف کي مولوي محمد حسين کهاوڙ جي ڪوشش سان، جمعيت الاحناف جي صدر خواجه محمدحسن جان سرهندي جي اجازت سان آندو ويو. هيءَ اخبار مولوي صاحب جي وفات يعني (١٩٥٣ع) تائين نڪرندي رهي.

الحنيف جمعيت الاحناف جي ترجمان اخبار هئي ۽ سنڌس اجراء دين جي ترقي ۽ تبليغ لاءِ ڪئي ويئي هئي، پر اڳتي هلي هيءَ اخبار فقط سياسي بڻجي پئي. الحنيف هت منتقل ٿيڻ بعد، سنڌ سان گڏ بلوچستان جي مسئلن کي به پيش ڪرڻ لڳي.

الحنيف شروع ۾ وشن پرنٽنگ پريس مان شايع ٿيندي هئي، اڳتي هلي مولوي محمدحسين کهاوڙ پنهنجي پريس "الحنيف" نالي قائم ڪئي ۽ پوءِ الحنيف ليٿو تي اتان نڪرڻ لڳي. ڪجهه وقت بعد اردو ۽ سنڌي زبانن ۾ گڏيل نڪرڻ لڳي، اردو حصي جي ادارت به نوجوان محمدحسين عنقا ۽ اسلم اڇڪزئي سنڀاليندا هئا.

اها ڳالهه نهايت ئي ڏک جهڙي آهي، جو مولوي صاحب جي وفات بعد سنڌس پٽ عبدالرحمان کو پوتو ڪونه ڀاريو. اهڙي طرح مسلمانن جي هڪ ترجمان اخبار ١٩٥٦ع ۾ بلڪل بند ٿي ويئي. ڪجهه وقت کان پوءِ سندس پٽ پريس به وڪڻي ڇڏي. اها پريس صدر پوليس چوڪي جي نزديڪ، هوندي هئي. هن اخبار جا هي ايڊيٽر رهيا: مولوي محمدحسين عنقا، اسلم اڇڪزئي، غلام نبي قريشي، مولوي محمد ابراهيم خليل، ڪريم بخش تانوري، حافظ خيرمحمد اوحدي ۽ برڪت علي آزاد.

تقريبن ٢٩-١٩٢٨ع هفتيوار "تيج" جاري ڪئي وئي، جنهن جي ادارت رامچند بنسيرام ڪندو هو. هن پنهنجي پريس به تيج نالي سان قائم ڪئي. هن اخبار جو مواد سنجيده طبقي ۾ پسند ڪيو ويندو هو. هي صرف هندو مهاسڀا جو آرگين تي ڪم ڪندي رهي. اهڙي پاليسي ڪري هندو ۽ مسلمانن ۾ ڀيائي جي ديوار ڪري تيڻ لڳي. رامچند جي فوت ٿي وڃڻ بعد هي اخبار سندس ڀاءُ مولچند جي ادارت هيٺ ڇپجڻ لڳي، پر هو گهٽ تعليم ۽ تجربي ڪري اخبار هلائي ڪونه سگهيو. ان ڪري پنجن ڇهن سالن اندر اخبار بند ٿي ويئي.

١٩٣٢ع ۾ هڪ ماهوار رسالو "سندو" جو پهريائين ميان جي گوٺ (شڪارپور) مان ۽ پوءِ جيڪب آباد جي پارت پرنٽنگ پريس مان مسٽر بولچند وسومل راجپال جي ادارت هيٺ ڇپجڻ لڳو. ان بعد مسٽر ماڌوداس شوالومل به ان جو ايڊيٽر رهيو.

هن رسالي جو سارو مواد نئين ٽيڪنڪ تي ڇپبو هو. هن ۾ مختصر افسانن کي پڻ نئين طريقي سان سنواري ۽ سڌاري پيش ڪيو ويو. ان ڪري "سندو" کي سنڌي ٻولي جو پهريون جديد طرز جو رسالو چئي سگهجي ٿو. سندو ۾ مرزا نادر بيگ پروفيسر لطف الله بدوي، عبدالڪريم گدائي، غلام سرور "سرور" مغل، آسانند مامتورا، تاراچند "قتيل"، ۽ گوبند مالهي جهڙن نامي ڪٿين اديبن جون تخليقون شايع ٿينديون هيون. هي رساله سال ١٩٤٧ع ڌاري بند ٿي ويو.

ٽه روزه اتحاد ١٩٣٣ع ۾ ليٿو تي سکر مان شايع ٿي، جيڪب آباد مان پڌري ڪئي ويندي هئي. هن جو ايڊيٽر هڪ

پراڻو سماجي ورڪر ۽ خلافت تحريڪ جو سرگرم ڪارڪن مسٽر نبي بخش لالا مٺا هو. ۱۹۳۵ع ڌاري لالا مٺا اتحاد پرنٽنگ پريس جيڪب آباد شهر ۾ قائم ڪئي، ان بعد هيءَ اخبار هفتہ روزه جي صورت ۾ اتان نڪرڻ لڳي. ۱۹۷۳ع کان روزانہ جاري ڪئي وڃي ٿي. نبي بخش لالا مٺا جيئن تہ آزادي جي تحريڪ جو سرگرم ڪارڪن هو. تنهن ڪري سندس اخبار بہ ان تحريڪ جي نمائندگي ڪندي هئي. هو هڪ بيباڪ ۽ بيخوف صحافي هو. ڪيترو وقت سياسي قيدي جي حيثيت ۾ جيل ڪاٽيائين. ڪجهه وقت الوحيد جو ايڊيٽر بہ رهيو. هن اخبار جا هي ايڊيٽر رهيا آهن: مرحوم عبدالڪريم گدائي، سڪندر ناز سرڪي، عبدالرحيم سرڪي، وزيرعلي ساگر ۽ عبدالرحمان لوهي.

اٽڪل ۱۹۳۳ع ڌاري هڪ هندو ڪانگريسي ورڪر مترا داس ڪٺاريا هڪ سنڌي هفتيوار ”چئلينج“ اخبار جاري ڪئي. هن اخبار هڪ ڀاسي ڌارين جي حڪومت خلاف مهم هلائي تہ ٻئي پاسي شهر جي راشي ڪامورن خلاف بہ وڏي جاکوڙ ڪئي. هن جي زوردار ڪالمن ۾ ضلعي جيڪب آباد جي پوليس تي ٽيڪا ٽپڻي بہ ٿيندي هئي. ورهاڱي بعد مسٽر ڪٺاريا انڊيا هليو ويو ۽ سندس اخبار بند ٿي ويئي ۽ پريس بہ حڪومت پنهنجي قبضي ۾ ڪئي.

۱۹۳۴-۳۵ع ۾ مسٽر اسلم اڇڪزئي ”ڪمال پرنٽنگ پريس قائم ڪئي. اتان ٻہ هفتيوار اخبارون بہ جاري ڪيائين، هڪ ”ڪمال هند“ ۽ ٻي ”نوجوان“. ڪمال هند اردو ۾ اسلم اڇڪزئي پنهنجي ادارت هيٺ ڪڍندو هو ۽ نوجوان جو ايڊيٽر سندس ساٿي قلندر بخش لاشاري هو. اڇڪزئي جي وفات بعد مسٽر قلندربخش ”نوجوان“ جو نئون ڊڪليريشن وٺي اخبار جاري ڪئي.

١٩٤٨ع ۾ "نوجوان" جي ايڊيٽري جا فرائض مسٽر نورمحمد پروانو بروهي بجا آڻيندو هو.(١) مسٽر پروانو بروهي هن وقت هفتيوار "ايلم" مستونگ بلوچستان جو ايڊيٽر آهي.

اسلم اچڪزئي جي برٽش گورنمينٽ خلاف زوردار انقلابي لکڻين ڪري، متت ئي "ڪمال هند" تي بندش وڌي ويئي. ١٩٤٢ع ۾ انگريز ڇڏي وڃو تحريڪ، Quit India movement ۾، اسلم اچڪزئي ۽ ٻين ڪانگريسي ليڊرن رادا ڪرشن، برڪت علي آزاد ۽ مترا داس ڪتاريا کي گرفتار ڪيو ويو. مٿن الزام لڳايو ويو ته هنن ريلوي گدام ۽ هوائي اڏي جي هڪ ڪمري کي باهه لڳائي آهي. حقيقت ۾ اصلي عناصر غائب رهيا. ان وقت سڄي سنڌ جي صحافين جو صدر "ڊيلي سنڌ آبزرور" (انگريزي) ڪراچي جو ايڊيٽر مسٽر پونيا هو. هن صحافين جي گرفتاري تي زبردست ايڊيٽوريل لکيا. چو ته صحافين کي فرنٽيئر ريگيوليشن ائڪٽ تحت گرفتار ڪيو ويو هو ۽ اهو ائڪٽ ڊاڙيلن لاءِ هو. انهيءَ سلسلي ۾ سنڌ جي سابق وزير قاضي فضل الله، سنڌ جي روينيو ڪمشنر خانبهادر دائم خان سان قانوني لکپڙهه ڪئي. گڏيل ڪوشش جي نتيجي ۾، صحافين کي ٻهرئين ائڪٽ بجاءِ، ڊفينس آف انڊيا ئڪٽ، هيٺ نظربندي جو فيصلو ڪيو ويو.

١٩٣٧ع ۾ برڪت علي آزاد هڪ اخبار "ڪانگريس" جاري ڪئي. هن اخبار ۾ راڌاڪرشن، آزاد سان گڏ ادارت جا فرائض بجا آڻيندو هو. هيءَ اخبار جلد بند ٿي ويئي.

---

(١) مضمون- داد محمد خادم بروهي هفتيوار ايلم مستونگ ٢٦ جولاءِ ١٩٨٣ع

١٩٤٠-٤١ع ۾ هفتيوار ”پرڀات“ جاري ٿـي، جنهن جو ايڊيٽر ٽل جو مسٽر پرڀداس ڏي هڪ ڪانگريسي ورڪر هو. هــيءَ اخبار ڪمال پرنٽنگ پريس جيڪب‌آباد مان نڪرندي هئي. ١٩٤٢ع ۾ پرڀداس، ”انگريز ڇڏي وڃو تحريڪ“ جـي دوران گرفتار ٿيو ۽ سندس اخبار به بند ٿي ويئي.

١٩٤٢ع ۾ هڪ مقامي نشنل‌گارڊ جي سالار شيخ غلام‌حيدر هڪ اخبار هفتيوار ”آواز“ جاري ڪئي، جا سندس وفات ١٩٨٠ع تائين جاري رهي.

ساڳئي دور ۾ هڪ هفتيوار ”مسلم ليگ نيشنل‌گارڊ گزيٽ“ اخبار مسٽر محمدبخش جوش قريشي جاري ڪئي، جا ڪمزور مالي حالتن ڪري جلد بند ٿي ويئي.

١٩٤٢ع ۾ ٻـي هڪ ٻــئـي جـي ڪـڍ ٻه اخبارون هفتيوار ”صبح‌سنڌ“ ۽ ”سرحد“ جاري ٿيون، جن جي ايڊيٽري جا فرائض برڪت عـلي آزاد بجا آڻيندو هو. برڪت علي هڪ سماجي ڪارڪن ۽ پراڻو ڪانگريسي سياستدان آهي، ساڳئي سال ”انگريز ڇڏي وڃو تحريڪ“ ڪري، هن کي جيل موڪليو ويو ۽ اخبارون بند ٿي ويون.

١٩٤٤-٤٥ع ۾ هڪ پندره روزه ”عمل“ جاري ٿي، جنهن جي ادارت جا فرائض مولوي عبيدالله فائق سومـرو ۽ مـسٽر غلام‌قـادر بنگلاڻي بجا آڻيندا هئا. هــي اخبار اتحاد پريس مان ڇپجي پڌري ٿيندي هئي. هي خالص سياسي اخبار هئي ۽ مسلم ليگ لاءِ ڪم ڪندي رهي. هي ٽن چئن سالن انـدر مالـي حالت جو بک ٿي ويئي.

ساڳئي دور ۾ هڪ هفتيوار ”حفاظت“ سيد نورمحمد شاهه جـي ادارت هيٺ نڪرڻ لڳي. هـي اخبار بـه اتحاد پرنٽنگ پريس مان ڇپجي پڌري ٿيندي هئي.

١٩٤٦ع ڌاري هاٿوڪي لالو داشنا واري گھٽي ۾ ”جگديش پرنٽنگ پريس“ قائم ڪئي ويئي هئي، جا ڪمرشل بنيادن تي هلي، ورهاڱي دوران بند ٿي ويئي.

١٩٤٩ع ۾ هفتيوار ”صداقت“ هڪ پراڻي مسلم ليگي ڪارڪن محترم رسول بخش شيخ جاري ڪئي. شروع ۾ هي اخبار اتحاد پريس مان هٿ مشين تي ڇپبي هئي. ان بعد آزاد پرنٽنگ پريس مان نڪرڻ لڳي. ١٩٥٣ع ۾ شيخ صاحب ”صداقت“ پرنٽنگ پريس قائم ڪئي. اڄ تائين اها اخبار مذڪوره پريس مان شايع ٿيندي رهي ٿي.

هي اخبار مسلم ليگي سياست سان وابسته رهي آهي. هن مسلم ليگ جي تنظيمي ڍانچي کي مضبوط ڪرڻ ۾ مثبت ڪردار ادا ڪيو ۽ مسلم ليگ ڪائونسل لاءِ پڻ ڪم ڪندي رهي آهي. صداقت جو ايڊيٽر اقبال احمد شيخ آهي.

١٩٥٠ع ۾ هڪ هفتيوار ”مجاهد“ جاري ٿي. هن جي ادارت جا فرائض مسٽر محمد اشرف ’مجاهد‘ دائودپوٽو بجا آڻيندو هو. شروع ۾ هي اخبار الحنيف پريس مان ڇپجي، نل مان پڌري ٿيندي هئي. ڪجهه وقت بعد مسٽر دائودپوٽي، پنهنجي پريس مجاهد نالي سان قائم ڪئي. هن اخبار جي پاليسي آزادانه بنيادن تي مشتمل آهي.. هن جا ايڊيٽر عبدالڪريم گدائي، غالب لطيف، عبدالله دائودپوٽو، شاهمراد دائودپوٽو ۽ محمد صديق دائودپوٽو رهيا آهن. هن وقت هيءَ اخبار هڪ ئي وقت شهدادپور ۽ جيڪب آباد مان نڪري ٿي. سندس ايڊيٽر ترتيبوار عبدالله دائودپوٽو ۽ شاهمراد دائودپوٽو آهن. تازو ئي سندن چيف ايڊيٽر محمد اشرف دائودپوٽو گذاري ويو.

۱۹۵۰ع ۾ مسٽر امام بخش نوناري مزدور ڪارڪن، هڪ هفتيوار ”ستاره سنڌ“ اخبار جاري ڪئي. جيڪا مسٽر نوناري جي وفات سال ۱۹۷۷ع تائين جاري رهي. هيءَ اخبار اتحاد پرنٽنگ پريس مان ڇپبي هئي. هن اخبار مشيني دور جي مزدورن جي رهنمائي ڪئي ۽ انهن جي حقن ڪي جائز نموني سان پيش ڪيو.

۱۹۵۱ع ڌاري هفتيوار ”صبح سنڌ“ برڪت علي آزاد جي ادارت هيٺ جاري ٿي، هيءَ اخبار آزاد پرنٽنگ پريس مان نڪرندي هئي. هيءَ اخبار هارين جي حقن ۽ سنڌ جي زميندارن جي ڏاڍاين خلاف ڪم ڪندي رهي، ۱۹۵۸ع جي مارشل لا دوران بند ٿي ويئي.

۱۹۵۳ع ۾ هڪ پندرهن روزه اخبار ”نقاد“ مسٽر غلام حسين سولنگي جي ادارت هيٺ جاري ٿي، هي اخبار ۱۹۵۸ع تائين باقاعدي نڪرندي رهي، مسٽر سولنگي جي مسلسل بيماري سبب بند ٿي ويئي.

۱۹۵۴ع ۾ محترم فيض الله فيض بخشاپوري هڪ اخبار هفتيوار ”مساوات“ جاري ڪئي. فيض بخشاپوري، سنڌي، اردو ۽ فارسيءَ جو سٺو ڄاتو آهي. پاڻ مڃيل شاعر آهي. ڪيس ”شهنشاه تغزل“ ۽ ”غالب سنڌ“ به چوندا آهن. سندس اخبار هڪ طرف ادبي ۽ معياري سوچ جي حامل آهي ته ٻئي طرف علائقائي ۽ ملڪي مسئلن تي ٻڻ مناسب مضمون ڏيندي رهي ٿي. اتحاد پريس مان ڇپجي ٿي. هن جو ايڊيٽر مسٽر الياس پرويز هو. جو حال ئي ۾ ۱۹۸۴ع ۾ فوت ٿي ويو آهي. هن وقت ايڊيٽر مسٽر الله بخش سجاد سومرو آهي.

١٩٥۴ع ڌاري سيد شان بخاري هڪ پندرهن روزه اخبار ”تعمير“ جاري ڪئي. هيءَ اخبار مالي مشڪلاتن ڪري ٿوريئي عرصي اندر بند ٿي ويئي.

ساڳئي سال پندره روزه اخبار ”وطن“ مسٽر ڪيراج مل ’محب‘ جي ادارت هيٺ جاري ٿي. ايڊيٽر جي انڊيا لڏي وڃڻ ڪري اخبار به بند ٿي ويئي.

١٩٥۴ع ۾ هڪ اخبار هفتيوار ”فرياد“ ڪوڙا خان مري جي ادارت هيٺ ڪنڌڪوٽ مان جاري ٿي. هيءَ اخبار مهراڻ پرنٽنگ پريس ڪنڌڪوٽ مان ڇپجي پڌري ٿئي ٿي. علائقي جي مسئلن تي خوب قلمي جهاد ڪندي رهي ٿي.

١٩٥٥ع ڌاري ”پاڪستان پرنٽنگ پريس“ جي مالڪ رامچند ويرو مل، هفتيوار ” فرنٽيئر گزيٽ“ جاري ڪئي. هن پريس جو مئنيجر مسٽر منو مل هو ۽ اخبار جي ادارت جا فرائض محترم عبدالڪريم گدائي ڪم آڻيندو هو. گدائي صاحب کي سنڌ جو قومي ۽ عوامي شاعر سمجهيو وڃي ٿو.

١٩٥٦ع ڌاري شيخ فتح محمد هفتيوار ”انقلاب“ جاري ڪئي جا پهريائين اتحاد پريس مان نڪرندي هئي. بعد ۾ شيخ صاحب ”انقلاب پريس“ قائم ڪئي ۽ پوءِ اخبار اتان نڪرڻ لڳي. هن اخبار جو ايڊيٽر عبدالڪريم گدائي هو. پڻ سالن بعد شيخ صاحب پريس وڪڻي ڇڏي. اهڙي طرح اخبار به بند ٿي ويئي.

١٩٥٦ع ۾ هڪ پندره روزه ”تهذيب“ رسالو اردو ۾ مسٽر تهذيب الاسلام رضوي، هائوڪي چيف ايڊيٽر ڊيلي ”نواءِ سنڌ“ جاري ڪيو هو. هيءُ پهريائين سکر مان ڇپجي نڪرندو هو. بعد ۾ صداقت پرنٽنگ پريس مان به هڪ ٻه پرچا نڪتس.

هيءُ رسالو جلد بند ڪيو ويو. ڇاڪاڻ جو ايڊيٽر جي عمر قانوني لحاظ کان پوري نہ هئي.

ساڳئي سال هڪ اخبار [هفتيوار] "امروز" مسٽر فيض محمد پٺاڻ جاري ڪئي. [هيءَ اخبار] صداقت پريس ۽ اتحاد پريس مان ڇپجندي هئي. هن اخبار جي ادارتي عملي ۾ مسٽر شاڪر بخاري، عبدالڪريم [گدائي ۽ محمد رمضان مجنون شامل هئا، ١٩٥٨ع دوران بند ٿي ويئي.

ڪجهہ ٻيون اخبارون بہ لڳ ڀڳ ساڳي ئي دور ۾ هڪ ٻئي کان جاري ڪيون ويون، جيڪي مالڪن جي مالي مشڪلاتن ۽ ٻين اڻ ٿر سببن ڪري گهڻو وقت جاري رهي نہ سگهيون. انهن جو تفصيل هيٺين ريت ڏجي ٿو:

اخبار جو نالو	ايڊيٽر
١. هفتيوار نوجوان	شاڪر بخاري
٢. هفتيوار پيغام اسلام	الله بخش لاشاري
٣. هفتيوار الڪاشف	سيد نادر علي
٤. هفتيوار لياقت (اردو)	حڪيم ظهرالدين
٥. " الحق	نور محمد تانوري
٦. " روشني	غلام حيدر لاشاري
٧. " پبلڪ پڪار (ڪندڪوٽ)	سونو خان بلوچ
٨. روزانہ جهاد	عبدالڪريم گدائي ۽ غالب لطيف

١٩٦٦-٦٧ع ۾ هفتيوار سارنگ محترم غالب لطيف جاري ڪئي. شروع ۾ هيءَ اخبار "تنظيم ڪوس" جي سرپرستي ۾ نڪرندي هئي. هينئر روزانہ نڪري ٿي. عورتن، ٻارن، شاگردن سماجي تنظيمن جي نمائنده اخبار آهي. هن جي عملي ۾ جهانگير قريشي، عبدالڪريم گدائي مرحوم، شعبان بخت، عبدالله دائودپوٽو

ممتاز منگريو، راقم، اڪبر اديب، مهر هزار سرڪي، داد محمد خادم چيف رپورٽر ۽ فتاح عابد لاشاري جا نالا قابل ذڪر آهن ، سارنگ پريس ميوا منڊي ۾ واقع آهي. هيءَ پريس ڪمرشل بنياد تي پڻ ڪم ڪري ٿي.

١٩٥٩ع ۾ ”صفدر“ ڪنڌڪوٽ مان، سيد مرشد گيلاني جاري ڪئي. هيءَ اخبار خصوصاً ڪنڌڪوٽ ۽ عموماً سنڌ جي مسئلن جي ترجمان آهي. ان کان سواءِ مرشد گيلاني جي ادبي ۽ شاعرانه شعور ڪري، هيءَ اديبن ۽ شاعرن جي پڻ نمائنده اخبار آهي. ادارتي عملي ۾ محترم ميهون خان ’سوز‘ غلام رسول ’روشن‘ ۽ محمد عالم سومرو شامل آهن.

١٩٧٠ع ۾ هفتيوار ”البرق“ مسٽر عبدالرزاق قريشي جاري ڪئي. هيءَ اخبار رزاق پرنٽنگ پريس مان نڪرندي هئي. شروع شروع ۾ پي.پي.پي جي نمائندگي ڪندي هئي. ١٩٧٩ع ۾ بند ڪئي ويئي.

١٩٧٢ع ۾ هفتيوار ”نوجوان“ سالم بروهي جاري ڪئي . هيءَ خاص ڪري براهوئي ادب ۽ عموماً سنڌ جي مسئلن جي ترجمان آهي. شروع ۾ هي به سياسي پارٽين سان وابسته هئي . هينئر غير جانبدارانه پاليسي تحت گذرن آهي . ادارتي عملي ۾ لئيق ميان، فضل احمد خاراني، محمد بخش حوش ۽ داد محمد خادم شامل آهن.

١٦ سيپٽمبر ١٩٠٤ع تي هفتيوار ”الحبيب“ حبيب شاه جاري ڪئي، هي اخبار P.P.P. جي نمائندگي ڪندي هئي. سيد حبيب شاه جي فوت ٿي وڃڻ ڪري ١٩٨٠ع کان ڊيڪلريشن رد ٿي ويئي. هن جي ايڊيٽوريل اسٽاف ۾ ڪالو خان اياز ۽ قطب شاه جا نالا اچي وڃن ٿا.

١٩٧٣ع ڌاري ”سھڻي پرنٽنگ پريس“ وشنداس پڇو مل ڇاپڙا قائم ڪئي. تقريباً ١٩٧٦ع کان ھن جو نالو بدلائي پارس پرنٽنگ پريس رکيو ويو. ھتي شروع ۾ ھفتيوار ”سنڌ سڄاڳ“ ڇپجندي ھئي. ھن وقت مالڪ رامچند وي ڇاپڙا آھي ھتي ڇپائي جو ڪم معياري ٿئي ٿو.

١٩٧٧ع ڌاري ھفتيوار ”سنڌ سڄاڳ“ امدادعلي آدي جاري ڪئي. ھيءَ اخبار ھينئر سنڌ سڄاڳ پريس مان نڪري ٿي. ھيءَ اخبار ادبي، سماجي ۽ مزدور جماعتن جا مسئلا پيش ڪرڻ ۾ اڳڀري آھي. ڪجھ وقت مئگزين جي روپ ۾ ڇپجندي ھئي. ھن جي ادارتي عملي ۾ سڪندر بختيار کوسو، منيراحمد آدو ۽ محمدبخش سومرو وڪيل شامل رھيا.

تقريباً ١٩٨٠ع ۾ سپنا پبليڪيشن طرفان، اڙدو ۽ سنڌي ۾ خاص نمبر پيش ٿي چڪا آھن. تقريباً ھن جا چار رسالا ھيل تائين پڌرا ٿيا آھن. انھن ۾ شاگردن لاءِ ادبي، علمي ۽ پيا مضمون ڏنل آھن. ھنن جو مرتب حبيب بلوچ آھي.

١٩٨٢ع ۾ براھوئي زبان ۾ محترم عزيزالله عزيز بروھي ھڪ ڪتابي سلسلو ”ڪپوت“ نالي شروع ڪيو آھي. جنھن اداري طرفان ھيل تائين ٻه رسالا پھريون ”براھوئي دنيا“ ۽ ٻيو ”ھتم“ (بھار) شايع ٿي چڪا آھن. ھن ڪم ۾ سندس ساٿي داد محمد خادم بروھي آھي.

ھن وقت تائين جيڪب آباد جا ھيٺيان عامل صحافي مختلف اخبارن جي نمائندگي ڪن ٿا:

شفيع علي خان	عبرت حيدرآباد، جنگ ڪراچي
جھانگير قريشي	اي-پي-پي
فتاح عابد	نمائندہ يو-پي-پي، روزنامہ مارننگ بلوچستان ٽائمز

عبدالله راجپوت	روزانہ نجات
نعيم شاه	جنگ ڪوئٽہ
علي شير آفريدي	زمانہ ڪوئٽہ
بابو محمد عمر	امن ڪراچي
هرپال داس	نواءِ انقلاب سکر
نذر عباس	روزانہ امروز ملتان، روزانہ مشرق ڪوئٽہ
لئيق ميان اچڪزئي	” ڪليم سکر
ارشاد احمد شڪيب	” نواءِ وقت ڪراچي
جمال الدين لانگاه	” آفتاب حيدرآباد
ممتاز علي منگريو	” حريت ڪراچي، پي-پي-آءِ
خورشيد احمد	” انقلاب
خواجه اختر رشيد	” جسارت ڪراچي
تهذيب الاسلام رضوي	پي-ٽي-وي نمائندو
محمد حنيف	روزانہ مغربي پاڪستان سکر
ارجن داس	” يادگار سکر
داد محمد خادم	هفتيوار ايلم مستونگ
نعيم احمد	” سنگم ڪراچي
عبدالرزاق ميمڻ	روزانہ مزدور ڪراچي
ذوالفقار علي بگٽي	” نعره حق ڪوئٽہ

جيئن تہ صحافت جا بنيادي مقصد آهن پڙهندڙن کي سيکارڻ، راءِ عامہ کي هموار ڪرڻ، سماجي برائين تي نظر رکڻ ۽ فردن جي حقن جي حفاظت ڪرڻ.

انهن اصولن جي مدنظر ڏسندا سين تہ معلوم ٿيندو تہ ضلعي جيڪب آباد جي صحافين مٿين عائد ڪيل فرضن جي پورائي لاءِ ڪنهن بہ قسم جي ڪوتاهي يا تساهل کان ڪم نہ ورتو

آهي. ان جي باوجود بہ هن فن کي وڌيڪ پائدار ۽ عوامي ڀلائي جي اصولن تي هلائڻ لاءِ ان ڳالھ جي سخت ضرورت آهي تہ هن ڪم ۾ اهي صاحب هٿ وجهن، جيڪي عوام جا هڏڏوڪي، تجربيڪار ۽ تعلم يافتہ هجن. ان سان گڏ آءٌ هيءُ مشورو ڏيڻ پنهنجو فرض سمجهان ٿو تہ خانگي ايجنسيون، مخير حضرات ۽ سرڪاري ڪارندن کي جڳائي تہ صحافين سان هر موڙ تي مڪمل تعاون جو مظاهرو ڪن ۽ انهن جي هر مسئلي کي حل ڪرڻ ۾ اڳرا رهن. ائين ڪرڻ سان فن صحافت کي بہ هٿي ملندي ۽ صحافين کي پڻ علمي ۽ عملي (Feild work) ڪرڻ جي وڌيڪ سهوليت حاصل ٿيندي.

✶

ڪمال آ اديبو اوهان جي قلم جو،
عقابن سان اڏڪيو وڃي نيٺ ڳيرو!
پڻاڻيءَ جي ڏرتيءَ کي جنت بڻايو،
اڃا ٿوري همت جوانو، دليرو!
اجل ٿل، ”گداڻي“ اڳي ڪين ماري،
ڏسان ديس ۾ ڪوبہ سارو نہ ميرو!

صحافت ۽ گدائي

سنڌ جي ادبي تاريخ تي نظر وجهڻ سان معلوم ٿئي ٿو ته اسان جي سنڌڙي ۾ ڪئين اديب ۽ شاعر، عالم ۽ داناءُ، سگهڙ، سالڪ، مصنف ۽ صحافي ٿي گذريا آهن جن جي صحبت توڙي لکت، ٻولي توڙي گفتا پنهنجي وقت جو آواز ۽ تحريڪ هئي، سندن خدمتن کي ويهي ويچاربو ته ڪيترا علمي نسخا تيار ڪري سگهجن ٿا.

جيڪب آباد جي تاريخ ۾ اهڙن ماڻهن کان خالي ڪينهي جن پنهنجي شهر توڙي ديس لاءِ سڀ ڪجهه قربان ڪري ڇڏيو. اهڙن ادب نواز انسانن ۽ عامل صحافين ۾ سرفهرست مرحوم عبدالڪريم گدائي جو نالو اچي ٿو.

جيتوڻيڪ گدائي صاحب عملي زندگي جي ابتدا هڪ اديب شاعر ۽ سياسي ڪارڪن جي حيثيت سان ٿي ٿي ۽ انهن مقصدن کي حاصل ڪرڻ لاءِ ان وقت جي صاحب ذوق حضرات سان سندن ادبي ۽ سياسي ڪچهريون به ٿينديون هيون، پر ساڳئي وقت سندس لکڻين ۾ ادبي چاشني سان گڏ صحافتي رپورٽنگ به نظر اچي ٿي. سندس ڪاوشون ان وقت "فرنٽيئر گزيٽ" جيڪب آباد، "سنڌ زميندار" سکر، "صداقت" شڪارپور ۽ ماهوار "سنڌو" ميان جو ڳوٺ ۾ ڇپجنديون هيون.

گدائي صاحب جيئن ته ڪجهه وقت وڏيرن جي نوڪري به ڪئي هئي ۽ وڏيرن جي ظلم ۽ بيگار جو مشاهدو نهايت

ويڇهڙائي ۾ ويهي ڪيو هئو. سندن انقلابي ذهن ۽ حساس دل اهڙين ڳالهين جو اثر جلد قبوليو. ۽ پاڻ اهڙي قسم جون حقيقتون ۽ رپورٽون نظم جي روپ ۾ پيش ڪرڻ لڳا.

سال ١٩١٨ع ۾ گدائي صاحب، شڪارپور پوسٽ آفيس ۾ ڪلارڪ هو ته اتي هڪ دفعي جليانوالا باغ جي ڪوس ۽ فائرنگ خلاف ڏينهن ملهايو ويو.(١) جنهن ۾ هندن ۽ مسلمانن گڏجي ڀيرين اگهاڙي جاوس ڪڍيو. ان واقعي گدائي صاحب جي بيچين طبيعت ۾ اٿل پٿل پيدا ڪري ڇڏي. پاڻ انهيءَ واقعي لاءِ فرمائي ٿو.

”منهنجي زندگي ۾ ان اجتماع جوش ۽ انقلاب برپا ڪري ڇڏيو ۽ نتيجي ۾ مون نوڪري ڇڏي، ان ۾ ڪانگريس ڪاميٽي ٺاهي، انگريز سرڪار خلاف هلچل هلائي. شاه محمد ٿل جي مختيارڪار، اسان جي والدين کي ڏاڍو ڌمڪايو ۽ وڏن کي نوڪري تان لاهڻ جي ڌمڪي ڏئي ڪميٽي، توڙايائين.“(٢)

اهڙن واقعن کيس ملڪ جي مسئلن تي لکڻ لاءِ مجبور ڪيو ۽ پاڻ هڪ طرف سياسي پارٽين ۾ شموليت ڪري ديس جي ماڻهن جي خدمت ڪرڻ لڳا ته ٻئي طرف پنهنجون انقلابي لکڻيون مختلف اخبارن ۽ رسالن ۾ ڇپائي، پنهنجي ديس واسين جي دل جو آواز بڻجي نروار ٿيا. سندس ڪلام ۾ هڪ قسم جي ڌارا پيدا ٿي، جيڪا دشمن جي سيني تي بجلي بڻجي ڪري ٿي.

---

(١) جليانوالا باغ امرتسر، هندوستان ۾ آهي. جتي انگريزن آزادي جي هلچل کي دٻائڻ لاءِ جلسن جلوسن تي پابندي عائد ڪئي هئي. ڪانگريس جي اپيل تي ان باغ ۾ وڏو جلسو ٿيو. موقعي ۾ انگريز سرڪار مشين گن سان فائرنگ ڪري ڪيترن ئي بيگناه ماڻهن کي شهيد ڪيو.

(٢) روبرو انٽرويو ورتل سال ١٩٦٧ع

۱۹۲۷ع کان ۱۹۳۶ع تائين ۵۰ کان غـزل ڇپائون، جن ۾ نہ صرف وڇوڙي جي واءُ ۽ وصل جي مٺي جا شيشا ٽڪرايل آهن، پر انهن جي اوٽ انساني همدردي، درد ۽ پيڙا جو اهو دل ڏاريندڙ منظر پيش ڪيو ويـو آهي، جنهن ۾ انسانيت سڏڪي رهي آهي.

ڪلهہ عشق ۽ الفت جون يارن سان هيون ڳالهيون،
ان گـــرمي محفـل جـــو اڄ آ رڳـــو افســـانو.

۱۹۳۶ع کانپوءِ سندس شاعري هڪ نئون موڙ اختيار ڪري خالص قومـي بڻجي ويئي. قومي گيتن جي اهـا مهم ڪيترن رسالن ۽ اخبارن رستي جاري رکيائون، جن ۾ روزنامہ الوحيد، فرنٽيئر گزيٽ، هاري حـقـدار، سنڌو، رتي رهاڻ، روح رهاڻ، مهراڻ، نئين زنـدگي، عبرت، هـلال پاڪستان ۽ ٻيا ڪيترا رسالا شامل آهن.

گدائي صاحب جي باقاعده عملي صحافت ۾ آڻڻ لاءِ سندس پراڻي رفيق ۽ هاري پارٽي جي اڳوڻي صدر (جنهن جو گدائي صاحب سيڪريٽري هو.) برڪت علي آزاد جو هٿ هو. آزاد صاحب جي پنهنجي اخبار ”صبح سنڌ“ ۾ هاڻ جي تحريڪ ۾ جان آڻڻ لاءِ هڪ مخلص ساٿي کپندو هو. ان ڪري سال ۱۹۵۱ع ۾ گدائي کي ڳوٺان گهرائـي پنهنجي مذڪوره اخبار جو مئنيجر ۽ سب ايڊيٽر مقرر ڪيائين. گـدائي صـاحب جي هارين جي حق ۾ زوردار لکڻين، نظمن ۽ انقلابي گيتن جـي ڪري اخبار ۾ جان پئجي ويئي ۽ هي اخبار نہ صرف ضلعي ۾ بلڪ پوري سنڌ ۾ مشهور ٿـي ويئي. گدائي صاحب جـا ايڊيٽوريل ۽ ڪالم اهڙا تہ بيباڪ ۽ زوردار هونـدا هئا، جو تمام ٿوري عرصي اندر هي اخبار سنڌ جي ۲۵ لک هارين جي

عنز جو آواز سڏجڻ لڳي. گدائي صاحب کي سردارن ۽ زميندارن جي ارڏاين ۽ ڏاڍاين ۽ هارين جي مظلوميت جي اڳهر ڄي چاڻ هئي. تنهن ڪري هو جاگيرداري ۽ سرداري سسٽم خلاف به اخبار ۾ لکندو رهيو. پر افسوس جو هيءَ مشهور، معياري ۽ غريب هارين جي اخبار ڪن سببن ڪري بند ٿي ويئي ۽ اڳتي هلي مارشل لا جي نئين آرڊيننس ڪري سنڌ س ڊڪليئريشن ملي ڪونه سگهيو.

١٩٤٦ع ۾ هفتيوار "مجاهد"، جيڪا اشرف دائودپوٽي جي ادارت هيٺ نڪرندي هئي، ان ۾ گدائي صاحب کي ايڊيٽر طور مقرر ڪيو ويو. اخبار جي پاليسي مسلم ليگ جي اصولن مطابق هئي، ڇاڪاڻ جو اخبار جو مالڪ ۽ چيف ايڊيٽر مسٽر دائودپوٽو مسلم ليگي ڪارڪن هو. سندس اخباري پاليسي به ڪجهه وقت ساڳي رهي، پر گدائي صاحب جي اچڻ سان اخبار ۾ انقلابي جهلڪ نظر اچڻ لڳي. سندس باريڪ بيني جي ڪري جيڪب آباد جا عوامي مسائل توڙي سنڌ جا قومي ۽ خصوصي مسائل مؤثر انداز ۾ پيش ٿيڻ لڳا.

هفتيوار "اتحاد" جيتوڻيڪ ١٩٣٣ع کان جاري هئي. سندس ايڊيٽر، بيدار دماغ، سياسي ۽ سماجي سوچ جو پندار لالا منا هو. پر هن جي مسلسل بيماري ڪري اخبار جي فڪري مواد ۾ ڪمي ٿيڻ لڳي. ان ڪمي جي پوري ڪرڻ لاءِ عبدالڪريم گدائي کي ١٩٥٧-٥٨ع ۾ اتحاد اخبار جي ايڊمنسٽريشن جا فرائض سونپيا ويا. ان وقت سنڌ ۾ ون يونٽ خلاف تحريڪ هلي رهي هئي، جنهن ۾ هڪ طرف اديبن، شاعرن، شاگردن، فنڪارن ۽ سياسي مدبرن کلهو ڪلهي سان ملائي مهم ٿي هلائي ته ٻي طرف صحافين ان ڏس ۾ پنهنجي

زوردار ڪالمن ۽ ادارتي مضمونن ذريعي پنهنجو فرض پورو ڪيو ٿي. انهن مان گدائي صاحب بہ هڪ هو، جنهن اخبار ”اتحاد“ ۾ فڪر ۽ تحرير سان پارٽ باري ڏنو.

اپريل ١٩٥٥ع ۾ پاڪستان پرنٽنگ پريس مان هڪ اخبار فرنٽيئر گزيٽ، نڪرڻ لڳي. جنهن جو ايڊيٽر گدائي صاحب کي مقرر ڪيو ويو ۽ مئنيجر منو مل هو. گدائي صاحب اخبار ۾ ادبي ۽ تعليمي مواد ڏيڻ لڳو. ان ڪري ادبي توڙي تعليمي حلقن ۾ بہ هي مقبول ٿي ويئي. سنڌ کان ٻاهر رهندڙ هندن جي مسائل توڙي انهن سان واسطو رکندڙ مواد ڏيڻ ڪري ٻاهرين دنيا ۾ بہ هي پرچو پهچڻ لڳو. ١٩٥٧ع ۾ گدائي صاحب جي ايڊيٽرشپ تان استيعفا ڏيڻ ڪري هيءَ اخبار بند ٿي ويئي.

١٩٥٦ع ۾ شيخ فتح محمد جي اخبار ”انقلاب“ جو پهريون ايڊيٽر گدائي صاحب کي مقرر ڪيو ويو. گدائي صاحب هن اخبار کي آزادانہ پاليسي تحت هلائڻ پئي چاهيو، تنهن ڪري هر مڪتب فڪر جو آواز ۾ ان اچڻ لڳو. پر اخبار جو مالڪ اهڙي پاليسي جي بنهہ ابتڙ هو. تنهن ڪري گدائي صاحب ان ايڊيٽريءَ تان بہ استيعفا ڏئي ڇڏي.

١٩٥٧ع ۾ هفتيوار ”امروز“ شاڪر بخاري جاري ڪئي، جنهن جي ايڊيٽوريل اسٽاف ۾ گدائي مرحوم بہ شامل هو. پر هي اخبار تمام جلد مارشل لا لڳڻ ڪري بند ٿي ويئي.

تاريخ ١٥ سيپٽمبر ١٩٦٥ع کان گدائي مرحوم روزنامہ ”جهاد“ ۾ غالب لطيف سان گڏجي ايڊيٽرشپ جا فرائض سرانجام ڏنا. جنگ ۽ جهاد جي سلسلي ۾ زوردار مضامين، فيچر ۽ ڪالمن لکي هن اخبار جنگ جي ڏينهن ۾ مثبت ڪردار ادا ڪري پاڻ ملهايو. هي اخبار غالب لطيف ۽ گدائي مرحوم جي گڏيل ڪاوشن جو نتيجو آهي.

ان بعد سال ١٩٦٨ع کان گدائي صاحب سارنگ اخبار ۾ ادارتي فرائض سرانجام ڏيڻ لڳو. گدائي صاحب جـــي پرمعني پرڪشش ۽ انقلابـــي منظوم ۽ نثري ڪاوش هفتيوار ســارنگ کي چار چنڊ لڳائي ڇڏيا، ان ڪـــري سارنگ جـــي مقبوليت ۾ پڻ اضافو اچي ويـــو.

سال ١٩٦٥ع کان گدائي صاحب روزانه ”عبرت“ جو ضلعي نمائندو ٿي ڪم ڪرڻ لڳو ۽ حياتي جي آخـــري ڏينهن يعني ١٩٧٨ع تائين ان فرض کي پـورو ڪندو رهيو.

سال ٧١–١٩٧٠ع ۾ گدائي صاحب جي اڻٿڪ ڪوشش سان جيڪب آباد ۾ ڊسٽرڪٽ يونين آف جرنلسٽ جـو بنياد وڌو ويو ان سان گڏ پريس ڪلب لاء پيچ ڊڪ ڪري عمارت پڻ ورتائين. هن ڪم ۾ ساڻس سات غالب لطيف جو هو. يونين جو پهريون صدر محترم غالب لطيف ٿيو ۽ نائب صدر محترم گدائي صاحب ٿيو. (حالانڪ چونڊن وقت غالب لطيف مارشل لا تحت هڪ سياسي ڪيس ۾ نظر بند هو.) ٻنهي جي سهڪار سان پريس ڪلب ۾ فرنيچر ۽ ضروري سامان سان گڏ عمارت جي مرمت جـو پڻ ڪم ڪرايو ويـو.

ان بعـــد تقريبن ســـال ٧٦–١٩٧٥ ۾ گدائي صاحـب ڊسٽرڪٽ يونين آف جرنلسٽ جو صدر متفق راء سان چونڊيو ويو. سندن ڪوشش سان جيڪب آباد جي صحافين ۾ ٻڌي ۽ ايڪي جو اتساه پيدا ٿيو. هن جو اصول هو ته صحافي معاشري جي بدن جي گردش ڪندڙ گرم خون جي حيثيت رکن ٿا. تنهن ڪري انهن ۾ سچ ڏيي، اعتماد سان گڏ پاڻ ۾ ٻـــڌي ۽ ايڪي واري فضا جو هجڻ به نهايت ضروري آهي. ان ڪري

ئي سندس ڏينهن ۾ جيڪب آباد جي صحافت جو معيار اعليٰ اصولن پٽاندڙ رهيو.

گدائي صاحب جي هماگير شخصيت متعلق تاج بلوچ جا تاثرات ملاحظه فرمائيندا.

” جيئن حمزو رسول، پنهنجي ديس داغستان جي پهاڙن خوبصورت چشمن، سندن ماڻهن ۽ اتان جي ماحول کي پنهنجي فن ۾ چٽيندو آهي، بالڪل اهڙي ريت چاچو گدائي پنهنجي فن ۾ ڏاڍي جرئت ۽ بيباڪي سان سنڌ وطن جي ماڻهن ۽ انهن جي ڪريل معاشي، سماجي ۽ سياسي حالتن جي اپٽار ڪندو آهي، قلندر صفت ۽ فقر مست هوندي به ڪيس ائين لکڻ کان ڪوبه نه روڪي سگهيو آهي، نه روڪي سگهندو.“ (١)

گدائي جي لکڻي ۾ جادو هو، سندس آواز ۾ پنهنجائپ ۽ خلوص هو ۽ سندس شخصيت سيمابي هئي. ان ڪري ڪيس نئيو توڙي وڏو چاچو گدائي ڪري ڪوٺيندو هو س. هڪ صحافي ۾ جيڪي ڪلي خصوصيتون هجڻ گهرجن، اهي گدائي صاحب ۾ اوس موجود هيون. جيڪي سندس صحافتي زندگي جي مختصر جائزي مان معلوم ڪري سگهجن ٿيون. گدائي صاحب جون ڪوششون، پيار ۽ خلوص، سنڌي صحافت ۾ هميشه يادگار رهندو. ” اها هڪ حقيقت آهي ته گدائي صاحب سنڌي ادب ۽ صحافت ۾ پنجاه سال سچائي ۽ خلوص جي پليٽ فارم تان، ترقي پسند سوچ جا ڪرڻا ڏنا.“ (٢)

---

(١) ڪتاب ” ٻڪڙا پنهوار “ ۾ (سچائن جا سنيها) ص ١٣٤ از تاج بلوچ

(٢) ڪتاب ” وندر ۽ وڻڪار “ مضمون: لطف علي بلوچ (ص ٣٣) ڪافي پبليڪيشن ڪراچي.

حقيقت ۾ گدائي صاحب جو اسان کوبہ قدر ڪونہ ڪيو آهي. اسان جو شاعر، اديب ۽ صحافي تہ جيئري بہ عذاب تہ مئي بہ ڪو خاص قدر ڪون ٿيس. ” سنڌي اديب ٿيڻ تہ هٿ سان وهہ جو وٽو پيئڻ آهي، نہ هڙ نہ حاصل، ويتر ڏک ۽ ڏولاوا، مشڪلاتون ۽ مونجهارا، غربت ۽ افلاس، بک ۽ بيقدري “ (١) گدائي صاحب جيئري بہ مسواڙي جاءِ ۾ رهيو تہ مئي پڇاڻا بہ سنڌس پويان پنهنجي اجهي لاءِ واجهائين ٿا. ميونسپل جي ڪواٽر ۾ ڪين ميونسپل اٿارٽي جا سهما سهڻا پون ٿا. اسان نہ تہ نهن جي اجهي جو ڪو بندوبست ڪري سگهيا آهيون ۽ نہ گدائي مرحوم جي قبر تي ڪتبو لڳائي سگهيا آهيون ڪيڏو نہ سچ چيو آهي محترم گرامي:

” افسوس جو گدائي کي چوهتر ورهين جي عمر تائين بہ سرخاب جي پرن وارو نڪو ناقد مليو ۽ نڪو ڪو اهڙو خليفو مليو، جو کيس آسمان جو سير ڪرائي سگهي، نڪو کيس ڪنهن اخبار ۽ رسالي جي سرپرستي نصيب ٿي ۽ نڪو مشاعرن جي صدارت ملي، نڪو سرگس ۽ جلوسن جي خاص پيماني ڏي پاڳن ۾ آئي. تنهن ڪري گدائي اول کان آخر تائين گدائي ئي رهجي ويو ۽ ان ۾ ئي سنڌس اصل شان ۽ مان موجود هو. “ (٢)

---

(١) هفتيوار ”سنڌسڄاڳ“ گدائي نمبر ١٤ آگسٽ (ص ٣١) از:- قمر شهباز.

(٢) ڪتاب ” پکڙا ۽ پنهوار “ جو مهاڳ. از:- مولانا غلام محمد گرامي.

اجان وقت ويو ڪونهي، جيڪڏهن اڄ ڏي امين پنهنجي ڇاپايل وٿ کي وري حاصل ڪريون ۽ پنهنجن عالمن، اديبن، شاعرن ۽ صحافين جي پرگهور لهون ته جيڪر سنڌ وري سائي ستابي ٿي پوي ۽ وطن جا وڻ وري ٿڌي ڇانو ڏيڻ لڳن. ان سلسلي ۾ خان محمد پنهور چيئرمين شعبه صحافت سنڌ يونيورسٽي جي راءِ ملاحظه فرمائيندا:

” افسوس اهو آهي جو اسان پنهنجن هڙن بزرگن، عالمن، اديبن صحافين ۽ سگهڙن جو سندن زندگي ۾ ڪو قدر نه ڪيو آهي. اهي ماڻهو جيڪڏهن ٻين قومن ۾ پيدا ٿين ها ته انهن جون اڪيڊميون، ادارا، وظيفا ۽ انهن لاءِ الاهي ڇا ڇا نه ڪيو وڃي ها. پر اسان جا اديب ڊاڪٽر دائود پوٽي کان وٺي، گرامي، مولائي شيدائي، گدائي، الطاف، حسام الدين راشدي، مولوي سيتائي الوحيد جو پراڻو اسسٽنٽ ايڊيٽر عبدالرحمان ميمڻ، مورائي تائين وارو وچائي ويا. پر اسان سندن زندگي ۾ ڪو قدر ڪونه ڪيو. ان کان علاوه مولوي خير محمد نظاماڻي، ڪاڪو گردس واڌو ڻي ۽ ٻيا ڪافي ماڻهو موجود آهن، جيڪي گوشه نشيني جي زندگي گذاري رهيا آهن. انهن جون زندگيون تاريخ ساز آهن. ضرورت آهي ته انهن سان ملي ۽ روح رهاڻ ڪريون ۽ انهن جي آتم ڪٿائن کي قلم بند ڪريون.“ (١)

گدائي صاحب جي موت سان جيڪب آباد نوڙي سنڌ جي صحافت ۾ جيڪا کمي آئي آهي، تنهن جو پورائو ٿيڻ ڏاڍو مشڪل آهي، ڇو ته اهڙي فڪر، هوش ۽ سچائي وارا ماڻهو ورلي پيدا ٿيندا آهن.

---

(١) ڪتاب ”ماهوار پيغام“ ڪراچي. اپريل ١٩٨٢ع. ص-٣١٤)

افسوس جو اڳوڻي ڊپٽي ڪمشنر مسٽر عبدالقادر ابڙي ۽ چيئرمين ميونسپل ڪميٽي طرفان پريس ڪلب ۾ ڪيل فيصلو جيڪو سال ١٩٧٨ ۾ ڪيو ويو ته مرحوم جي يونيئرن ڪي مستقل طور اهو ميونسپل ڪوارٽر ڏنو پيو وڃي ۽ ان کان علاوه شهر جي مشهور ”چٽي چوڪ“ جو نالو بہ تبديل ڪري ”عبدالڪريم گدائي چوڪ“ رکيو وڃي ٿو، اهڙن فيصلن تي انتظاميہ ڪو بہ عمل نہ ڏيکاريو آهي. جيڪا ضلعي ۽ خصوصا سنڌي شاعر سان ناانصافي چئبي.

★

اڄ ڪوئي سچ تہ چوي يارو
آ فرقاني فرمان ڪٿي
جنهن امن امان جو درس ڏنو
اڄ آهہ آهو انسان ڪٿي
اي همسفرو ! ڪجهہ ڳالهايو

الف: گدائي هڪ اداريہ نويس

راءِ عامہ کي هموار ڪرڻ صحافت جي بنيادي مقصدن ۾ شامل آهي. ان ڪري ضروري آهي تہ پڙهندڙن کي اوسي پاسي ۾ ٿيندڙ نون حالتن کان آگاهہ ڪيو وڃي، جيئن تہ اداراتي ڪالم لاءِ ضروري آهي تہ ان ۾ حاضر مسئلن جي تشريح ۽ مفهوم جي وضاحت هجڻ گهرجي، ان سان گڏ نيڪ مقصدن کي پيش ڪيو وڃي ۽ پڙهندڙن جي رهنمائي ۽ دلچسپي سان گڏ انهن ۾ سوچڻ جي عادت بہ پيدا ڪرڻ گهرجي، ان ڪري هر اداريہ نويس لاءِ ضروري آهي تہ هو اصل واقعي جو مفهوم واضح ڪري، ان جي ماضي تي نگاهہ وجهي ۽ مستقبل لاءِ بہ رايو پيش ڪري، ان کانسواءِ ڪڏن ڪمن جي روڪڻ لاءِ آپاءُ وٺڻ ۽ پراڻن تعصبن کي ختم ڪرڻ ۽ جديد خيالن کي پيش ڪرڻ بہ ضروري آهي، جيئن معاشري جي برائين کي منظر عام تي آڻي عوام کي انهن کان بچايو وڃي، ان سان گڏ پڙهندڙن جي رهنمائي لاءِ هر مسئلي جا ٻئي پهلو پيش ڪرڻ گهرجن جيئن انهن ۾ سوچ ۽ فڪر جو عنصر پيدا ٿئي.

گدائي مرحوم جا زوردار اداراتي ليک اڄ بہ نمايان آهن، هن مٿين سڀني اوصافن جي پيش نظر اداريا لکيا، هن ڌرتيءَ تي وسندڙ مظلوم عوام کي سندن حقن وٺڻ لاءِ ڏون گس ڏنو، سندن سوچ ۾ وسعت پيدا ڪرڻ لاءِ اهڙا فڪري ۽ سنجيده اداريا لکيائين جو عوام ان تي سوچڻ لاءِ مجبور ٿي پيئي، پراڻن تعصبن کي ختم ڪرڻ، جديد خيالن جي اپٽار ۽

مستقبل تي نظر سندن لکيل ادارين ۾ نظر ايندي، دلچسپي سان گڏ رهنمائي ڪرڻ، هر عبارت ۾ نظر اچي ٿي، قومي ۽ ملي محبت ۾ ڪيترا مضامين لکيائين، هيٺ قومي سجاڳي جي سلسلي ۾ هڪ ايڊيٽوريل جو اقتساب پيش ڪجي ٿو.

"فولاد جي ديوار"

"............ هڪ طرف پاڪستاني فوجي نوجوان سرفروشن جي اها نا قابل فراموش جرئت ۽ سرفروشي قابل فخر آهي ته ٻئي طرف ملڪ جي تاريخ جي هن اهم ۽ نازڪ موڙ تي، اسان جي پاڪستاني قوم به جنهن همت، حوصلي، ايثار ۽ اتحاد جو ثبوت ڏنو آهي ۽ هن نازڪ وقت ۾ پنهنجا سڀئي ذاتي، قبائلي، مذهبي خواه سياسي باهمي اختلاف وساري، جيڪو تنظيم، اتحاد ۽ يقين محڪم جو ناقابل فراموش ثبوت مهيا ڪيو آهي، اهو پاڪستان جي ايندڙ نسلن لاءِ به اهڙن نازڪ وقتن تي هڪ روشن مينار جو ڪم ڏيندو. اڄ سموري پاڪستاني قوم بنا ڪنهن ذاتي پيدائش، رنگ ۽ نسلي امتياز ۽ بنا ڪنهن به مذهبي ۽ سياسي اختلاف جي، پاڪستان جي "سبز هلالي جهنڊي" کي اوچو رکڻ لاءِ هڪ مضبوط، فولادي ديوار بڻجي ويئي آهي." (۱)

اگر بخت بگڙيو سنواري ڇڏيوسين،
سڄو وقت کلندي گذاري ڇڏيوسين،
وڏهي تيز طوفان ۽ موجن سان همدم،
وڃي نيٺ ٻيڙو ڪناري ڇڏيوسين.
سفر زندگي جو ڪٺن هو "گدائي"
بهر طور گذريو گذاري ڇڏيوسين.

---

(۱) روزنامه "جهاد" جيڪب آباد - ۱۹ آڪٽوبر ۱۹۶۵ع.

ب: گدائي هڪ فيچر نگار

جيڪڏهن ڪنهن خبر ڪي نمايان ڪرڻو هوندو آهي يا ان ۾ انساني دلچسپي جا خاص پهلو موجود هجن يا انهن ۾ ڊرامائي پيشڪش جو امڪان موجود هجي ته ان تي فيچر لکي سگهجي ٿو.

گدائي مرحوم جيئن ته هڪ مڃيل صحافي ۽ سٺو اديب هو. ان ڪري ڪيس فيچر لکڻ ۾ ڪا دقت محسوس ڪونه ٿيندي هئي، سندس لکيل فيچرس جي ٻولي سادي ۽ اسلوب بيان پرڪشش هوندو هو هن کي موضوع جي تلاش ۾ جاکوڙ ڪرڻي ڪونه پوندي هئي، هن جي ذاتي سوچ، ملاقاتون، دلچسپيون، واقعا ۽ مشغلا سندن فيچرس جا موضوع هوندا هئا، ان ڪري سندس لکيل فيچرن ۾ تحقيق ۽ تجربي سان گڏ انساني نفسياتي پهلو ۽ تواريخي تجزيا پڻ نظر ايندا.

جيڪب آباد شهر ۾ ٿيندڙ سٺو سالہ جشن جي تواريخي حيثيت، ان جي فني ۽ تجارتي پهلوئن تي بحث سان گڏ، جاگرافيائي، ادبي ۽ ثقافتي افاديت تي گدائي صاحب جو فيچر هر سال روزنه "عبرت" توڙي ٻين اخبارن جي زينت بڻبو هو. ان ڪانسواءِ ڏياري جو ڏڻ، انگريزن جي صاحبي جا ڏينهن، جيڪب آباد جي تواريخي حيثيت متعلق ڪيترائي فيچر منظر عام تي اچي چڪا آهن. انهن فيچرن جي اهميت جو اندازو ان ڳالهه مان لڳائي سگهجي ٿو جو سندس حيلات ۾ هر دفعي نئين تحقيق، نون خيالان ۽ نون الفاظن جا انبار نظر ايندا. ساڳئي تقريبن جي نون پهلوئن کي تلاش ڪري انهن کي نئين انداز سان پيش ڪرڻ جو ڪيس گر هو.

سندس لکيل فيچرس ۾ هر قسم جا موضوع شامل آهن، انهن ۾ يادگار مضمون، ”شخصيتي مضمون“، ”تحقيقي ۽ تجرباتي مضمون“، ”تاريخي مضمون“، ”نفسياتي مضمون“، ”رپور تار“ ۽ ”عوامي مضمون“ شامل ڪري سگهجن ٿا.

گدائي صاحب ڪيترائي فيچر لکيا جيڪي هيٺين موضوعن تي آهن.

جيڪب آباد جو تواريخي وڪٽوريا ٽاور، اسپيشل مائونٽنگ فورس، جنرل جان جيڪب، جيڪب آباد جا ماضي جا ڳائڻا، جيڪب آباد جا شاعر ۽ اديب، جيڪب آباد جي ادبي ۽ ثقافتي اوسر ۽ جيڪب آباد جو هارس ۽ ڪيٽل شو، صحافتي اوسر ۽ پريس جي تاريخ، خانگڙ جي تاريخ وغيره.

نموني طور هڪ فيچر مان ڪجهه حصو هيٺ ڏجي ٿو.

”جيڪب آباد ۾ گهوڙن جو ميلو“

”هڪ سو سالہ تاريخي ۽ عوامي تقريب“

”چيو وڃي ٿو ته هن سئو سالہ تاريخي گهوڙن جي ميلي جي شروعات اڻويهين صدي جي وچ ڌاري ٿي هئي، جنهن جو ذڪر سنڌ علائقي جي اي. ڊبليو. هيوز گزيٽئر ۾ ملي ٿو، جيڪو سال ١٨٧٦ع ۾ شايع ٿيو.

ساڳئي گهوڙن جي ميلي جو ذڪر اي.ايچ ائٽڪنز صاحب واري گزيٽئر ۾ پڻ دوباره آيل آهي. اهو گزيٽيئر سال ١٩٠٤ع ۾ مرتب ٿيو هو. چيو وڃي ٿو ته جڏهن انگريز پهرئين پهرئين هن علائقي تي قابض ٿيا ته هتي ان وقت بهترين نسلي عربي ۽ ايراني نسل جا گهوڙا هتان جي بلوچ سردارن طرفان پاليا ويندا هئا، جن جي سواري جي ذريعي

انهن بهادر بلوچ سردارن ۽ بهادرن انگريزن جا ڏند کٽا ڪري ڇڏيا هئا، ڇو ته انهن بلوچ بهادرن جي نزديڪ پنهنجي سواري جا گهوڙا وڪڻڻ عيب سمجهيو ويندو هو، ليڪن جڏهن انگريزن پنهنجي سياسي چالبازين، فريب ڏيڻ ۽ ظلم ۽ ستم سان هن علائقي تي قبضو ڪري ورتو ته، ڪين پنهنجي فوج جي رسالن لاءِ اعليٰ قسم جي گهوڙن جي ضرورت سختي سان محسوس ٿي، ڇو ته ان وقت انگريزي فوج ۾ نهايت گهٽ درجي جا، پستہ قد ۽ ڪمزور گهوڙا هئا جي سندن فوجي خدمتون پوريون ڪرڻ لاءِ موزون نه هئا." (١)

★

نيٺ گدائي پارڻ پرندا،
انسانن جا وارا ورندا،
ڪندن مان ٿي قول اپرندا،
ظالم سڙندا، ڳرندا، مرندا،
ماڻهو ٿيندا شاد ـــــ دنيا ۾ نيٺ ته ٿيندو داد.

---

(١) روزانہ "عبرت" حيدرآباد - ١٢ فيبروري ١٩٦٦ع.

ج: گدائي هڪ ڪالم نويس

اخبار جي مستقل عنوان کي ڪالم چيو ويندو آهي، جن ۾ مزاحيه، ديني، سائنسي، علمي ۽ ادبي مواد پيش ڪيو ويندو آهي، ان جي ليکڪ کي ڪالم نويس يا ڪالم نگار چيو ويندو آهي، ”ڊائري“ لکڻ جو رواج هجي يا سياسي ”پس منظر“ انهن کي ”ڪالم“ جي زمري ۾ آڻي سگهجي ٿو.

گهڻو ڪري اسانجي ملڪ ۾ اخبار پڙهندڙن جي اڪثريت گهٽ تعليم يافته آهي، ڪالم نويس کي پڙهندڙن جي سوچ کي سامهون رکي لکڻو آهي، جيئن انهن جي زبان سادي به هجي ۽ ڪٿي ڪٿي ڊرامائي صورت به اختيار ڪري ۽ تنهن کان سواءِ مسئلن کي کولي بيان ڪرڻ به ضروري آهي.

گدائي مرحوم کي ڪالم نويسي جي فن ۾ مهارت هئي، ان ڪري اهڙين مقامي اخبارن جي اهميت ۾ اضافو اچي ويو هو، جن لاءِ گدائي صاحب لکندو هو. هن جي ڪالمن ۾ صحافتي اصولن پٽاندڙ مضمون ۽ ٽيڪنڪ هونديون هيون. ان ڪري سندس لکيل ڪالم مستقل عنوان بڻجي پيا ۽ پڙهندڙ ڏاڍي اشتياق سان سندس ڪالم جو انتظار ڪندا هئا.

جيئن مٿي ذڪر ٿي چڪو آهي ته ڪالم ڪيترن ئي موضوعن تي لکي سگهجن ٿا، پر مزاحيه ڪالم سڀ کان مشڪل ۽ اهم حيثيت رکي ٿو، چو ته اهڙي ڪالم نويس

لاءِ ضروري آهي ته ڪيس زبان ۽ بيان تي دسترس حاصل هجي ۽ ڪلاسيڪي توڙي جديد ادب جو به ڪيس مطالعو حاصل هجي. ان سان گڏ اهو به ڪيس گر هجي جو سنجيده گفتگو سان مزاحيه پهلو ڪڍي سگهي. گدائي مرحوم ۾ مٿيان سڀ اوصاف نظر ايندا. ان ڪري هن جا مستقل مزاحيه ڪالم جيڪب آباد جي مقامي اخبارن ۾ موضوع بحث رهندا هئا.

ان ڪانسواءِ ادبي ڪالم به گدائي صاحب جو ڪيترا افادي پهلو پيش ڪريٿو. هن جي ادبي پيشڪش، خلوص نيت ۽ ان کي ڏسڻ ۽ پرکڻ جو انداز هر هڪ ماڻهو بخوبي سمجهي سگهيو ٿي. هن جي عمل ۾ به سندس ڪاوشن جي جهلڪ ظاهر هئي، از ڪري هن لکڻ وقت ڪڏهن به قارئين جي وجود کي نه وساريو. سندس لکيل ڪالمن مان هڪ اقتساب پيش ڪجي ٿو.

„ بم گولن جا ذڪاءُ "

„ ڪاوڙ ۾ شاستري جون اکيون پور جي ويون. ڳلن ۾ ڪڏون پئجي ويس ۽ هوا ۾ نونشو لهرائي وٺي زور سان ميز تي هنيائين، نڙي تي زور ڏيئي ايئر مارشل ارجن سنگهه کي چيائين، „ ايڪار بلڪل بيڪار آهي، هي تنهنجو هوائي اڏالو، بم گولا اڇلن هڪ هنڌ تا ته اهي ڪرن ٻئي هنڌ تا، انهن مان ڪيترا گولا ته بلڪل ڦاٽائي نه آهن."

ياڻي ارجن خنڪي سان جواب ڏنو، „ انهي ۾ منهنجي هوائي اڏالي جو ڪهڙو دوش؟ امداد ۾ توهان کي ته مليئي هڙا هتيار آهن." „انهي تي شاستري ذرا ناپرجي ويو." (۱)

---

(۱) روزنامه „ جهاڳ " جيڪب آباد ۳ آڪٽوبر ۱۹۶۵

صحافت، ادب ۽ ثقافت

ادب ۽ ثقافت جي رشتي کي سمجهڻ جي لاءِ هيٺ بحث ڪجي ٿو. شروع شروع ۾ ادب ۽ صحافت کي هڪ ٿي معنيٰ ۽ مقصد وارا ٻه لفظ سمجهيا ويندا هئا، ڇاڪاڻ جو ٻنهي جي سوچ، جذبات ۽ مشاهدات هڪ ئي لڙي جا داڻا آهن. جيئن ته معياري صحافت ماڻهن جي مسئلن کي سلجهائڻ ۽ انهن جا حل ڳولڻ جو نالو آهي ۽ ساڳي ريت معياري ادب وري انساني خدمت، انهن جي مسئلن جي نشاندهي ۽ انهن جي علاج جو نالو آهي. معياري صحافت ظلم، ناانصافي ۽ استحصال جي خاتمي ۽ اعليٰ انساني اقدار جي فروغ کي پنهنجو مقصد بڻائيندي آهي، اهڙي ريت معياري ادب ۾ به ٿوري مختلف انداز سان، انهن مقصدن کي حل ڪرڻ لاءِ جدوجهد ڪئي ويندي آهي. جيڪڏهن صحافت کي معياري صحافت، ۽ زرد صحافت جهڙن قسمن ۾ ورهايو وڃي ٿو ته ادب کي به صحتمند ادب، مقبول عام ادب، غير صحتمند ادب ۽ فحش ادب جهڙن نالن سان سڏي سگهجي ٿو. (١)

ادب ۽ صحافت کي انهي ڪري به هڪ ٻئي کان ڌار ڪري نٿو سگهجي جو اڄڪلهه سڀني اخبارن ۾ گهڻو ڪري ادبي تخليقون شايع ٿينديون رهن ٿيون. ڇو ته صحافت جو هڪ ڪم هي به آهي " To Educate ". ان ڪري ڪيتريون اخبارون باقائده ادبي صفحا ۽ ڪالم ڏين ٿيون. اسان جي

---

(١) ڪتاب : "صحافتي زبان" (ص-٢٠) از مسڪين حجازي سنگ ميل پبليڪيشنز چوڪ اردو بازار، لاهور

شروعاتي صحافت پڻ ادب جي چاڻءُ هيٺ نپجي جوان ٿي آهي. شمس العلماء مرزا مخلص علي، مرزا صادق علي بيگ، سرگواسي پرمانند ميوارام، مولانا ظفرعلي، مولانا ابوالڪلام آزاد، ادبي ۽ شخصي صحافت جو نمونو آهي. ”ادب ابلاغ کان سواءِ هڪ بي جان لاش آهي، جيڪڏهن توهان جو خيال آهي ته ماڻهو يا اسان ذهن جي اعتبار کان ننڍا آهيون يا توهان ادب صرف پنهنجي لاءِ تخليق ڪريو ٿا يا ماڻهن لاءِ نه، ته اهڙي ادب کي پاڻ وٽ ئي قابو رکو.“ (١)

صحافت ۽ ادب جي ايتري قريبي رشتي جي باوجود به ٻنهي ۾ واضح فرق موجود آهي، توڙي جو ٻنهي جو عمل ساڳيو آهي.

ڪن حالتن ۾ اديب جي پيٽ ۾ صحافي جو معاشرو وڌيڪ مقروض آهي. مثال طور فلسطين ۾ يهودين طرفان مسلمانن جي قتل عام جي واقعي کي هوبهو ۽ انهي وقت، هڪ صحافي ئي پيش ڪري سگهي ٿو پر ان جي پيٽ ۾ ساڳئي واقعي کي پيش ڪرڻ لاءِ هڪ اديب لاءِ وقت جي قيد جو ڪو جواز ڪونهي. ادب ۽ صحافت ۾ زماني جي قدرن جو به فرق آهي. صحافت ۾ واقعات، حالتن جي تازگي يا هنگاميت هڪ بنيادي شرط آهي.

هڪ اديب داخلي ڪيفيت (subjective) بيان ڪندو آهي. پرساڳي هند هڪ صحافي کي خارجي ڪيفيات (objective) جو حامل ٿيڻو پوندو آهي. ضرورت پوڻ تي هو داخلي

---

(١) هفت روزه ”اخبار دهان“ انٽرويو فيض احمد فيض (ص-١٥) ٦ کان ١٢ ڊسمبر ٨٢ ملاقات اخلاق احمد

ڪيفيات بہ بيان ڪندو آهي. فيچر پڻ اهڙي ڪيفيت جي پئداوار آهن. انهن معروضي (objective) حقائق ڪي قبولڻ لاء داخلي (Subjeetivc) دٻاءُ جـو هجڻ ضروري آهي. انهي ڪري هڪ صحافي معاشري جـون سڀ برايون بيان ڪرڻ پنهنجو فرض سمجهندو آهـي. پر هڪ اديب پنهنجـو موضوع بيان ڪرڻ ۾ آزاد هوندو آهي. ادب ۽ صحافت ۾ هڪ فرق هي بہ آهي تہ اديب ڪنهن فاسفہ زندگي جو پوئلڳ ۽ مبلغ ٿي سگهي ٿو، پر جمهوري ملڪن جـي صحافت ۾ فلسفہ حيـات جـي بدران حڪمت عملي ۽ پـاليسي ڪار فرما هوندي آهي." (١)

ادب معـاشري جي عڪاسي جـو نالو آهـي ۽ صحافت معاشري جي نمائندگي جو نالو آهـي. مثال طور شيڪسپيئر ۽ ملٽن انگريزي ادب جـا شـاعر آهن پـر نمائندگي يورپ جي ڪن ٿا.

ايڏي ساري بحث بعد اسين ان نتيجي تي پهچون ٿا تہ ادب ۽ صحافت هڪ ٻئي لاء لازم ۽ ملزوم آهـن. ٻنهي جو هڪ ٻئي تي انحصار آهي، ڇو تـہ هڪ اديب لاء ضروري آهي تہ هو اديب بڻجي.

صحافت بجاء خود ثقافت جـو هڪ نمايان پهلو آهي. ثقافت پنهنجو اظهـار زندگي جـي هر شعبي ۽ فن جـي هر گوشي ۾ ڪري ٿي.

ثقافت عربي لفظ آهي. جنهن جي لغوي معنـيٰ آهـي، "حد ڪمال"، "مهارت"، ۽ اصطلاحي معنـيٰ ٿيندس

(١) ڪتاب: "ثقافتي زبان" (ص-٢٤) از مسڪين حجازي

ڪنهن به شيءِ يا ڪم کي اهڙي طريقي سان سرانجام ڏيڻ، جنهن مان پتو پوي ته اها شيءِ يا ڪم ڪنهن عظيم مدبر يا بي مثال فنڪار جي ذهني ڪاوشن جو نتيجو آهي. تنهن ڪري ثقافت جي معنيٰ ٿيندي، ”ڪنهن به ڪم کي مناسب وقت تي پوري دانائي ۽ مهارت سان ادا ڪرڻ“.

صحافت بہ عربي لفظ آهي جو صحيفيءَ مان نڪتو آهي، جنهن جي معنيٰ آهي ”ڪتاب“. صحيفا جيئن ته رسولن ۽ نبين تي لٿا آهن ۽ انهن جو متو ۽ مقصد به اهو هو تہ سچائي ۽ ڀلائي کي شيوو بڻائي، انسانيت جي اصولن کي اپنائڻ لاءِ قربان ٿي وڃجي، ان ڪري صحافت جي معنيٰ ٿيندي: ” تحرير جو اهو فن جنهن ۾ مقصديت سڀ کان نمايان هجي ۽ جنهن جو تعلق حق ۽ انصاف سان هجي“.

مٿين حقيقتن کي سامهون رکي چئي سگهجي ٿو تہ جهڙي ريت ثقافت پنهنجو اظهار زندگي جي هر شعبي ۽ فن جي هر گوشي ۾ ڪري ٿي، تهڙي ريت صحافت بہ انهن حقائق کان محفوظ رهي نٿي سگهي. ” معياري صحافت انسانن جي معاملن کي سمجهڻ سمجهائڻ ۽ انهن جي حل جو پيو نالو آهي، مطلب ته اعليٰ پائي جي صحافت جو مقصد انسانيت جي خدمت ڪرڻ آهي.“ (۱) جو تہ ثقافت جو سڌو سنئون واسطو انساني رهڻي ڪهڻي، رسم و رواج تــوڙي تهذيب و تمدن سان آهي.

صحافت جيئن تہ معاشري جي مڙني علمن، هنرن ۽ زندگي جي سيني مسئلن جهڙوڪ، اقتصادي، سماجي، سياسي

(۱) ڪتاب : ”صحافتي زبان“ (ص-۱۹) از مسڪين حجازي.

صحافت جيئن تہ معاشري جي مڙني علمن، هنرن ۽ زندگي جي سڀني مسئلن جهڙوڪ ، اقتصادي، سماجي، سياسي اڻ برابري تـوڙي اڻ •وافقتي عنصرن جـي ترجمان آهي ۽ انهن جا حل پيش ڪري ٿي، ثقافت وري متين سڀني حقيقتن جو نالو آهي• ان ڪري هيئن چئي سگهجي ٿو تہ ثقافت جسم آهي تہ صحافت ان جو روح آهي•

متين حقيقتن جي روشني ۾ ايندڙ باب ۾ گدائي مرحوم جـي ثقافتي ۽ ادبي ڪارگذارين جـي مختصر رواد پيش ڪجي ٿي•

★

دل تي چئي هڪ آگ لڳايان،
گهٽ وڌ جو هي فرق مٽايان؛
سارو هي ماندائ جلايان؛
چيڙي ديڪ راڳ، الاو
پنهنجو پنهنجو ڀاڳ•

گدائي هڪ عوامي شاعر ۽ انقلابي اديب

ادب ۽ انسان جو چولي دامن جو ساٿ آهي. ادب زندگي جي هر موڙ تي انساني رهبري سان گڏ، ان جي اقدار جي پڻ عڪاسي ڪري ٿو، تنهن ڪري هر اها صنف، جيڪا انساني ڪارج جو ڪارڻ بڻجي ٿي ۽ جنهن ۾ انساني وجود جو پرتوو شامل آهي، ان کي ادبي صنف چئي سگهجي ٿو. انسان جي ريتن رسمن، پيار ۽ محبت، سونهن ۽ ساڃهه، مذهب ۽ ماڻهو مطلب ته زندگي جي هر شعبي جي تشريح ۽ انهن جي حاصل ڪرڻ جي طريقن کي ادب چئي سگهجي ٿو. ادبي تخليقون وري اهڙن انسانن جي حقيقتن، عملن، سچائي ۽ بيباڪي جو زنده ثبوت آهن.

مرحوم عبدالڪريم گدائي جي شخصيت پڻ اهڙين حقيقتن، عملن، سچائي ۽ بيباڪي جو روشن مثال آهي.

صحافت ۾ سچو ۽ بيباڪ ليڪ،

وکر ويو وهاري وفائي جو دل ۾،

(صابر سنڌايو)

گدائي صاحب جنهن طبقي لاءِ تخليقون ميدان عمل ۾ آنديون انهن جو پنهنجو معيار آهي، ان ۾ اظهار جي آزادي، ادبي رچنا جي ادبي چاشني، ادبي ذميواري پڻ آهي، جنهن جو سماجي ڪارج انسان ذات جي ڀلائي ۽ انسانيت سان وفاداري آهي. هي ليکڪ پنهنجي دور جو شاهد ۽ احساس سان ڀرپور شاعر آهي، جنهن پنهنجي دور ۾ انساني المين،

غير جمهوري حادثن کي نظر انداز ڪونہ ڪيو آهي. هن جي بہ تخليقن ۾، ”سارتري“ جيان بيقراري نظر اچي ٿي، هونئن بہ اديب پنهنجي ماحول جي تبديلين ۽ تقاضائن کي ذهن ۾ رکي پنهنجي تخليقن ۾ رنگ ڀريندا آهن. ان لحاظ سان گدائي صاحب، سجاڳ ضمير جيان، پنهنجو فرض پورو پئي ڪيو آهي. ساڳي طرح سنڌي ادب ۾ پراڻي ڍانچي کي نئين فڪر سان نموني بہ پيش ڪيو آهي، جيڪا ترقي پسندي جي تقاضا آهي.

تخليقي ۽ ادبي وهڪرن آڏو سينسرشپ ۽ ٻين پابندين جا بند ٻڌجي وڃن ٿا چو تہ سچ سڻي کي ڪڙو لڳندو آهي؛ پر گدائي صاحب علامت نگاري ذريعي ۽ ڪڏهن ڪڏهن تہ سڌي نموني بہ ان جو اظهار بي خوفي سان ڪيو آهي. گدائي صاحب جي شاعري رومانوي ۽ انقلابي ٻنهي عوامي چئي سگهجي ٿي. مگر بنيادي طور تي انقلابي شاعري جو اڳواڻ شاعر يا پيڙهہ رکندڙ شاعر آهي. ان جو اظهار قمر شهباز هن ريت ڪيو آهي تہ:-

” سورن ۽ سختين جي ساگر ۾ هڪ آتما جو اڻ ترُ آئيندي سان منهن مقابلو ڪرڻ تي پڙهي ونڃ ڪان پوءِ جڏهن ان ڪرڙي کي زندگي جي زنجيرن سان زور آزمائي ڪندي ڏٺم تہ پروڙ پيم تہ ڌرتيءَ جا ڏک اڳ متي آيا!

گدائي سنڌي ادب جي تاريخ ۾ نئين باب جو اکين ڏٺو شاهد آهي، جنهن پنهنجي ڪلام وسيلي سنڌي ادب کي نوان پنڌ ۽ نوان پيچرا ڏيکاريا جي اڳ ڪڏهن نہ واچيا ويا هئا، هو شاعر آهي اڻ ڏٺي آئيندي جي روشن صبح جو

۽ اڻ ڪٽ انصاف واري اڻ تر شام جو ، هن پنهنجي باغي ذهن جي ڇٽيل چار ڪي چوڏس ڦهلائي ڇڏيو آهي.“ (١)

رومانوي ادب جي پنهنجي اهميت آهي پر لوڪ ادب ۽ انقلابي ادب جي اهميت سڀ کان متيري آهي؛ اهو لازوال شاعري پائيداري ۽ ناپائيداري ڪي ڇٽو ڪريٿي ته سياسي، سماجي، اقتصادي ۽ سائنسي زندگي سان گهرو رشتو به رکيٿي، ان ڪري ئي اڄ سموري انسان ذات جا ذهني ۽ مالي مسئلا تقريباً هڪ جهڙا ئي آهن. نئين انقلابي شاعري ۾ ڏک، پيڙا جا پور، بورزوائي طبقي جي زوال جو ذڪر عام ۽ جام هوندو هو، اها شاعري ذاتي ڏک کان اجتمائي ڏک تائين نمائندگي ڪندڙ هوندي آهي ۽ هر انسان ان کي پڙهي پنهنجو سور سمجهي ٿو.

عبدالڪريم گدائي هيئت جي لحاظ کان پراڻي ڍانچي تي تخليقي عمل جاري رکيو مگر فني صلاحيتن سان ڀرپور هوندي به مواد ۽ موضوع جي لحاظ کان نون خيالن، فڪرن، ۽ فسلفن تي مبني شاعري به ڪئي اٿس. پر ائين به ناهي ته ڪو شاعري غير فهم آهي، گدائي صاحب علم عروض وارن شاعرن ۾ اهو شاعر آهي جنهن پنهنجي واقفيت ۽ ڄاڻ کان محروم رهي به ترقي پسندي، مقصدي ادب، فنڪار ۽ معاشري جي ڳانڍاپي تي مبني شاعري ڪئي. هن سماجي ڍانچي جي نابرابري تي ڀرپور حملا ڪيا ته ديانتداري جي تقاضائن ڪي به پورو ڪيو، اخلاقي قدرن ۽ انصاف واري رواداري کي به پورو ڪيو.

---

(١) قمر شهباز (پيمالي تي پيمالو) پيش لفظ

ادبي ماحول ۾ اڳتي هلي ادبي گروه بندي ٻن قسمن ۾ تقسيم ٿي ويئي، مگر عبدالڪريم گدائي ٻنهي طبقن ۾ هڪ جيترو ئي مقبول رهيو. هن جي شاعري چمڪندڙ اُس ۾ ٻه خوابن جي سحر تي مشتمل آهي، شفاف آئيني جيان اُجري، باب انسانيت جي آئينه دار، پنهنجي لهجي جي پاڻ سڃاڻ، حوصلن ۽ آزمائشي راهن تي سڌي سنئين زمين ۽ اُف جي مٽيءَ سان عشق، بندي جي مزدوري جو اهو ٻگهر آهي، جنهن ۾ زندگي ۽ موت جي ڪاهي آهي، اڪين جي گهرائي ۾ هڪا آباد تيل شام آهي، هيٺي جسم اندر حوصلن وارو روح آهي، جنهن جي ذڪن جي وادي ۾ موسمن جي اس ۽ ڇانو ڇانيل آهي.

عبدالڪريم گدائي هن دنيا (انڌي سماج) کي تجارتن جي منڊي ڪوٺيو آهي، جتي انسان کي جذباتن جي چوري ۽ خواهشن کي سوريءَ تي چاڙهيو وڃي ٿو ۽ هو اکين ۾ درد ۽ پيڙا جا بادل کڻي جستجو ۾ رُلندو رهي، هن نگر ۾ گهمندو رهي ٿو.

جهالت ۽ غربت ۾ هردم رهيٿو،
سچو سال سانده ڏکي جان وهيٿو،
ٿڏي خواه ڪوسي صعوبت سهي ٿو،
بکئي پيٽ هردم ڳهي ۽ وهي ٿو.

گدائي صاحب جي شاعري ۾ جتي آسپاس جي ماحول، ريتن، رسمن ۽ رواجن جو ذڪر آهي اتي منزل طرف هلندڙ ڪاروان، پريل بهار ۾ گلن تي باه جو پڙڪو، شهر ۾ زهري تاثير ۽ ان هوندي به راحت، ذرتي سان چاهت جا سوين

رستا روشني جي روپ ۾ ڦٽندڙ آهن.

مثل دل ۾ پيدا نٿين جان ڪر تون،
وطن جي اڏاوت جو سامان ڪر تون.

عوامي شاعر جي شاعري آدميت جي هڪ نئين طوفان ۽ لمحن ۾ ڍلجي، راهن تي هلڻ لاءِ جذبو پيدا ڪري ٿي، جتي سچ گرهڻ ۾ ورتل آهي، انسان اونده جي جهنگ ۾ دربدر آهي، الفاظن ۾ گهٽجي مري ٿو ۽ مرى جيئرو ٿي وري پئى بار هينان مريتو.

وڪامى ٿى عصمت جوٺر جى ڪٺن تي،
ڪليجو ڏو ڦاٽى جگر چور آهي.

گدائي صاحب مسلسل سنهري مستقبل جي آرزو جو ڏيتو هڪ ۾ ڪٿي ان سچ جي چو واٽى تي بيٺل نظر ايندو، جتان وطن جي تعمير جا رستا اُيرڻ تي آهن ۽ ايندڙ ويندڙ جي دل ۾ چٽگون بکندڙ آهن.

اٿو اي شاعرو هائي ادب کي زندگي بخشيو
گلن کي رنگ بخشيو، چمن کي تازگي بخشيو
سڪل بوٽن، وڻن کي ۽ پنن کي تازگي بخشيو
وسائل آدميت کي وري تابندگي بخشيو.

عبدالڪريم گدائي مقدس ماحول ۾ رهي به امير تريـز خيال، فڪر ۾ پيدا ڪيا، ڪانگريس هلچل، زمينن جي تقسيم، ون يونٽ ڦاڻي ٽيڻ، سرمائيداري ۽ جاگيرداري نظام، شاگردن جي هلچل تي نئين جوت ۽ اتساه واري شاعري

تخليق ڪئي ۽ انسانيت جو عظيم شاعر بڻيو. من ۾ ڪوملتا هئس، جسم هيٺو هيس، پر دل ارڏي ساگر جيان تخليقي وهڪ ۾ جاري ساري رهي، توڙي جو نانگن جون ڦڪارون ۽ رستن حون ديوارون آڏو آيون پر آجڙيل صحرائن ۾ به هن گم قافلن جا نقش پڌرا ڪيا، ساحلن جي واري تي بار بار گهر بنائي ان جي حفاظت جي به تلقين ڪئي. اها احساس جي چادر اڄ ملڪ جي سڀني شاعرن کي اوڙهيل ڏسجي پئي-

هي عزم جوان آهي تقدير ڦري ويندي.

هن پاپ جي نگري جي تصوير ڦري ويندي.

انسان جي قدرن جي توقير ڦري ويندي

تقديرکي بدلڻ جو، اڄ عزم ڪريو ساٿي؛ ڇو دور هلون ساٿي!

گدائي پنهنجي دور ۾ عام انسانن جي فڪر کي آڏيهي ڪاڏل محسوس ڪريٿو ته ڇهرن جو نکار مٽيءَ ۾ مليل ڏسي ٿو. ساوڻ جي ڏکوئل جو برساتن سان کهڙو غبار ڌوپندو، هي شاعر خواهشن جي آمريت کي به پسند نه ٿو ڪري، هن کي شهر جي وڻن هينان به پنن مان باه جو سيڪ محسوس ٿو ٿئي، هن کي چاڻ آهي ته وطن کي پنهنجن ۽ پراون لٽيو آهي، تڏهن به تخليقي گفتگو ۾ مصلحت پسندي نه ٿو ڪري، ڇو ته وطن جي هوا ۾ هر طرف ڪيس گلن جون گردنون (ڳچيون) ڪٽيل نظر اچن ٿيون ۽ اهڙي

لمحي دانشور جاڳندو آهي، سندس خيال عقابن سان اٽڪندا آهن.

ڪمال آ اديبو اوهانجي قلم جو،
عقابن سان اٽڪيو وڃي نيٺ ڳيرو!

اهڙن شاعرن ۾ رات جون بيداريون هوندو آهن ۽ سندن نظر آڏو نئين چنڊ جو جوت ۽ جلوو نظر ايندو.

دودا دريا خان اٿي پيا
هوشو جهڙا خان اٿي پيا
سنڌو جا سرواڻ اٿي پيا

ڪيترن مان طوفان اٿي پيا
هاڻي پنهنجو پاڻ سنڀار ....

جيڪب آباد ۾ هونئن ته ادب نواز دوستن، اديبن ۽ شاعرن مفڪرن ۽ سياستدانن جي ڪوٽ ڪرنهي. پر جڏهن اسين گدائي صاحب تي نظر وجهون ٿا ته هن جي شخصيت ۾ مٿين سڀني خوبين جي جامع تصوير نظر اچي ٿي، هن باب ۾ اسين صرف ان جون ادبي ڪارگذاريون پيش ڪنداسين، جيڪي حقيقت ۾ سندس نظم جي انداز ۾ رپورٽون آهن.

گدائي صاحب جي شاعري، محض شاعرانه رنگ ۾ رتل، سونهن جي واڪاڻ نه آهي، بلڪ سندس ڪلام تي نظر وجهڻ سان معلوم ٿئي ٿو ته هڪ طرف سندس قومي ۽ انقلابي اشعار آهن ۽ ٻئي طرف عوامي ۽ ناصحانه نڪتا.

سندس شاعريءَ ۾ حسن ۽ عشق جون وارداتون ۽ ڪيفيتون به آهن ته مذهبي ۽ اخلاقي اقدار به نظر اچن ٿا. جتي جهر جهنگ، ڪکاوان گهر، لوڙها ۽ لٽڻ بيان ڪيل آهن، اتي وري شهرن جي سجاوٽ، سهوليتن ۽ ٺهه ٺاهه جي طريقن ۽ مصنوعيت عيان ڪئي اٿس. هڪ ٻاسي ٻهراڙي ۾ رهندڙ عورتن جي عادتن جو جائزو پيش ڪيل آهي ته ساڳي هنڌ پوڙهين ۽ نوجوان نينگرين جي سوچ ۽ لوچ ۾ فرق پڻ ڏيکاريل آهي. ملاحظه فرمايو :-

ڪراڙيون باڻ ۾ ويهي جڳن جا راز کوليندڙيون،
نڪن تي آنگريون نيئي، نرالا ٻول ٻوليندڙيون،
قطارن ۾ ويهي جيڏيون، جوٽان ڪ ٻئي جون گهوليندڙيون،
جڏهن هو پنهنجي سيني تي سيه واسينگ کوليندڙيون،
ته عشق بيقرار ايندو
ٿرن ۾ ٿيندا وسڪارا،
سنگهارن ۾ سڳار ايندو ـ بهار ايندو بهار ايندو."

گدائي مرحوم اڄ جي هٿ ٺوڪي تهذيب جي علمبردارن جي چال چلت تي ارمان ڪندي فرمائي ٿو ته گرم ڪپڙي جو ڌهل سوٽ پهري، نيڪٽائي ڳچيءَ ۾ وڪوڙي، بالش ٿيل پاپوش پيرن ۾ پائي زمين تي آڪڙجي هلڻ وارا تهذيب جا رکوالا سڏجن ٿا. جن پنهنجي امارت قائم ڪرڻ لاءِ رت ۽ ٻاه جون هوليون کيڏيون. سچ هي آهي ته اهي مانجهي مرد سفر سداري هليا ويا، جن پنهنجي زندگي، سادگي، غيرت ۽ طاغوتي طاقتن سان وڙهندي گذاري. اڄ ان ڏڳن جي ڌرتيءَ

تي ڏارين جي اجاره داري ۽ پيسي جي هيرڦير هلي رهي آهي ۽ افسوس جو پنهنجن کي ڪنڌي لائڻ وارو به ڪو ڪونهي.

هي عياشيون ۽ عريانيون، تهذيب نئين جا رنگ ڏسو!
هي رت ۽ ماس جون برساتون، دنيا ۾ جيئڻ جا ڍنگ ڏسو!

هو جن جي دم سان جڳ روشن، سي روشن ديپ اجهامي ويا.
جي طوفانن سان وڙهندا ها، ڪو واءُ لڳو ته وسامي ويا،

اڄ مشرق جي ملڪن تي چڙهي، افرنگ جي ٺيڪيداري آ!
الله جي قدرتي نعمت تي، پئسي جي اجاره داري آ!

اڄ ڪوئي سچ ته چوي يارو، آ فرقاني فرمان ڪٿي!
جنهن امن امان جو درس ڏنو، اڄ آه اهو انسان ڪٿي!
اي همسفرو ڪجهه ڳالهايو! (۱)

(گدائي)

هڪ شاعر ۾ جمالياتي حس جو هجڻ تمام ضروري آهي. جتي سلاست، بلاغت، فصاحت، جدت ۽ جوش جون وصفون شاعر ۾ هجڻ ضروري آهن، ته اتي وري حسن جي پرک ۽ سوز پڻ لازمي جزو آهي، فرق صرف هي آهي ته هڪ شاعر کي هر شيءِ جي حسن ۾ سندس محبوب نظر ايندو ۽ هڪ سائنسدان ان شيءِ جي بنيادي جزن کي ڳوليندو. هڪ گل کي ڏسي سائنسدان تحقيق ڪرڻ گهري ٿو ته هو ونسپتي جي ڪهڙي خاندان مان آهي، ان جي رنگن ۾ ڪهڙن رنگن جي

---

(۱) ”سه ماهي مهراڻ“ جنوري، فيبروري، مارچ ۱۹۷۸
سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد سنڌ.

آميزش آهي. انجي غذا زمين جي کهڙن جزن سان آهي. مگر شاعر کي هنن شين سان مطلب نہ آهي. هو گل ڏسي بي اختيار چئي اٿي تہ:

(اي گل بتو خرسندم کہ تو بوي کسي داري)

”اي گل توکان خوش آهيان جو تو ۾ کنهن جي بوء آهي.“ (١)

ايم-ايچ لبل، مقدم سائنٽفڪ اسٽڊي آف پوئٽري ۾ لکي ٿو: ”شاعر ۾ انساني دلچسپي جي جز ڪانسواء جمالياتي دلچسپي بدرجہ اَتم موجود هوندي آهي“

اهائي دلچسپي حقيقت ۾ انسان جي خلقت جو باعث آهي. اها هر انسان ۾ ٿوري يا گهڻي موجود هوندي آهي، پر هڪ شاعر ۾ تمام گهڻي ۽ نفيس انداز ۾ ظاهر ٿئي ٿي. نظامي گنجوي جو قول آهي تہ: ”گل ۾ بلبل لاء، شمع ۾ پرواني لاء ۽ ڪهرباء ۾ ڪک لاء جا ڪشش موجود آهي:

”حڪيمان اين ڪشش را عشق نامند. (سياڻا انهيء ڪشش کي عشق سڏين ٿا)

گدائي صاحب کي پڻ جواني ۾ اهڙي عشق جي چڻنگ لڳي آهي.

”جواني اچڻ سان، دل اندر طوفان ٿيو پيدا،
نئون نت سور جاڳيو ۽ نئون ارمان ٿيو پيدا. (٢)

---

(١) لطف الله بدوي ”تذڪره لطفي“ (ص٦) سال ١٩٤٣
(٢) گدائي ”ساڳيءَ جا سور“ (ص ١٤) بزم ڪتب ڊيولپمينٽ اسوسيئيشن جيڪب آباد

عشق جا ڪيترائي قسم ڇيا ويندا آهن، ڪو جسماني ته ڪو روحاني، ڪو مجازي ته ڪو معنوي، گدائي صاحب هڪ نظرياتي انسان هو، سندس آڏو مجاز سان گڏ معنيٰ ۽ مقصد به اهميت رکندڙ هيا، پنهنجي ذهني نشو و نما ڪندڙ محبوب جي تعريف ڪندي ڪيترو ته گهرائي ۾ هليو ويو آهي، سندس محبوب جي ظهور ٿيڻ سان، پوري جهان ۾ رهندڙ سچ ۽ سونهن جي پارکن جا هوش خطا ٿيو ويندا آهن.

هزارين دم بخود ٿيندا، هزارين هوش کان باهر،
سندم سهڻو جڏهن ڪوني مٿان جلوي نما ٿيندو. (١)

پنهنجي محبوب کي باقي دنيا جي مڙني ماڻهن کان اعليٰ هستي ڄاڻيندي، ان جي هر ادا کي جاذب، ان جي هر قدم، گفتار ۽ رفتار کي اڪمل ۽ ان جي متناسب ۽ پاڪ جسم کي باعث تعريف سمجهندي فرمائي ٿو.

” نازڪ مزاج و رشڪ ـ قمر ۽ ڪبڪ خرام،
ڇا ڇا ڪيان بيان، مجسم شباب جو، (١)

گدائي صاحب جي شاعري ١٩٢٧ کان ١٩٣٦ع تائين انهيءَ گس تي هلندي رهي. پر سندس احساس ۽ جذبا ان وقت به انسانيت سان انس ۽ محبت جا متلاشي هئا هن ڪڏهن به ان کان ٻاهر ڪونه سوچيو.

گدائي هڪ آدرشي انسان هو. سندس محبت جو

---

(١) مرتب فتاح عابد: ” پنهوار تي پنهوار “ (ص-٣٨)
(گدائي جو اوائلي ڪلام)
(٢) گدائي ” ساڻيهه جا سور “ (ص - ١٧)

مجبور ديس، ديس ۾ رهندڙ ڏوٿي، پنهوار ۽ مانگي پلر پهاڪ آهن، ڪيس انهن جي جهوپين، لٽن ۽ پکڙن سان بي انتها پيار آهي.

”سکيا ستابا ڏسان ويڙها ۽ ولهار،
پکڙا ۽ پنهوار، ساوا ڏسان سنڌ جا.“

گدائي صاحب گذريل اڌ صدي جي حادثن، واقعن ۽ تجربن جو زنده مثال آهي. هو مقصدي انقلاب جو رهنما، تعين ڪري، سماج جي اڻبرابري واري رشتن، ناتن کي جديد فني لحاظ سان پيش ڪندڙ، اسلوب تحرير ۽ انداز بيان ۾ يڪتا اديب ۽ باشعور شاعر هو. ”گدائي جي فن جي افاديت جو راز به ان فني روايت ۾ ئي آهي، گدائي جي فن ۾ روايت کي بنياد قرار ڏيئي جديد مسئلن کي بيان ڪيو ويو آهي. سندس مترنم ۽ نغمه ريز، سريلي ۽ لئيدار فن ۾ اسان کي اهو سڀ ڪجهه ملي سگهي ٿو، جنهن جو روح ”جديد ادب“ ۾ سمايل آهي“ (١) نبي آخرالزمان صلي عليه وسلم جي پيغام کي ڪيئن نه جديد ٽيڪنڪ سان، نا صحائي نموني پيش ڪيو اٿس.

”نه گوري کي ڪاري مٿان فوقيت آ،
فخر آهه رنگ ۽ نسل تي اجايو،
محمد جو پهريون سبق ئي اهو هو،
تفاوت نسل جا دنيا تان مٽايو. (٢)

---

(١) مولانا گرامي: ”پکڙا ۽ پنهوار“ جو ضميمو (ص-٢١)
(٢) گدائي: ”پکڙا ۽ پنهوار“ (ص-٨)

معترض پل ئي گدائي کي ڪجهه به چون. پر گدائي مرحوم جي زندگي، دائره اسلام ۾ رهي، مظلوم ۽ بيڪس انسانن جي خدمت، سندن ذڪر ڪيل حوصلي کي بلند ڪرڻ ۽ طاغوتي طاقتن جي خلاف هڪ تحريڪ هئي. دين برحق جي منشا پڌائيندي فرمائي ٿو:

” وڏائي تنڌائي جا وڃيا ويا ،
جڏهن آئي اسلام جي روشني،
هئي دين برحق جي منشا اها ،
ته دنيا ۾ ٿئي معتبر آدمي ، (١)

گدائي صاحب دولت ۽ روزي جي ورڇ لاءِ خدائي قانون کي سامهون رکي پڌائي ٿو ته اسان کي به اهو چڱائي ۽ بغير تفريق جي پنهنجي مال مان هر هڪ کي سندس حق پلئه وجهون. جهڙي ريت خداوند ڪريم بنا ڪنهن ويڇي جي هر انسان کي نعمتون عطا ڪري ٿو. تهڙي ريت اسان به پاڻ سا گيون خصلتون پئدا ڪري ان تي عمل ڪريون ته جيڪر هي دنيا جنت بڻجي پوي.

” سنڀاري روز جي روزي ڏي ٿو دشمن کي پڻ ،
اهو پروردگار آهي ، رحيم آهي ڪريم آهي. “ (٢)

انساني دور اڄ جي مرتبي ماڻڻ لاءِ ، سچائي کي پاڻ

---

(١) گدائي ” ٻڪڙا ۽ ٻهوار “ (ص-٩)
(٢) گدائي ” ساڃيهه جا سور “ (ص-١)

لاءِ، قدرت جي لازوال حقيقتن ۽ نعمتن کــــي حاصـل ڪرڻ لاءِ ، پڌائي ٿو تــــہ پاڻ نبي صلعم جهڙا انقلابي اوصاف پيدا ڪــــريو تــــہ ڪـو سبـب ڪونهي جـــو اوهـان ڪنهن مرتبي کي نہ ســائيو.

شـافع ــ هر دو جهان جڏهن ڪيو پـادر رڪـاب،
جن تي براق دلـبر لڏ ، دو زانو ٿـي ويـو"۔ (١)

پراڻي سمي جي اهلهہ ماڻڪن، غواصن، سگهـڙن ۽ عالمن جـي خـدمتن، سگهڙائپ جي قولن ۽ گفتن جي واڪاڻ ڪـــي جوڪي دور سان پيتيندي، انهن جـــي ڪمي جـــو ذڪـر کهڙي نہ اثرائتي انداز ۾ ڪيو اٿس.

" اڄ ساقي تنهنجي محفل ۾، سا سا ڳي هي گلفام نہ آ ،
ڪو مست الستي رند نہ آ، ڪو بهہ بهہ برندڙ جام نہ آ،
سي پيار جي جنس جا وڻجارا، ڪجهہ چاڻان ڪهڙي واٽ ويا؟
هر ڪنهن وٽ سودو نفرت جو، پر پيار جو ڪٿ بہ نام نہ آ۔(٢)

بهــار ۽ برسات جو ذڪر هر شاعر مشرق جـــو خاص موضوع رهيو آهـي. گهڻو ڪري هر هـڪ ان موضوع تـــي طبع آزمائي ڪئي آهي. پر گدائي صاحب جو انـداز بيان پڻ

(١) گدائي " ساڻيهہ جا سور " [ص-٢]
[٢] گدائي: " مکڙا ۽ ڀنهوار " [ص ١٦]

شاعرن کان نرالو آهي. هن بهار جو ذڪر ڪندي مظلوم مارن، سورن ۾ ورتل سانگين ۽ پکڙن ۾ رهندڙ پنهوارن کي وساريو نه آهي. بلڪ اهڙي موقعي تي سندن مظلوميت هينئاءَ تي تري آهي ۽ ڏاڍي پيڙا سان فرمائي ٿو:

"گلن ۾ رنگ نڪي، مکڙن ۾ روپ رهيو!
چمن اداس ۽ اهل چمن کي زار ڏسو.
عجيب نظم گلستان، عجيب موسم گل،
گلن جو خون سچو پي ويا پنور ڪارا،
چمن جو رنگ ڏسو، موسم بهار ڏسو! (١)

گدائي، امن ۽ آشتي، محبت ۽ اعتماد جو متلاشي آهي. هن جي تمنا هئي ته هي زندگي قرب، پيار ۽ انسانيت جي اصولن پٽاندڙ هجڻ گهرجي. جنگ ۽ جولاني، فتنو ۽ فساد، نفاق ۽ نفرت جو ڪٿي به وهنوار نه هجي، هر طرف پيار جو ونج واپار هجي. پنهنجي انهيءَ لطيف خيال کي لفظن جو روپ ڏيئي هيئن ريت ظاهر ڪيو اٿس:

"سڀون ڪو اهڙو اچي، اهڙو اهتمام ٿئي،
الاهي رسم - محبت جهان ۾ عام ٿئي،
رهي نه جنگ جو فتنو فساد عالم ۾،
هميشه امن و محبت جو احترام ٿئي. (٢)

---

[١] گدائي "مکڙا ۽ پنهوار" [ص-١٧]
[٢] گدائي "مکڙا ۽ پنهوار" [ص ٢١]

گدائي مرسوم هيٺي جي هڪلائي ۽ ڏاڍي جي ارڏائي توڙي مغروري ۽ وڏائي کي ملهپي کان ڪريل وڪر چائي ٿو، اهڙي لوڀي ۽ مايا جي موه ۾ قاتل ماڻهو جي تشبيهه کهڙي نه ادبيانه انداز ۾ پيش ڪئي اٿس.

” ٻڪري جي کنهن لا ش تي ناهر، وات پٽي اونهائي ويٺو،
هيٺي جـو هڏ ماس چباڙي، گهر جـائي گهڙڪـائي ويٺو،
ماس مرونء تـي لوڀي، پنهنجو، ماڻڪ آه مٽائي ويٺـو،
پنهنجو من پرچائي ويٺو.“ (١)

نوجوان نسل کي مستقبل جو معمار ۽ پاسبان چائيندي کين تنبهه ٿو ڪري ته وڏڙن جي چڏيل وٿن کي هٿان نـه ڇڏيو بلڪ مڙس ٿي ديس مٿان ٿيندڙ ظالم ۽ زيادتي کي تڙي نيڪالي ڏيو ۽ پنهنجن سـان ويڇا وساري، رشتن کي وڌيڪ پختـو ۽ مضبوط ڪريو. ون يونٽ جـي ڪوٽ کـي ڪيرائي پرزا پرزا ڪريو:

” سر ساڻ سـر ملايو اڳتي قدم وڌايـو،
جبر و ستم جـو ناڻو، هن ديس تـان مٽايو،
رشتو وري دوباره، پيٽ شـاه سـاڻ جوڙيو،
هٿ ظالم جا مروڙيو، يونٽ جو بند ٽوڙيو.“ (٢)

---

(١) گدائي ” ٻڪڙا ۽ مهوار “ (ص-٥٥)
(٢) ” ” ” (ص-٦٢)

پڻ هنڌ فرمائي ٿو:

بکن ۾ پاه آهن، دربدر، بي گهر وطن وارا،
وطن جا پاسبان آن تون، وطن آباد ڪر پنهنجو. (١)

گدائي مرحوم عوام جو شاعر آهي، هن جي نظر تيز ۽ حافظو جوان آهي. هن جي نگاه ڌرتيءَ تي وسندڙ هر شيءِ تي آهي. هو انسانن جي طبقن جي خلاف آهي. ڪيس خبر آهي ته قوم جو ڪهڙو باشعور طبقو وڏيڪ مظلوم آهي. فرمائي ٿو.

” پٽيوالو، منشي، سپاهي، معلم،
بکن جي مصيبت کان مجبور آهي. (٢)

اسلامي تاريخ تي نگاه وجهڻ سان معلوم ٿيندو ته خليفي اميرالمومنين حضرت عمر رض جي ڏينهن ۾ هڪ منشي کي روزانه تقريباً چار سير گوشت ۽ ٻيو روزانه ضرورت جو سيڌو مهيا ڪيو ويندو هو ۽ منشي ۾ پگهار جدا ادا ڪئي ويندي هئي. ساڳي وقت هڪ سپاهي ۽ معلم جو درجو قوم جي ڪابرين ۽ مجاهدين ۾ شامل هوندو هو. پٽيوالي جو درجو هو هو جو يروشلم ويندي جڏهن حضرت عمر پنهنجي سواري لاءِ بيت المال ۾ بچيل هڪ ڏاچي کي استعمال ڪري ٿو.

(١) گدائي ” ساڳيهه جا سور “ (ص-٢٨)
(٢) گدائي ” ساڳيهه جا سور “ (ص-٣٤)

سائس گذ خادم به آهي. هو پنهنجي خادم کي فرمائي ٿو هڪ منزل تي آٺ جي واڳ مان وٺندس ۽ سواري تون ڪندين ۽ ٻئي منزل تي سوار مان ٿيندس ۽ واڳ تون وٺندين ۽ اهڙي ريت يروشلم پهچڻ تي خادم اٺ تي سوار آهي ۽ پنهنجي واري مطابق اميرالمومنين اٺ جي واڳ ورتيون وڃن ٿا. ٻڌايو ته اهڙي معاشري ۾ ڏوهه جو تصور به ڪري سگهجي ٿو؟ دعا آهي ته اسان کي اهڙو حقيقي معاشرو نصيب ٿئي.

حق ۽ باطل جي جنگ، هيٺي سان ڏاڍي جي ويڙهه هر دور ۾ ٿيندي آئي آهي. ڪڏهن مظلوم ڪيرءآهي ته ڪڏهن ڪيرا! پر جنگ ساڳي ٻن طبقن ۾ رهندي آئي آهي، سيدنا حضرت امام حسين عليه السلام جي شهادت جو ذڪر ڪندي فرمائي ٿو ته : هر دور ۾ ڏاڍي ۽ هيٺي جي، حق ۽ باطل جي ، ڦورو ۽ ڦرجڻ واري جي جنگ ٿيندي آئي آهي، هيٺو جيتوڻيڪ هيڪلو هوندو آهي پر سندس عزم ۽ ارادو پهاڙ جيان پختو هوندو آهي ۽ هو اڪيلي سر شمطا ني قوتن سان سينو سپر ڪري، دنيا لاءِ دائمي درس ڇڏي وڃي ٿو، جو ته حق وٺڻ جو اهوئي هڪ طريقو آهي.

زمين - شام تي ابليس جي فرمان روائي آ ،
مقابل حق پرستن جي يزيدين جي گهٽائي آ ،
انهي کان پي زياده ' ڇا اڃا پي برائي آ ،
محمد جي نواسي ساڻ باطل جي لڙائي آ،
ڇڏي تو جو سبق دنيا جي لئہ صدق و رضا وارو ،
سبق آموز - جرئت ، حادثو آ کربلا وارو . (١)

گدائي صاحب هاريءَ کي سنڌ جي سينڌ سنوارينڌڙ
ٻن پونءَ جي زرخيز سينيءَ مان لعل ۽ گوهر پيدا ڪندڙ،
ڌرتيءَ جو اصل ڌڻوان سمجهي ٿو. ٻن جي حق تلفي ڏسي
تڙقي اٿي ٿو ۽ کيس سجاڳ ڪندي فرمائي ٿو:

” خبر پي آه ڪا تہ ڪي تہ تنهنجو محنتي بازو ،
زمين چيري منجهائنس لعل ۽ گوهر اپائي ٿو ؟
مقدس قار تنهنجي هر سندي دشت و بيابان کي ،
عجب رنگين د لڪش باغ شبتان بڻائي ٿو . “ (٢)

اڳتي هلي گدائي صاحب هاريءَ کي سندس اصل
طاقت جو سرچشمو سمجهي کيس بيدار ٿو ڪري تہ هي
ساري جهان جو چرخو ، خوشيون ۽ شادمانہ تنهنجي دم سان

---

[١] گدائي ” ساڃهہ جا سور “ (ص - ٣٨)
[٢] گدائي ” ساڃهہ جا سور “ (ص - ٤٥)

آهن ، پر تنهنجي گهر ۾ اچا تائين مٽيءَ جو ڏيئو ٻري رهيو آهي. تنهن ڪري توکي گهرجي تہ پنهنجي منزل پاڻ حاصل ڪر. ملاحظہ فرمايو.

” قبضي ۾ توکي آهي ڪيڏي نہ يار قدرت !
افسوس پر تو پنهنجي سمجهي نہ آ حقيقت !
ات جاڳ اچ دنيا کي ، ڏيکار پنهنجي طاقت !
هڪڙي جهپٽ سان هاري ، ڦيراءِ پنهنجي قسمت !
تنهنجي مٿان چريا هي ، عبرت جو داغ ڪيسين !
رهندو مڪان تنهنجو هي بي چراغ ڪيسين ! (۱)

اليڪشن جي موقعي تي، هاريءَ کي هرڪائڻ ۽ پنهنجو ڪرڻ لاءِ ، جيڪي حربا سرمائيدار ، زميندار ۽ انهن جا چاڙتا، ووٽ وٺڻ وقت استعمال ڪندا آهن، انهن کان ڪيئن هوشيار ڪندي جيڪو شعر هن لکيو هو سو سڄي سنڌ ۾ ڳايو ويندو هو. ان جو نمونو هيٺ ڏجي ٿو :

” وري منڊ آئي خبردار هاري !
کڻي چار نڪتا پر اٿا شڪاري !
سنڌ ووٽ جا هي بکيا ۽ بکاري !
ڪندا تنهنجي ڪچلڻ جي پوري تياري !
سمهڻ توکي سک ساڻ ڪڏهن ڪين ڏيندا !
اهي تنهنجا وڻ پيا وچائي چڏيندا . “ (۲)

---

(۱) گدائي ” ساڻيهہ جا سور “ (ص - ٥٠)
(۲) گدائي ” ساڻيهہ جا سور “ (ص - ٥٣)

ساڳين حربن کان هاري کي هوشيار ڪندي فرمائي ٿو:

” ورهين بعد تو وٽ وري يـــار آيا !
اگهاڙن بکين جـــا ڪٿي بار آيـــا !
ڪٿـــي سبز نوٽن جـــا انبار آيـــا !
ڏتـــارڻ وري تـو ڪــي زردار آيا !
خبردار هاري جـــو پوتار آيـــا !
يـــرا ٿا شڪاري ڪٿي چـــار آئيا ! (١)

گدائي هاري کي سندس حقن وٺڻ لاءِ هڪ طرف هوشيار ڪندو آيو آهي ته ٻئي طرف وري زمندار ۽ سرمائيدار کي به هارين ۽ مزدورن جي حقن غصب ڪرڻ جـي ممانعت ڪندو آيو آهي. پر جڏهن سندس آواز جو اثر ڪنهن سرمائيدار جي دل تي نٿو پوي، تڏهن خداوند ڪريم جـي درگاهه ۾ ڏوراپو ڏيندي، مظلوم هاري توڙي مزدور جـي حالت جي عڪاسي اهڙي ته اثرائتي انداز ۾ ڪئي اٿس جو سچ پچ اکين مان لڙڪ جاري ٿيو ٿيون وڃن ٿا.

” اوهـان جـو تـه هـر راز ٻـاريڪ ســولا !
تـون رزاق سڀ جـــو اهـو نيـڪ ســولا !
جي آهين تون شهه رڳ کـان نزديڪ مـولا !
تـه منهنجي دنيا چـــو آ ، تاريڪ ســولا !
عيـاشـــي جـــا اڏا نـوابـن جـــي دنيـــا !
۽ پـنهنجـي ڏکـن ۽ عذابن جـــي دنيـــا ! (٢)

(١) گدائي ”ساڻيهه جا سور“ (ص-٥٥)
(٢) گدائي ”ساڻيهه جا سور“ (ص-٦٠)

خداوند ڪريم جي حضور ۾ هارين جي فرياد ۽ وڏيرن جي بيدادي جـي دانهن ڪهڙي نـه دردمندانه انـداز ۾ پيش ڪئي اٿس :

” خدايا وڏيرن جـو بيـداد ڪيسين ؟
ڪسانن جون ڪيهون ۽ فرياد ڪيسن ؟
ڪمائي غريبن جـي بربـاد ڪيسين ؟
هي پورهيت نيا گيا ۽ ناشـاد ڪيسين ؟ (١)

مٿين ڪيـل سوال ۾ سوين صدما آهـن ، بيوسـي ۽ مجبوري آهـي، غربت ۽ نراشائون آهن، پر گدائي پوء بـه پراميد آهي، هن کـي يقين آهي تـه هڪ ڏينهن هـي غربت ، نا انصافي ۽ ڏاڍ ضرور ختم ٿيندا.

” گدائي تشدد جا سامان ، نه رهندا ،
نه رهندا، هي فرعون وهامان نه رهندا ،
هميشه نڪما هي شادان نـه رهندا ،
۽ مزدور ، آتش بد امان نه رهندا ،
اچي ٿـو غريبن ۾ ، شان ـ جلالي !
مزورن ۾ هتو ڙو ۽ ڏاتـي سنڀالي ! (٢)

---

[١] گدائي ” ساٿيهه جا سور “ [ص-٢٥]
[٢] گدائي ” ساٿيهه جا سور “ [ص-٦٦]

منظر نگاري شاعر جي فن جو ڪمال ليکبو آهي- منظر نگاري جيتري چٽي ۽ سربستي هوندي، اوترو جلد پڙهندڙ ۽ ٻڌندڙ ان مان فائدو حاصل ڪري سگهندا. تنهن ڪري هر شاعر انهيءَ فن کي پيش ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. هيٺ ڏاري جي پوشاڪ ۽ اجهي جي منظر نگاري پيش ڪجي ٿي:

” سخت سردي ۾ اگهاڙا، بي اجهي ۽ دربدر،
لڄ لڪائڻ لاءِ جن کي ڪون ڪپڙي جو ٽڪر.“ (١)

گدائي جي نظر عميق آهي. غواصن جيان پاتال ۾ پيهي سرزمين سنڌ جي سيني اوٽاين کي نيشانبر ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي اٿس. هن جي اها ڪوشش انهيءَ ڪري آهي ته جيئن سنڌ ۾ وري سانگي ساوا ستابا ٿين ۽ انهن جي جان مال، عزت ۽ ناموس تي ڪو به ڏکي لڳائڻ وارو پيدا نه ٿئي. هيٺ ڏاري جي عزت ۽ ننگ کي، اميرن جي زور کان محفوظ نه سمجهي، ڪيڏي نه پيڙا سان افسوس جو اظهار ڪيو اٿس:

” دوشيزه ديهات جي انمول امانت !
افسوس نه محفوظ، آ زردار جي زرڪان !

گدائي صاحب پاڻ غريب هو. پنهنجي اصولن ۽ غربت کي ڪڏهن به دولت ۽ مايا جي بدلي نه وڪيائين. چاهي ها ته پنهنجي اڻمل اصولن ۽ انقلابي الفاظن جي لکها روپيه قيمت

---

[١] گدائي ” ساڻيهه جا سور “ [ص ٧٢]

وصول ڪري سگهي ها. پر اها هڪ باضمير ۽ غيرتمند شاعر جي احساس ۽ اصولن جي ابتڙ ڳالهه هئي.

هو مسلمان هو. هن چاهيو پئي ته هت به اسلام جي اصولن کي عملي صورت ۾ رائج ڪيو وڃي. صرف زباني ڳالهيون نه هجن. جيئن ته دين اسلام ۾ انسانيت جي پرک دولت يا حشمت سان نه ڪئي ويندي آهي بلڪ اها تقويٰ ۽ مساوات جي بنيادي اصولن جي پيش نظر ڪئي ويندي آهي. هر ماڻهو تي هڪ جهڙيون جوابداريون ۽ فرائض مقرر ڪيل آهن. جيڪڏهن هر ماڻهو ايمانداري سان انهن تي عمل پيرا ٿئي ته هوند ملڪ جا ڏولاوا منٽ ۾ ختم ٿي وڃن. گدائي انهي معاشري جي تصوير پيش ڪندي فرمائي ٿو:

” مسلمان آ اهو، جو ڪين ڪنهن کي رنج پهچائي،
مسلمان آ اهو، جو ڪين ڪنهن جي دل کي ايذائي،
مسلمان آ اهو، جو ڪنجي مري، پاڙي جي غيرت تي،
مسلمان کي هميشه ناز آ، پنهنجي شرافت تي. (١)

گدائي آخر ۾ دنيا جي بي ثباتي ڏانهن اشارو ڪيو آهي ته هن دنيا جون سڀ نعمتون، عيش عشرت جو سامان سڀ هڪ ڏينهن خاڪ ۾ ملي ويندا. دنيا جي پراڻين تهذيبن تي نگاهه وجهڻ سان معلوم ٿئي ٿو ته اهي سڀ جاه و جلال ۽ تمدني آماجگاهون مٽيءَ جي ڍيرن ۾ تبديل ٿي ويون آهن.

---

(١) گدائي ” ساڃهه جا سور “ (ص-٩٥)

پوء چــو اهڙي بي بقا زندگيءَ لاءِ جبر ۽ ستم جــي رسم قائم ڪجي. تيئن تــہ ائين گهرجي تــہ هت سڀ انسان امن ، ڀائيچاري، قرب ۽ اتفاق سان زندگي گذارين. هن فاني زندگي جو ذڪر ڪهڙي نہ اثرائتي انداز ۾ ڪيو آهي:

آهي نہ هت ڪنهن کي بقا، مهمان سڀ شاه و گدا !
قدرت جــو هي دستور آ ، آخر فنــا ــ آخر فنـا !
سارو جهان هي سر بسر ، آهي گدائي دم گذر ! (١)

گدائي صاحب سنڌي شاعري ســان گــڏ ، اردو ۾ بہ ڪڏهن ڪڏهن طبع آزمائي ڪندو هو. اردو جي شاعري ۾ بہ نهايت پختگي ۽ لئي آهــي. معنــيٰ ۽ مقصد جــي لحاظ سان ويهي جاچبو تہ معلوم ٿيندو تــہ درياءَ ڪوزي ۾ بنــد ڪيو ويو آهي ۽ اهائي اصل ۾ شاعري جــي منزل آهي. هڪ بند نموني طور بند پيش ڪجي ٿو.

” هماري دل په کيا گذري ، بتائين رازدان کيا کيا؟
خموشي هي زبان سمجهو کرين شرح بيان کيا کيا؟ (٢)

گدائي صاحب نظمائي ادب کان سواءِ نثر ۾ بہ گرانقدر خدمت ڪئي آهي. نثري ڪاوشن ۾ بہ سندس سوچ سما ڳي آهي.

---

(١) گدائي ” سانڀهہ جا سور “.(ص - ٢١)
(٢) گدائي ” سانڀهہ جا سور “ [ص - ٨٩]

سا ڳيو انداز فڪر، سا ڳيو تسلسل ۽ اسلوب تحرير، ڪيترا مضمون، ڊراما، مقالا، ايڊيٽوريل ڪهاڻيون ۽ ان جا ترجما، مضمون ۽ تاريخي ڏوڙي سماجي ڪتاب تحرير ڪيا اٿس.

نظم ۾ هن وقت تائين ٽي ڪتاب ڇپجي پڌرا ٿي چڪا آهن ۽ پيو به ڪيترو ڪلام اڻ ڇپيل صورت ۾ موجود آهي جنهن کي ڪتابي صورت ۾ آڻڻ جي ضرورت آهي. نظم جا ڇپيل ڪتاب:

١- ” ساٿيهه جا سور “ جون ١٩٦٥ع ۾ ضلع ترقياتي ائسوسئيشن جيڪب آباد ڇپرايو.

٢- ” پڻما ني ٽي پڻما نو “ سال ١٩٧٤ع ۾ سورٺ اشاعت گهر جي سهڪار سان فتاح عابد ڇپرائي پڌرو ڪيو.

٣- ” پکڙا ۽ پنهوار “، سال ١٩٧٥ع ضلع ترقياتي ائسوسئيشن جيڪب آباد جي سهڪار سان ڇپائي پڌرو ڪيو ويو.

نثري ڪاوشن ۾ سندس هڪ ڪتاب جيڪب آباد جي ادبي ۽ ثقافتي تاريخ متعلق آهي. جنهن جو عنوان آهي ” خانڳڙهه کان جيڪب آباد تائين “، هي ڪتاب ١٩٦٥ع ۾ ميونسپالٽي جيڪب آباد جي سهڪار سان ڇپايو ويو.

گدائي مرحوم جتي ادب ۽ صحافت جي خدمت ڪري پاڻ ملهايو، اتي وري سنڌ جي ثقافت توڙي تهذيبي سرمائي کي سموئڻ ۾ به ڪوتاهي ڪون ڪيائين. سال ١٩٢٧ع ۾ نه صرف غزل جي شاعري ڪيائين بلڪ پنهنجي ڪلام جي موسيقي بابت پاڻ ترتيب ڏنائين. سندس ترتيب ڏنل ڪلام

الله رکي ٻائي " بلبل سنڌ " (۱۹۳۵-۳٦) جي آواز ۾ اڄ ٻه هز ماسٽر وائس جي رڪارڊن ۾ محفوظ آهي جنهن جو ڪجهه نمونو " پيماني تي پيمانو " ۾ ڏنل آهي.

گدائي صاحب هارمونيم سٺي وڄائيندو هو. قاضي عبدالحي جو سنڌس پرستارن ۾ شمار آهي، لکي ٿو:

" هائو سائين آغا ٻــه هارمونيم سٺي وڄائيندو ۽ پنهنجو شعــر انداز سان ســامعين آڏو پيــش رکندا هئــا. ڪڏهـــن سرور ڪائنات جي صفت ڪندي فرمائيندا هئا.

دلبر جـــو درشـــن عيـــن ثـواب آ،
تارا ڳڻيندي گذري رات پهاڙ جي،
جيئڻ جــدائي وارو عين ثواب آ. " (۱)

مٿين راءِ مان معلوم ٿئي ٿو ته گدائي صاحب نه صرف موسيقي جو ماهر ۽ استاد شاعر هو پر ان سان گڏ سنو ڳائڻو ٻه هو، هن کي ڊرامي جو شوق شروع کان هو. سندس شوق جو پورائو ماسٽر امير علي جي ڊرامائي ڪمپني ۾ ٿيو، جا ان وقت جيڪب آباد ۾ آيـــل هئي، هن انهــيءَ ڪمپنيءَ ۾ جيڪب آباد، سبي ۽ شڪارپور ۾ ڪـم ڪيو، اهڙيءَ ريت ڊراما جي فن ۾ عملي تجربو ۽ شوق جو پورائـو ٻه ٿيس. هن ذل ۾ هڪ " ذل ايموچوئر ڊراماٽيڪ سوسائٽي " جـو قيام عمــل ۾ آندو. انهــيءَ سوسائٽي جــي پليٽ فارم تان ڪيترا

---

[۱] مضمون " هفتيوار لواءِ سنڌ " جيڪب آباد [ص-۳]
تاريخ ۲۷ جنوري ۱۹۸۹ع ليکڪ عبدالحي قائل.

هندي ۽ اردو توڙي سنڌي ڊراما اسٽيج ڪيا ويا، جن مان
چند هي آهن: ” بلوا منگل “، ” خدا دوست “ ۽ ”جلادعاشق“.
گدائي نه صرف ڊرامن ۾ مقبول پارٽ ادا ڪندو هو
بلڪ ڪيترن ڊرامن جا ترجما ڪري اسٽيج تي پڻ پيش
ڪندو هو. آغا حشر جي اردو ڊرامي ” بلوا منگل “
جو سنڌي ترجمو ڪري اسٽيج تي پيش ڪيو هئائين. هو
هڪ ئي وقت ۾ اداڪار، هدايتڪار، ڪهاڻيڪار، گلوڪار
۽ شاعر هو. انهي ڪلي لياقتن جي ڪري هو سست ئي
پنهنجي علائقي ۾ مقبول شخصيت جو مالڪ بڻجي ويو.
گدائي مرحوم پڇاڙي ۾ جيتوڻيڪ ڏاڍو ضعيف ٿي ويو
هو سندس هٿ رعشي ڪارڻ ڏڪندا هئس، پر تنهن هوندي به
پوئين وقت تائين، علم ادب، صحافت توڙي شاعري ڪان قلم
ڪون روڪيائين. حياتي جي آخري گهڙين ۾ لکيل جيڪو
انيورو نظم ڇڏيو اٿائين. سو هيٺ ڏجي ٿو.

” اچو تہ ساٿي، اڄ ڳايون اهڙو ديپڪ راڳ،
هر ڪو دل ۾ ٻاريون ساٿي، حب وطن جي آڳ
سائن ڪان جن سانگين ٿاهي، سک جو ساهہ کنيو ڪو،
گل ڦل ۽ گلزار ٿئي، تن ماروئڙن جو ماڳ.
هردم اي ” امداد “ ادا شل سات ڏئين هيڻن جو، (١)
شال ٿئي لکئين سان تنهنجي ساري سنڌ سجاڳ.
جيسين آهہ وڏيرپ قائم، هاري ڏتڙيل رهندا،
پونگن ۽ پاڻڙ جو ڪلندو، تيسين ڪين سهاڳ،
هيڻن جي همراهي .... (٢)

---

[١] ” امداد “ امداد حسيني
[٢] ورتل: ” سہ ماهي مهراڻ “ جنوري ١٤٧٨ع

بهرحال اهو مجٿو پوندو ته انقلابي شاعري جسي پيڙهه رکندڙ هن شاعر نوان لب و لهجا، پنهنجن تجربن سان استعمال ڪيا، سندس ڪلام ۾ شبنم جهڙي تازگي، تلوار جهڙي تک ۽ مشاهدي جي هڪ عاليشان عمارت نظر اچي ٿي، جيڪو جدا گانه طرز جو اظهار آهي. ٻين لفظن ۾ هيئن چئجي سگهجي ٿو ته هن صحرا ۾ گل پوکيا، نئين طرز سان انداز محبت کي روشناس ڪيو آهي، ان ڪري عبدالڪريم گدائي ڇهڙو عوامي شاعر، وسيع تر حيثيت جو حامل، آخر دنيا تائين ادب ۾ امر رهندو ۽ جڏهن صبح نو جا خير تڪميل خواب پورا ٿيا ته گدائي جا گهاءَ پرجي ويندا.

آديسي اٿي ويا :

گدائي جو انتقال ٢٨ جنوري تي، سندس گهر پرائـي ميونسپالٽي ۾ ٿيـو. ان کان اڳ هو پيرسـي جــي ڪري پندرهن ڏينهن بيمار هو. پر ٢٨- جنوري جـي رات، مغز جي رڳ کي ڌڪ لڳڻ ڪري مٿس فالج جــو حملو ٿي پيو ۽ سندس بدن جـــو کابو پاسو ان کان متاثر ٿيو، انهيءَ اوچتي حملي ، گـدائي کــي اسـان کـــان ڌار ڪـــري ، هميشه جو وڇوڙو وجهي ڇڏيو.

انا لله و انا اليه راجعون.

گدائي مرحوم جـــي عمر تنهن وقت ٧٨ ســال هئي.

” آ نيٺ گدائي مرڻو آ پر ، هي ساهه سنڌ ۾ آ جيستين ،
همت حب وطن جـــي پوئين ، ڪو ٻارڻ ٻاري ويندا سين !“

گدائي جـي وڇوڙي تي سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ مان ۽ ٻاقي علائقن جي ڪيترن شهرن مان هر صاحب فڪر ماڻهو ۽ اداري سندس پوئين ڏي تعزيتي پيغام موڪليا. ڪيترن اخبارن اداريا مضمون ڇپيا ، ريڊيو پاڪستان ۽ پاڪستان ٽيلي وزن تي خصوصي پروگرام ڏنا ويا، هر هنڌ سندس خدمتن کــــي ساراهيو ويو ، پر سنـدس قبر جي ڪتبي، ڪلام ۽ پوئين جي سرپرستي ڏانهن ڪنهن به توجهه ڪونه ڏنو.

هيٺ سندس خدمتن جـــي اعتراف ۾ ڪجهه اخبارن جا

ادارتي مضمون اختصار سان پيش ڪجن ٿا، جيڪي گدائي مرحوم جي اهميت ڪي وڏيڪ چٽيءَ طرح سمجهڻ ۾ مدد ڪندا.

ڊيلي سنڌ نيوز جو ادارتي مضمون پيش ڪجي ٿو،

”سنڌي ادب جو هڪ ٻيو روشن ستارو آجهامي ويو، گدائي جي زندگي جو بد قسمت پهلو هي آهي ته هن اسان جي روايت پرست معاشري ۾ جنم ورتو. جتي مردن کي پوڄيو ويندو آهي ۽ جيئرن کي پٿر هنيا ويندا آهن. جتي حق جي ڳالهه ڪندڙ تي ڪفر جي فتويٰ صادر ٿيندي ۽ سچ چوندڙ محروم رهندو آهي.“ (١)

هفت روزه الفتح گدائي لاءِ لکي ٿي:

” عوامي احساس کي عوامي ٻولي ۾ شعر جو روپ ڏيئي پيش ڪندڙ خود دار شاعر عبدالڪريم گدائي فالج جي خطرناڪ حملي سبب عوام کان ڌار ٿي ويو، گدائي خوش پوش، صاحب فڪر شاعر ۽ سٺو صحافي ۽ اديب هو. قصيده گوئي ۽ دربار داري هن جي مزاج ۾ نه هئي. ”گدائي“ تخلص اختيار ڪيائين ۽ عملن ”مولائي“ رهيو.“ (٢)

روزانه آفتاب عقيدت جا گل نڇاور ڪندي لکي ٿي:

” سنڌ جو ڪهنه مشق ۽ انقلابي شاعر، اديب ۽ صحافي جناب عبدالڪريم گدائي به الله جو پيارو ٿي ويو.

گدائي مرحوم جو شمار سنڌ جي بهترين عوامي ۽ انقلابي شاعرن ۾ ڪيو وڃي ٿو، سنڌ جي اڪثر مشاعرن ۾ گدائي

---

(١) روزانه ” سنڌ نيوز “ حيدرآباد ٣١ جنوري ١٩٧٨ع

(٢) هفتيوار ” الفتح “ (ص-٣) ١٠ فيبروري ١٩٧٨ع

صاحب جي شرڪت ضروري سمجهي ويندي هئي.

گدائي مرحوم جي وفات سان سنڌ جي علم و ادب کي يقيني هڪ وڏو نقصان پهتو آهي.» (١)

روزانه هلال پاڪستان جي راءِ ملاحظه ڪندا:

” گدائي هڪ تمام پلو ماڻهو هو. هڪ سٺو شاعر ۽ اديب هو. صحافت ۾ ڪندو هو پر سندس وجهه شهرت شاعري هئي. جنهن جي هر صنف ۾ هن طبع آزمائي ڪئي ۽ ڪامياب ٿيو.» (٢)

گدائي مرحوم لاءِ روزانه عبرت جو ادارتي مضمون پيش آهي:

” عبدالڪريم گدائي وفات ڪري ويو ، انالله‌وانااليه‌راجعون. سنڌ جي ادب ، شاعري ۽ صحافت جو هڪ درخشان ستارو، آسمان جي بلندي تان ٽٽي، زمين جي اونهن تهن جي سپرد ٿي ويو ، هن بزرگ اديب ، شاعر ، صحافي ۽ نقاد جي هن نا گهاني وفات تي اڄ پوري سنڌ جي علمي، ادبي ۽ صحافي حلقن ۾ شديد غم ۽ ڏک جي لهر ڇانيل آهي ۽ هرڪا اک اشڪبار آهي. ۽ هرڪا دل آه و صدا بلند ڪري رهي آهي. مرحوم عبدالڪريم گدائي پنهنجي پوري زندگي علم، ادب، شاعري ۽ صحافت جي خدمت لاءِ وقف ڪري ڇڏي هئي. علم ادب ۽ صحافت سان جنون جي حد تائين عشق هوس. هو آخري گهڙي تائين ” عبرت “ جو نمائندو رهيو ۽ عبرت کي انهي ڳالهه تي فخر هوندو هو ته هڪ بزرگ ،

---

(١) روزانه ” آفتاب “ حيدرآباد ٣١ جنوري ١٩٧٨ع

(٢) روزانه ” هلال پاڪستان “ ڪراچي ٣١ جنوري ١٩٧٨ع

ڪهنه مشق، تجربيڪار، اديب ۽ شاعــــر ۽ صحافي ”عبرت“ کي پنهنجي خدمت جي قابل سمجهيو آهي.“ (١)

هفتيوار المينار لکي ٿي :

”ســال ١٩٧٨ع جـــي منڍ ۾ ٿي اسان کـان پنهنجو خـراج وصول ڪري ورتو ، اسانکي اسانجي ادبي ورثـــي کان محـروم ڪري ڇڏيو. چاچو عبدالڪريم گدائي اسان کـــان کسي ورتـو. سنڌ ۽ سنڌ واسين کـــان سـدن عوامي شاعر ڇني ڌار ڪري ڇڏيو.“ (٢)

روزانه ”اتحاد“ پنهنجي ادارتي مضمون ۾ لکي ٿي.

”سنڌ جو عوامي شاعر ۽ ڊسٽرڪٽ يونين آف جرنلٽس جو سابق صدر جناب عبدالڪريم گدائي به انتقال ڪري ويو. گدائي جي وفات سان سنڌ جي ادبي ۽ علمي حلقـن ۾ هڪ اهڙو خال پيدا ٿي پيو آهي جيڪو شايد ڪـافـي عرصي تائين نه پرجي سگهي.“ (٣)

هفتيوار صداقت جي راءِ ملاحظه ڪندا :

”جنـاب عبدالڪريم گدائي گـذريل رات فالج جـــي وڇـتي حملي کان پوءِ هن فاني دنيا مان لاڏائو ڪـري ويو. مرحوم جي سڄي ڄمار سنڌي علم ادب ۽ صحافت جي خدمت لاءِ جدوجهد ڪندي گذري. هـو زندگيءَ جي آخري گهڙي تائين ”عبرت“ سان وابسته رهيو.“ (٤)

---

(١) روزانه ”عبرت“ حيدرآباد ٣٠ جنوري ١٩٧٨ع

(٢) هفتيوار ”المنار“ سکر ٣ فيبروري ١٩٧٨ع

(٣) روزانه ”اتحاد“ جيڪب آباد ٢٩ جنوري ١٩٧٨ع

(٤) هفتيوار ”صداقت“ جيڪب آباد ٣١ جنوري ١٩٧٨ع

سه ماهي مهراڻ گدائي ڪي خراج تحسين پيش ڪندي لکي ٿو :

” ڏي چار سال اڳ قلندر جي ميڙي تي جڏهن گدائي صاحب کي ڏٺو هيم، تڏهن نبل لڳو هئم، پر هيٺو نه، اسٽيج تي اچاچي. گدائي جي لهجي ۾ اهائي سنڌو جي اجهل تک هئي گدائي جي شاعري ڪرڻا ڪرڻا اميد جي شاعري آهي. هن وت اُس اُيامي ته ٿي، پر اُجهامي نٿي، وقت گذرڻ سان گڏوگڏ گدائي صاحب جي شاعري جي اهميت وڌندي رهندي، ڇاڪاڻ ته گدائي ايندڙ زمانن جو شاعر آهي.

” آ وات تي ڪاري رات اگر، پنهنجي رت جو تيل ڏيئي، هر موڙ مٿان آزاديءَ جي ، هڪ مشعل ٻاري ويندا سين.

اها هڪ جڳ جي پڇاڻي آهي ، گدائي ، مولائي کان الطاف تائين ڦهليل جڳ جي پڇاڻي .

سچ پڇو ته اهو ذاتي ڏک ته آهيئي، پر اهو سا ڳي ويل سڄي سنڌ جو به ڏک آهي. اهو هڪ قومي نقصان آهي. گدائي، مولائي ۽ الطاف، سنڌي ادب ۾ امر نالا آهن. هو سر جڏهار آهن ۽ آفاقي آهن ۽ پوري انسانذات جا سونهان آهن . (١)

---

(١) ايڊيٽر : امداد حسيني سه ماهي ”مهراڻ“ جنوري کان مارچ ١٩٧٨ع

پڇاڙي

مرحوم عبدالڪريم گدائي جي پوري حياتي هڪ پر عزم، حوصلي مند ۽ محنت ڪش انسان جي زندگي نظر ايندي. هن کي سندس جدوجهد ۽ محنت جو ثمر، جو ڪيس پلئه پيو سو پنهنجن جي پورن ڪانسواءِ ٻيو ڪجهه به ڪونهي. هڪ وڏي فلاسفر ”لومر“ جي بقول ”مون کان سڀڪجهه کسي ويو، پر ٻه چيزون مون وٽ ڇڏي ويو، ٻهريون اهو احساس ته مان آزاد آهيان ٻيو جو ڪجهه ماز سو ڇيندو آهيان، ڇٽي سگهندو آهيان. انهيءَ کان علاوه مونکي ڪجهه به نه گهرجي.“

گدائي نه صرف شاعر ۽ اديب هو بلڪ هڪ اعليٰ پايه جو صحافي پڻ هو. سندس جدوجهد جو مقصد آزاديءَ تحرير و تقدير هو. ”دنيا ۾ جتي به اخبارون وجود آهن، تي آزاديءَ تحرير جي جدوجهد به ڪنهن نه ڪنهن صورت ۾ جاري رهي آهي.“ (١)

گدائي مرحوم جي پوري زندگي انهن مقصدن کي حاصل ڪرڻ لاءِ گذري. هن ادب کي ڪڏهن به ڪون وڪيو. هن جي صحافت بيباڪ ۽ سچائي جو گس هئي، ڪيس ذات ۽ ذاتن ۾ هيا، جيڪي هن صرف پنهنجي قوم لاءِ وقف ڪري ڇڏيا، قوم ڪيس موت ۾ ڇا ڏنو . ؟

”هي هو سنڌ جو اهو شاعر جنهن سنڌي شاعري کي

(١) مهدي حسن ”ابلاغ عامه“ [ص ١٣٠]

نئون موڙ ڏنو، نئين روايت جو پايو وڌو. اڄ جو اُجالو هر هنڌ ٻکي رهيو آهي؛ اهو سنڌس ڏي نيڻن جو نور هو، اڄ جا سوچ ساهه ساهه ۾ سڏڪي رهي آهي، اها سندس ويچار جي ورچ آهي، پر بدلي ۾ ڪيس جو ڪجهه مليو ڏسي دل ڏڪي ويو. ٻچاڙي جا پاچولا اوڏا اچي پهتا پر اديب اهوئي ڏکيو ۽ ٻکيو رهيو." (١)

گدائي نہ صرف ادبي اصولن ۽ صحافتي سچائي جو ساٿ ڏنو، پر هن هڪ طرف سنڌي راڳ جي روايتن کي محفوظ ڪيو تہ ٻئي طرف سنڌي اخباري ٻولي جي لغت، ٺيٺ سنڌي ٻهاڪاڻ تشبيهون ۽ استعارا استعمال ڪري، ٻولي جو وڏو ذخيرو هميشه لاءِ محفوظ ڪري ڇڏيو.

ثقافتي، صحافتي ۽ ادبي قدرن جو عملي مشاهدو پيش ڪري، جيڪب آباد جو فني دنيا ۾ هميشه لاءِ نالو روشن ڪري ويو. بلڪ پوري سنڌ جو سر اُچو ڪري ويو. سندس فڪر انگريزي ۽ شهرت جو ٻچو ٻچو گواه آهي.

" ويهين صدي انقلاب جي صدي آهي ۽ هن صدي جي حريت پسندن جي جذبات جو بصيرت افروز ذريعه اظهار گدائي جي شهرت آهي. عبدالڪريم گدائي هڪ صاحب طرز اديب، صحافي ۽ خيال انگريز شاعر هو." (٢)

---

[١] قمر شهباز " هفتيوار سنڌ سجاڳ " (ص – ١٩)

[٢] احسان عظيم " الفتح " (ص-٣١ ١٧ ۽ رڪي ١٩٧٨ع

گدائي صاحب جون گرانقدر خدمتون جيڪب آباد ضلعي جي تفصيلي تواريخ آهي، جنهن جو مظهر سنڌس ڪلام، لڪثيون، ڊوڙي ثقافتي ۽ سماجي سرگرميون آهن. اميد ته مستقبل جو محقق ان ڏس ۾ وڌيڪ ڪوجنا ڪري، گدائي مرحوم جي ڪيل خدمتن کي تفصيلي، تحقيقي ۽ پختي انداز ۾ پيش ڪندو، گدائي صاحب جي حوصلي، اظهار، صحافت ۽ ادب جي جهلڪ سنڌس فرزند فتاح عابد جنهن پنهنجي وس آهر ان ڏس ۾ ڪافي ترقي ڪئي آهي ۽ ميدان عمل ۾ مصروف آهي.

عالمن ۽ اديبن جا سڌيا

مون ڪن اهم ماڻهن جون آتم ڪهاڻيون پڙهيون آهن انهن مان جنرل منٽگمري، چرچل، ڪرنل نجيب، شاهه حسين، فيروز خان نون، روسو مونکي ڏاڍا دلچسپ نظر آيا ۽ مون انهن جي حياتيءَ ۾ قدرن ۽ قيمتن جي باري ۾ معلومات حاصل ڪئي. مون اهڙين به ڪيو جو ڪن اهم ماڻهن جي باري ۾ لکيل مواد به پڙهيم، انهن ماڻهن مان جمال عبدالناصر، جوش مليح آبادي، گانڌي، ٽئگور، ۽ ڊاڪٽر جانسن مونکي ڏاڍا اهم نظر آيا. مون انهن جي زندگي ۾ به هڪ سياح جيان قدرن ۽ قيمتن (Worth and Values) جي تلاش ڪئي، مان اڳتي به اهڙين ڪندو رهندس ۽ هن باري ۾ لائق ليکڪ جناب سڌائي صاحب جي تحرير مان به ساڳي ڳالهه ڪري پڙهندس. مان ته جيڪر هر پڙهندڙ دوست کي به چوان ته هو هر انسان جي زندگي ۾ جيڪي قدرون ۽ قيمتون ٿين ٿيون ذهن کي ڏنو وڃي ته ڏاڍو چڱو.

هن باري ۾ سوانح نگاريءَ جي فن تي به عجيب تحريرون موجود آهن. اسان کي ته اهي به پڙهڻ گهرجن. پر انهن کانسواءِ اسان کي علامه آزاد جي هڪ تحرير " انسانيت موت کے دروازے پر " ضرور پڙهڻ گهرجي، سو هن ڪري جو اسان جو بزرگ ساٿي ۽ ويهينءَ صدي جو نهايت ئي اهم سنڌي ماڻهو " گدائي " مرحوم به هڪ وقت موت جي دروزاي تي آيو هو ۽ پوءِ هو هن ديوار جي هن

طرف هليو ويو. ڪيئن هليو ويو سو سڏائي صاحب کي ٻـــ
معلوم آهي ۽ اسان ٻـ ڏٺو تہ پراڻي چيل جوتي سان، ميري ۽
ميٽن ماب ڪپڙن ۾ مٿي آ گهاڙو ، پيريءَ جــي پراڻن داغن
کي جسم تي رکيون ۽ وڏي ڳنڍ ۾ زندگي جي سفر جـــي
لاءِ ضروري سامان کڻي هو هن دروازي تي پهتو جتي اسان ٻـ
موجود هئاسون ۽ آهيون. چاچي گدائي پوري زندگيءَ جا مشاهدا،
۽ تجربا ۽ ڏاکڙا دروازي تي رکيا پر هن پنهنجيون نيڪيون،
سچايون، بهادريون ۽ صلاحيتون ٻـــ اتيئي رکيون تــ جيئن
سڏايو صاحب انهـن کي ڏسي سگهـي، هن پوءِ اسان کـــان
موڪلايو. مون کي ياد آهي تہ هن چيو هو تہ ”هي
دروازو کليـل رهنـدو توهـان جڏهن ٻــ اچو تــ ڏاڙهـي
ضرور ڏيکارجو“ مان سمجهان ٿو تہ اهڙي عظيم مـاڻهوءَ جي
زندگي جي باري ۾ لکي سڏائي صاحب وڏي خدمت ڪئي آهي.

ڊاڪٽر الهداد ٻوهيو

ڊ ڳر يڪٽر

ڪريڪيولم ۽ ايڪشن ونگ حيدرآباد

محترم سڏايو صاحب :

گدائي صاحب منهنجي نظر ۾ هڪ عوامي شاعـر طور
وڏيڪ نمايان آهي، هو غريب ماڻهن جي دل جو ڌڙڪو پڌندو
هو، هنن جـــي دکن دردن کـــي محسوس ڪري پنهنجين
تخليقن ۾ اهي ڏک سور روئيندو هو. هو ڪو عقلي يــا نقلي
شاعر نـــ هو، هو مـاروئڙن جي اصلي مقام ۽ ماڳ جـــو

متلاشي هو، هن اعلان ڪيو ته غريب جو حق به ايترو آهي جيترو سرنديءَ واري جـو ، آزادي اُنـي آهـي ته مارئـي به ماڳ موٽڻ ڪيـي.

ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو

پروفيسر سنڌي ڊيپارٽمينٽ سنڌ يونيورسٽي

اها تمام خوشي جي ڳالهه آهي ته جناب غلام نبي سڏائي طرفان شعبه صحافت سنڌ يونيورسٽي طرفان ايم.اي جـي لاءِ لکيل ٿيسز " عبدالڪريم گدائي جـون صحافتـي خدمتون " کي وڏائي " سفر زندگي جو " جي نالي ڪتابـي صورت ۾ شايع ڪيو پيو وڃي. عبدالڪريم گدائي نه صرف شاعر هو پر هڪ زميندار ۽ سچاڻ صحافي پڻ هو جنهن قلم حـي ذريعي سنڌي سماج جي ڀرپور نموني خدمت ڪئي.

هوندئن بـه اڄڪلهه جي (Mass Communication) بلاغ عامـه جـي هـر دور ۾ هر سچـاڻ مـاڻهـو مختلف ڪميونيڪشن جـا ذريعا استعمال ڪري ٿو ۽ ڪـو نه ڪو پيغام ڏئي ٿو. شاعر شعر کي ، چترڪار چترن، نثر نويس نثر کي پنهنجي اظهار جو ذريعو بڻائي ٿو.

عبدالڪريم گدائي شاعري ۾ به سماجي تبديلي ، سماجي برائين ۽ سماجي جاڳرتا جي سوچ ڏني آهي. اهڙي طرح هن جون مختلف شخصيتون نظـر اچن ٿيـون. جنهن ۾ هڪ قومي ڪارڪن صحافي ٽوڙي سماجي ڪارڪن ۽ اديب جي حيثيت نمايان نظر اچي ٿـي. هڪ ماڻهو ۾ ايتريـون صلاحيتون هجن

جو ڪيترن ئي شعبن ۾ ڪم ڪري سگهي ان جو مثال عبدالڪريم گدائي آهي. ان مان ظاهر ٿئي ٿو ته ماڻهو سچائي سان ڪم ڪرڻ چاهي ته هڪ ئي شخصيت ڪمن جي ورچ سان ڪيترن ئي شعبن ۾ ڪم ڪري سگهي ٿي، عبدالڪريم گدائي جهڙي علامتي شخصيت اهان جي سچاڻ دانشورن، اديبن خاص طور تي نئين ٽهي جي دوستن لاءِ وڏي اتساه ۽ رهنمائي جو ذريعو آهي، بهرحال ان ڪتابي جستجو ۽ جاکوڙ لاءِ نه صرف ڪتاب جي مصنف غلام نبي سڌائي بلڪ سنڌ گريجوئيٽس ائسوسيئيشن جيڪب آباد به جس لهڻي.

ضرورت ان ڳالهه جي آهي ته اسان اهڙي نامور ۽ علامتي شخصيتن جي زندگي تي وقت ۾ وقت مواد شايع ڪريون جيئن ان مان پڙهن کي اتساه ۽ لاڀ ملي.

خان محمد پنهور

جيئڻ من

شعبہ صحافت

سنڌ يونيورسٽي ڄامشورو - سنڌ

جيڪب آباد جي تاريخي پس منظر ۾ ڀا جاگرافيائي صورتحال تي اونهي ويچار ڪرڻ سان معلوم ٿيندو ته سنڌ جو هي قدم ضلعو آهي.

شهر جي علمي، ادبي، سياسي ۽ ثقافتي تاريخ تي طائرانه نظر وجهڻ سان گهڻائي پهلو، سامهون اچن ٿا، خاص ڪري ادبي دنيا ۾ جيڪب آباد ضلعي وڏا اديب، شاعر ۽ استاد

پيدا ڪيا آهن. قادربخش، بشير مورو ٺلهائي(١٨٩٦-١٩٨٥)، مولوي نورالدين، سرور بلوچ ۽ فيض بخشاپوري (ولادت١٤٢٢) وغيره جا نالا هن ڏس ۾ سامهون آئي سگهجن ٿا.

پنهنجي ڪتاب "عظيم سنڌي انسان" (١٩٨١) جي تياريءَ ۾ جيڪب آباد ضلعي بابت ڪافي ڪتاب مطالعي هيٺ رهيا. انهيءَ سلسلي ۾ محترم غلام نبي سڏائي صاحب جو "سفر زندگي جو" مسودو به ڏسڻ جو موقعو مليو. ظاهر ۾ ته هي ڪتاب گدائي صاحب جي ادبي، سياسي، ثقافتي ۽ صحافتي زندگي جي عڪاسي ڪري ٿو، مگر ڪتاب جي ٻئي روپ ۾ ضلعي جي معلومات سان گڏ ڇاپخانن جي تاريخ تي پڻ چڱي طرح روشني وڌل آهي.

محنت سان تيار ڪيل هي ڪتاب، جيڪب آباد جي تاريخ ۾ هڪ اهم اضافو آهي جنهن لاءِ جناب سڏايو صاحب مبارڪ جو مستحق آهي، انشاالله پڙهندڙ به هن ڪتاب مان پورو استفادو حاصل ڪندا. خاص ڪري جيڪب آباد بابت تحقيق ڪندڙ شاگردن لاءِ ڪارائتو ڪتاب ثابت ٿيندو.

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالغفور سنڌي

صدر شعبه سنڌي

گورنمينٽ ڊگري ڪاليج لاڙڪاڻو

سنڌ گريجوئيٽس ائسوسئيشن جا عهديدار

سال ٨٢-١٩٨١ع پهريون ڪنوينر اشرف کهاوڙ

١- صدر فتاح عابد

٢- نائب صدر : ڊاڪٽر اقبال ڪنڊو

٣- جنرل سيڪريٽري : غلام نبي سڌايو

٤- جوائنٽ سيڪريٽري : محمد پريل شيخ

٥- خزانچي : نظير شهزاد / نبي بخش خاصخيلي

٦- اطلاعات : ممتاز منگريو

سال ٨٣ - ١٩٨٢ع

١- صدر : فتاح عابد

٢- نائب صدر : ڊاڪٽر واحد بخش ليغاري

٣- جنرل سيڪريٽري : غلام نبي سڌايو

٤- جوائنٽ سيڪريٽري : محمد اسلم پنهور

٥- خزانچي : مهرالله سومرو

٦- اطلاعات ممتاز منگريو

سال ٨٣ - ١٩٨٤

١- صدر : ڊاڪٽر غلام سرور سولنگي

٢- نائب صدر : سڪندر بختيار کوسو

٣- جنرل سيڪريٽري : فتاح عابد

٤- جوائنٽ سيڪريٽري : محمد اسلم پنهور

٥- خزانچي : رفيق سرڪي

٦- اطلاعات : ممتاز منگريو

مددي ڪتاب

سنڌي ڪتاب ۽ اخبارون

پنهنجي تي پنهنجو — مرتب فتاح عابد

سانيھ جا سور — عبدالڪريم گدائي

پکڙا ۽ پهنوار — عبدالڪريم گدائي

سانيھ جا سور — عبدالڪريم گدائي

خانگڙھ کان جيڪب آباد تائين — عبدالڪريم گدائي

جيڪب آباد تاريخي نظر ۾ — ڪالو خان اياز

ٽه ماهي مهراڻ جنوري کان مارچ ٨٧ — مرتب امداد حسيني

هفتيوار سنڌ سجاڳ جيڪب آباد ١٤ آگسٽ ٨٠ ايڊيٽر امداد ايڊو

١١ فيبروري ٨٢

هفتيوار محافظ سنڌ دادو ٢٩ جنوري ٩٧ — ايڊيٽر دادن خان پنهور

هفتيوار نواءِ سنڌ جيڪب آباد ٢٧ جنوري ٩٧ ايڊيٽر ممتازعلي مگريو

روزانه سارنگ جيڪب آباد ٢٨ جنوري ٨٢ ايڊيٽر مير هزار سرڪي

وندر ۽ وڻڪار ڪراچي سال ٨١ — مرتب ڊاڪٽر نواز علي شوق

ماهوار پيغام ڪراچي اپريل ٨٢ — ايڊيٽر ڪريم بخش خالد

تذڪره لطفي (جلد پهريون) سال ١٩٤٣ — لطف الله بدوي

سنڌي صحافت سال ١٩٥٥ — ڪريم بخش خالد

عملي صحافت — شيخ عزيز

جيڪب آباد قديم ۽ جديد — ايڊيٽر غلام نبي صابر سڌايو

ٻيون اخبارون: روزانه سنڌ نيوز — روزانه آفتاب — روزانه هلال پاڪستان — روزانه عبرت — روزانه اتحاد — هفتيوار صداقت ۽ هفتيوار المنار.

اردو کتاب ءِ اخبارون

ابلاغ عام — مهدي حسن

فن صحافت — ڈاکٹر عبدالسلام خورشید

اداریہ نویسي — مسکین حجازي

صحافتي زبان — مسکین حجازي

فن ادارت — مسکین حجازي

ماهنامہ بلوچي دنیا ملتان آگست ۸۰ مارچ ۸۱ — ایڈیٹر: میر چاکر خان بلوچ

هفتیوار الفتح ۱۷ فیبروري ۷۸ — ایڈیٹر وهاب صدیقي

هفت روزه اخبار جهان — ایڈیٹر نثار احمد زبیري

هفتیوار ایلم مستونگ (براهوي) ۲۶ جولاء ۸۲ — ایڈیٹر نور محمد پروانو

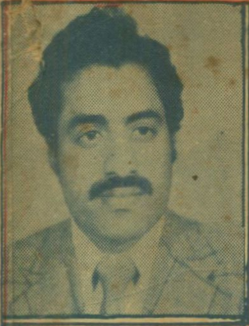

سُڃاڻ

نالو:- غلام نبي ولد محمد بخش
ذات: ستايو ★ تخلص: صابر
تعليم: ايم اي (سنڌي ادب)
ايم اي (صحافت) ۽ ايل ايل بي.
ڌنڌو:- ليڪچرار
ڏس:- غريب آباد پاڙو، جيڪب آباد
ادبي ڪارڪردگي:- پنجن ڪتابن جو خالق ۽ ٽن ڪتابن جو مرتب-

★ نهايت سباجهڙو ليکڪ، من ۾ بي انت اُڌما ۽ آسون سمايل اٿس، ڪڏهن اداس ڪڏهن اڳاڇي وڃڻو آهي، منهنجي ساڻس ملاقات ١٩٨٠ ۾ ٿي پر پاسي اٿس پيو نه هي نماڻو چهرو ورهين کان واقفيت ساڻ ڏکيل آهي

★ صابر جي ادبي ڪينوس تي فتاح عابد جا رنگ نمايان پيا نظر اچن ٿا.

— اشرف کهاوڙ —

★ سانوري رنگ جو صابر ستايو ڪافي سالن کان سنڌي ادب ۾ سڃاتو وڃي ٿو.

★ الين ۽ هٺن سان گفتگو جا واهه ڌهائيندڙ نوجوان.

★ هر موضوع تي "مرسي" سان منهن ڏيندڙ ۽ پنهنجي دليلن تي اٽل ليکڪ —

★ ادبي عمارت جي ادوات ۾ سير تغاري جو پورهيتا-

★ ڊارون جي نظريي کان وٺي روحانيت جي سيني سلسلن جو ڪتابي ڪيڙو پر روحانيت جو پڪو قائل-

★ سنڌ رنا ۽ پورهتا جو عقلمند عاشق-

★ جيون ساٿي جي فطري وڇوڙي کان پوءِ ذاتي مونجهارن هٿان چوواٽي تي پيٺ هلندڙ هيڪل ديا ڪل.

★ رمان تہ موڳو لڳي، ڪُلي تہ خطرناڪ) ان پيرولي جي پڇي به سگهيو صابر-

★ پنهنجا دلي راز دوستن آڏو کولي ٿيتي ڪندڙ ۽ رازداري جي تلقين ڪندڙ سادو انسان-

— نظير شهزاد برڙدي